

72

ȘTEFAN BALȘ - CORINA NICOLESCU

MĂNĂSTIREA MOLDOVIȚA

7201
BIBLIOTECA
Consiliului Central
A. S. I. T.

H. 811

EDITURA TEHNICĂ
BUCUREȘTI 1958

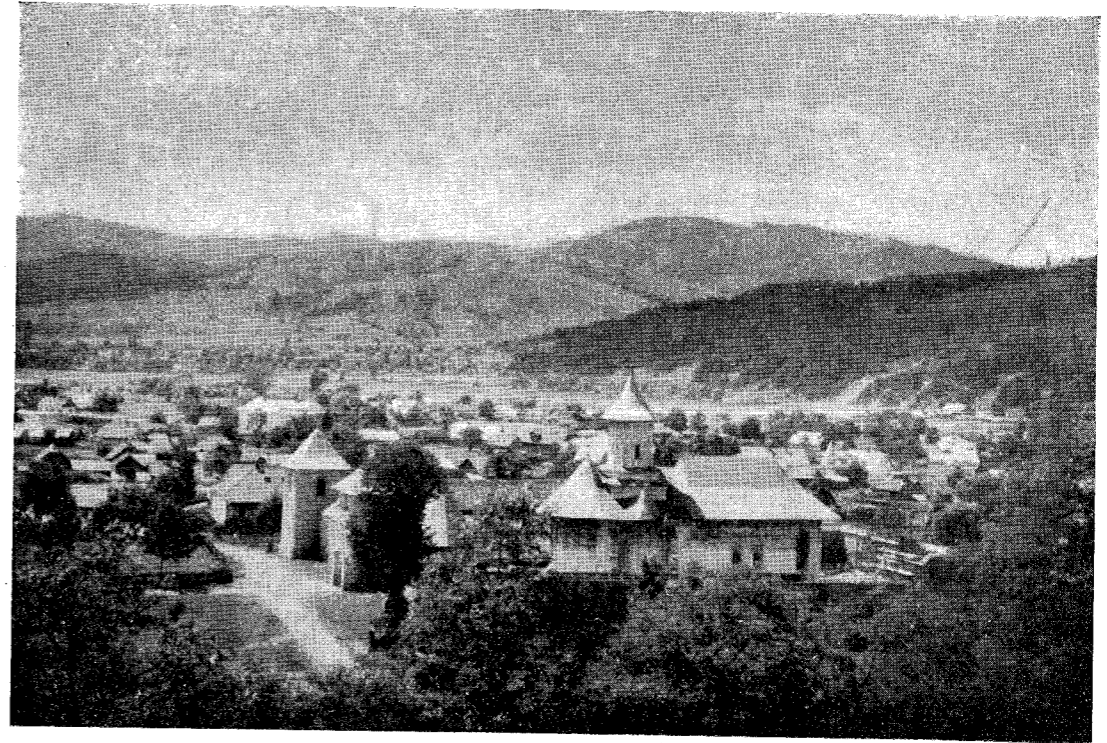

Fig. 1. Vederea generală a mănăstirii și satului Vatra Moldoviței

CUVÎNT ÎNAINTE

Mănăstirea Moldovița este al doilea monument istoric publicat în colecția de monografii, care își propune să prezinte într-o formă cât mai completă monumentele de arhitectură medievală mai de seamă din țara noastră.

Această mănăstire este de un deosebit interes istoric prin vechimea ei, numărându-se printre primele patru așezăminte călugărești care au luat ființă în a doua jumătate a veacului XIV în Moldova, alături de Neamț, Bistrița și Sf. Nicolae din Poiana. Ruinată la începutul veacului XVI, ea a fost refăcută în întregime, în timpul domniei lui Petru Rareș, în imediata apropiere a construcției inițiale.

Pe lângă valoarea istorică a așezării, biserica din cadrul ansamblului mănăstiresc al Moldoviței, cu fațadele sale îmbrăcate în întregime cu frumosul și originalul lor veșmînt de pictură, care își păstrează încă toată prospețimea după

atîtea veacuri trecute peste el, face parte din acel grup restrîns de monumente din nordul Moldovei, de acest fel unice în lume, a căror valoare artistică depășește limitele țării și intră în rîndul operelor de cultură universală.

Moldovița lui Rareș mai este totodată una dintre puținele mănăstiri din Moldova care și-a păstrat aproape întreagă înfățișarea originară, fără adaosuri care să-i altereze caracterul și unitatea arhitecturii.

Datorită importanței sale istorice și artistice, monumentul a făcut în anii din urmă obiectul unor ample lucrări de consolidare și restaurare, desăvîrșindu-se astfel imaginea uneia dintre cele mai însemnate creații ale culturii moldovenești.

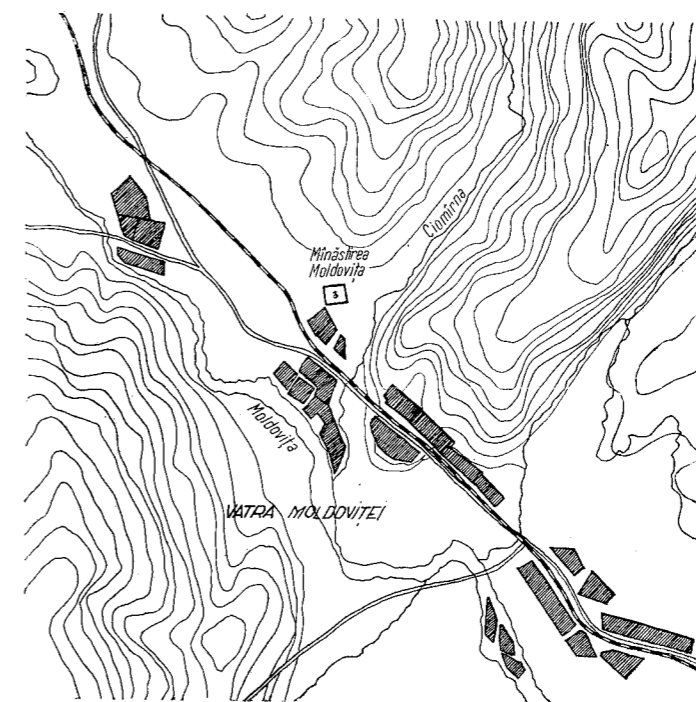
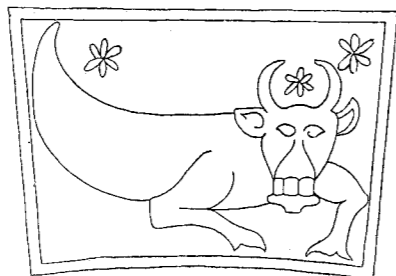

Fig. 2. Planul de situație al mănăstirii Moldovița

I. AȘEZAREA MĂNĂSTIRII

Mănăstirea se găsește așezată pe valea râului Moldovița, la 15 km nord de satul Vama. Gara Vatra Moldoviței, de pe calea ferată care merge de-a lungul văii, se află chiar în fața mănăstirii. Astăzi, satul care s-a dezvoltat cu timpul, circulația intensă a camioanelor pe șoseaua care trece în vale spre fabrica de cherestea, precum și gara cu vagoanele și depozitele sale de lemne și cărbuni, aduc o notă nouă de viață activă în alcătuirea peisajului, iar mănăstirea abia dacă mai atrage atenția trecătorului. Cu totul altfel trebuie să fi apărut însă pe vremuri cînd zidurile sale înalte de piatră profilate pe fondul verde al munților încă nedespăduriți formau motivul principal al peisajului de atunci.

Pe malul stîng al râului, la confluența Moldoviței cu pîrăul Ciumirna, înălțate pe ultima terasă a versantului muntelui coborînd spre vale, zidurile puternice de împrejmuire ale mănăstirii, întărite spre est cu trei turnuri de apărare, închid o curte de formă aproape pătrată cu laturile de 65 m × 70 m lungime.

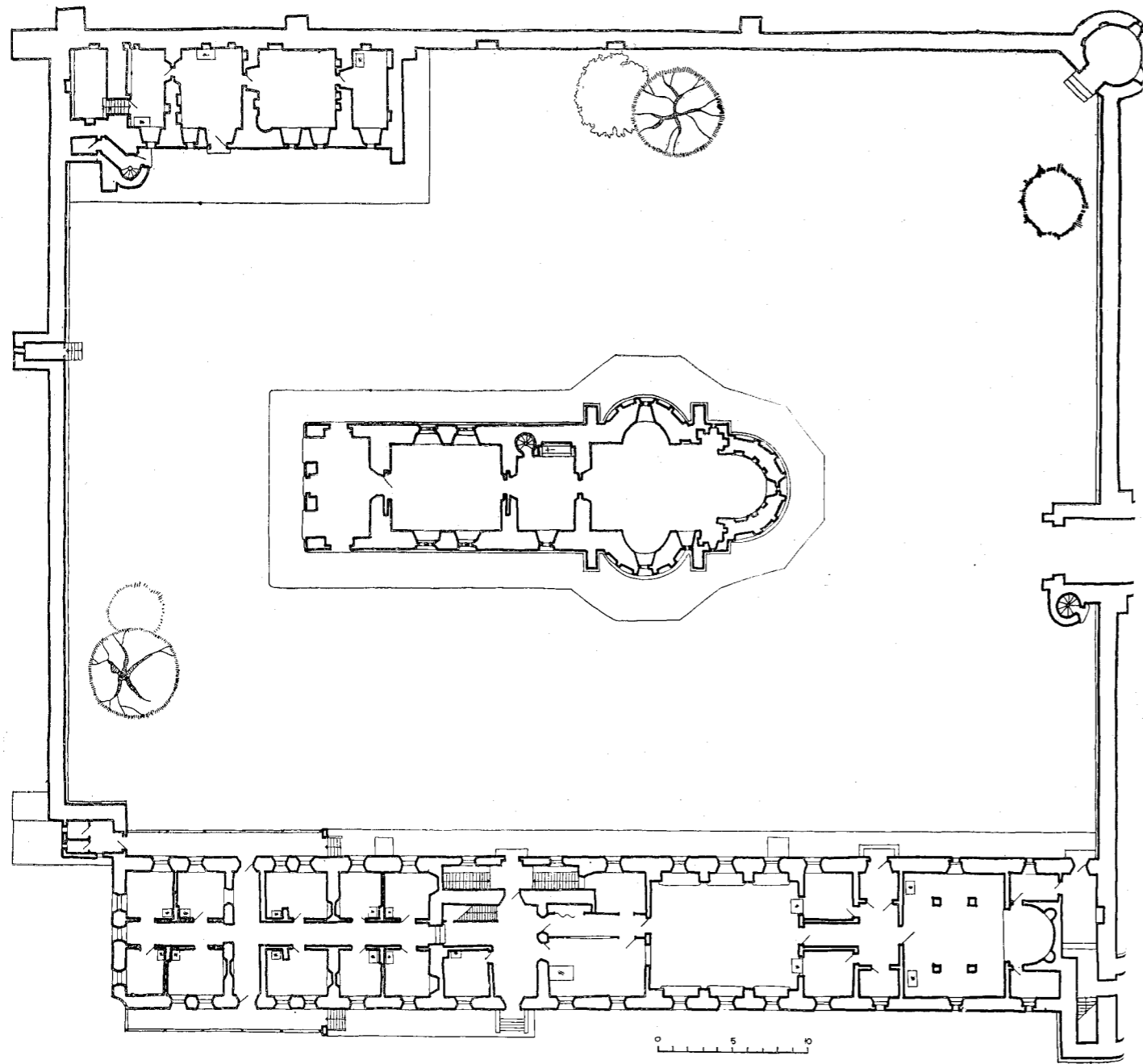
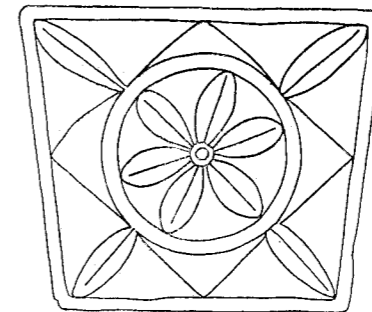

Fig. 3. Planul de ansamblu al mănăstirii

În mijlocul curții se ridică biserica. În colțul de nord-vest, alipită de zidul de incintă, se găsește clădirea cu parter și etaj a clisiarniței, iar pe întreaga latură sud se întinde un corp de chilii cu parter, construite mai recent, în care sînt cuprinse locuințele călugărițelor și un paraclis folosit ca biserică pentru satul învecinat.

Pe valea Ciumirnei în sus, la o depărtare de circa 300 m de mănăstire, se păstrează încă unele crîmpeie de ziduri ruinate, rămășițe ale Moldoviței vechi, unde a existat pe vremuri prima mănăstire de zid ridicată de Alexandru cel Bun.

II. TRECUTUL MĂNĂSTIRII

Este probabil că la origine, Moldovița, la fel ca și celelalte vechi mănăstiri din Moldova (Neamț, Bistrița și Probota), era un modest schit de lemn. La începutul domniei lui Alexandru cel Bun a fost înălțată aici prima biserică de zid, ale cărei ruine se mai văd și astăzi pe valea pîrăului Ciurmîrna.

Data exactă a construirii vechei Moldovițe nu s-a păstrat menționată de vreo pisanie sau de vreun document, iar cea dintîi mărturie documentară păstrată nu este concludentă în această privință¹.

Este sigur totuși că în anul 1410 Alexandru cel Bun întregeste domeniul stăpînit de *mănăstirea nou zidită, care este la Moldovița*². Acest domnitor și urmașii săi la domnie din prima jumătate a secolului XV confirmă și largesc stăpînirile mănăstirii³.

¹ S-a păstrat, de pildă, urma unui document sub forma unei copii tîrzii, purtînd data 1402 (6910), pentru înzestrarea Moldoviței cu două mori, o jumătate de sladniță și patru sălașe de tătari în orașul Baia. Socotim însă că data acestei copii trebuie privită cu oarecare îndoială, ea putînd să fie incomplet transcrisă de un copist care a lăsat la o parte cifra unităților. Textul documentului pare într-adevăr mai potrivit cu epoca de după 1410, de cînd datează înflorirea mănăstirii și îmbogățirea domeniului și veniturilor ei. V. Wickenhauser, *Moldova I. Die Urkunden des Klosters Moldowitz*, p. 55; *Documente privind Istoria Romîniei. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 13.

² D. I. R. *Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 21. La 15. II. 1410 Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii munții Suhardului Mare și Mic, stabilind și limitele acestor teritorii.

³ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, nr. 43, p. 37—38. La 14. IV. 1415, Alexandru cel Bun întărește stăpînirea mănăstirii asupra satelor Vaculinții și „unde Zirnă și-a făcut seliște sub pădure”, dăruite de soția sa Ana, înaintea morții ei; la 17 martie 1418, Alexandru confirmă Moldoviței stăpînirea satelor Provorotie și Oprișinți, dăruite de Sîn Birlici (*op. cit.*, nr. 46, p. 39—40); la 29. XI. 1443 i se reconfirmă stăpînirea acestor sate și a satului Sășciori cu moară (*op. cit.*, nr. 237, p. 201—202); la 13. VI. 1456, Petru II întărește hotarul satului de la gura Brădătelului (*op. cit.*, nr. 346, p. 288—289); la 31 august 1458 i se întărește satul Borhinești, loc de iazuri pe Crasna (*op. cit.*, nr. 355, p. 296—297); la 8. I. 1473, Ștefan cel Mare îi confirmă satele Singureni și o serie de fîntîni și iezere, satul Bălțatu și o jumătate din satul Ostăpciani, dată de Ion Armeanul (*op. cit.*, nr. 466, p. 392—393). În sec. XVI, mănăstirea mai primește o serie de proprietăți mai puțin numeroase de la Petru Rareș.

Față de satele, pământurile și munții ce i se dăruiesc, veniturile izvorite din privilegiile orășenești¹ și comerciale par să fi fost mai importante; ele joacă, în orice caz, în economia domeniului Moldoviței, un rol mai mare decât în cazul altor mănăstiri moldovenești.

Viața economică a Moldoviței era strins legată de orașul Baia, înfloritor centru comercial în acea epocă. De aici își trăgea cea mai mare parte a veniturilor sale, prin stăpînirea a cinci mori, a unei sladnițe, a unei pive de sumane² și a unei posade³. Tot în Baia ea avea negustori tătari împuterniciți „să vîndă și să cumpere” pentru mănăstire, asupra cărora Petru III, la 25 august 1454, confirmă stăpînirea, autoritatea exclusivă și dreptul de a fi judecați numai de către călugări⁴. De altminteri negoțul mănăstirii era mai larg, cuprinzînd și peștele cumpărat la Chilia, sarea și mierea⁵. În legătură cu această activitate comercială vor fi fost și „casele” pe care le primise de la un negustor armean din Suceava⁶.

Mănăstirea stăpînea și satul Moldovița, situat la vărsarea riului cu același nume în râul Moldova, sat în care, după cum se menționează încă din anul 1408 în privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, se găsea vama uneia dintre cele mai umblate căi de legătură cu Transilvania, drumul Dorneilor⁷. Ea percepea astfel taxele vamale, atît la import, cit și la export, asupra mărfurilor negustorilor care urcau sau coborau pe valea Moldovei pe drumul vechi al Dorneilor, făcînd legătura cu orașul săsesc Bistrița, fie că era vorba de traficul local, fie de schimburile mijlocite de negustorii lioveni⁸. Desigur că rolul însemnat pe care l-a deținut mănăstirea în activitatea economică a orașului

¹ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 297-298. La 31. VIII. 1458, Ștefan cel Mare confirmă Moldoviței privilegiul obținut de la Alexandru cel Bun de a aduna ceara din orașul Baia, reprezentînd impunerea circiumarilor de aici. Se stabilește de asemenea dreptul călugărilor de a acorda autorizație pentru deschiderea noilor circiumi și obligația deținătorilor lor de a se înscrie în catastiful ținut de călugări.

² D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 201-202. Ștefan II, la 29 noiembrie 1443, întărește mănăstirii stăpînirea a trei mori, în jumătate cu călugării de la Neamț, și a altor două în jumătate cu pîrgarii orașului și stopa de bătut sumane.

³ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 159-160. La 12 martie 1439 mănăstirea primește stăpînirea unei posade pe apa Moldovei, lângă Baia, care așa cum reiese dintr-o reconfirmare din 26 mai 1449, fusese dăruită mănăstirii de Oană Pîntece (op. cit., p. 241).

⁴ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 270-271.

⁵ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 267-268; p. 270-271.

⁶ Mănăstirea dobîndise și o serie de case în Suceava, dăruite de Armeanul Ion (op. cit., p. 327; p. 290-291).

⁷ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 21. La 18. XI. 1409, Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii vama din satul Moldovița, al cărei hotar se fixează la 14. IV. 1411 (op. cit., p. 24-26).

⁸ Moldovița figurează printre punctele unde (după privilegiul acordat negustorilor lioveni la 1408) plăteau vamă negustorii în drum spre Transilvania („cine va duce postav la Bistrița”), precum și la întoarcerea lor din Transilvania. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 639.

Vezi și N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, p. 76-77, 81 — pentru veniturile vamale acordate de domnia Moldovei, Moldoviței și Bistriței.

Baia nu era străin de acest privilegiu prin care ea pare a fi dominat căile de acces peste munte.

Satul Moldovița, unde se percepeau taxele, a și luat ulterior numele de Vama, pe care l-a păstrat pînă astăzi. El apare chiar ca un fel de anexă a centrului vamal stăpînit de mănăstire; astfel, prin privilegiul de întărire din 29 noiembrie 1443, călugărilor li se confirmă, împreună cu alte sate, «vama numită vama de la Moldovița, și cu satul»¹. Domeniul dat în jurul satului, constituit mai ales din pășuni și munți, era destul de întins, învecinîndu-se cu acela al satului Cîmpulung, cuprinzînd o serie de ținuturi ale căror vechi denumiri mai dăinuiesc și azi, ca: Frasin, Deia, Frumosul, Suhardul Mare, Dragoșul etc. Ele sînt amănunțit stabilite atît în confirmarea din 14 aprilie 1411², cit mai ales în hrisovul de întărire al acestor stăpîniri, acordat mănăstirii în anul 1534 de Petru Rareș³. Unele dintre aceste domenii erau situate chiar pe hotarul apusean al Moldovei, spre Transilvania; de aceea, în a doua jumătate a secolului XVI apar în raporturile mănăstirii cu orașul Bistrița o serie de litigii, în legătură cu stăpînirea și întinderea lor.

Mănăstirea situată în fundul văii, la 15 km depărtare de sat, va veghea permanent asupra acestei zone de frontieră. Existența probabilă a unui punct fortificat, aflat undeva între sat și mănăstire, este atestată prin menționarea în documente a unui pîrau denumit „al Cetății”⁴. În legătură cu rolul de strajă al Moldoviței trebuie menționată o tradiție păstrată pînă de curînd, după care starețul era și căpetenia unei organizații locale cu caracter militar, cuprinzînd satele de răzeși situate de-a lungul riului. Poate că o reminiscență a acestei organizații a dat naștere și numelui de Vatra Moldoviței (centrul, reședința văii) pe care-l poartă astăzi satul crescut în jurul mănăstirii⁵. Satul Vama⁶ apare în orice caz ca centrul unui grup de sate din jurul Cîmpulungului, care aveau misiuni speciale de pază a marginilor dinspre Transilvania.

Autoritatea Moldoviței asupra regiunii de graniță și legăturile ei cu Transilvania se desprind din mărturiile care îi sînt cerute de către orașul Bistrița în legătură cu pricini variate⁷, precum și din corespondența purtată la sfîrșitul veacului XVI și în prima jumătate a veacului următor de egumenii și stareții mănăstirii cu orășenii sași de peste munte. Din aceste scrisori rezultă strînsele legături pe care le-a avut Moldovița cu Bistrița ardeleană, căreia îi trimitea știri asupra situației politice din țară. Starea tulbure din Moldova în acea vreme

¹ M. Costăchescu, *Documentele mold. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 187.

² D. I. R. *Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 24-26.

³ D. I. R. *Moldova*, sec. XVI, vol. I, p. 366.

⁴ În documentul citat mai sus din anul 1411; v. nota 2.

⁵ E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 184, nota 2.

⁶ În muzeul din Cîmpulung se mai păstrează pecetea Vamei, reprezentînd o poartă străjuită de o parte și de alta de două turnuri. Este probabil o replică din sec. XVIII a unei peceti mai vechi.

⁷ Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne*, p. 531-532. Hurmuzachi, vol. XV, p. 1049-1050.

împiedica uneori trecerea negustorilor sași dincoace de munți; știrile trimise erau menite tocmai să-i asigure pe bistrițeni de liniștirea evenimentelor. În timpul tulburărilor pricinuite de Petru Șchiopul, în anul 1591 se adăpostește la Moldovița un sol al principelui Transilvaniei¹. În 1595, când era egumen al mănăstirii, Agathon, fostul episcop de Roman, vestește pe bistrițeni despre misiunea sa politică pe lângă hanul tătar ca însoțitor al lui Ieremia Movilă, pentru a împiedica năvălirea hoardelor tătărăști în țară². Asigurările de liniște se repetă în 1621 la înscăunarea lui Ștefan Tomșa³ și în 1628 la înscăunarea lui Miron Barnovski⁴.

La începutul veacului XVI vechea mănăstire a lui Alexandru cel Bun a fost distrusă din cauza unor alunecări de teren⁵ și a trebuit să fie părăsită. Petru Rareș a înălțat atunci pe un tăpșan din vecinătate noua mănăstire, care dăinuiește pînă astăzi. Dezvoltarea și sfîrșitul vechei Moldovițe are o curioasă asemănare cu soarta așezămîntului Mușatinilor, Sf. Nicolae din Poiana Siretului. Ambele sînt originare de la sfîrșitul veacului XIV și au concentrat asupra lor atenția domniei în tot cursul veacului XV, fiind înzestrate cu domenii întinse și cu cele mai largi privilegii. Înfloritoare în acel veac, amîndouă au fost lovite de un cataclism la începutul veacului următor, după care au rămas părăsite și înlocuite curînd de construcții noi, înălțate alături de către urmașii vechilor ctitori.

Noua biserică a Moldoviței a fost înălțată în anul 1532, așa după cum arată pisania încastrată pe peretele de sud, în stînga intrării⁶. Din aceeași epocă datează probabil și zidurile de incintă care închideau pe patru laturi curtea mănăstirii, precum și cele trei turnuri de pe latura de est. Este posibil să fi existat și o casă domnească alipită colțului de nord-vest⁷, pe locul căreia episcopul Efrem a înălțat în 1612⁸ clisiarnița actuală.

La începutul veacului XVII, mănăstirea a suferit o serie de prefaceri care sînt atestate documentar⁹ și care pot fi urmărite printr-o analiză mai atentă a construcției. Înfașurarea actuală a turnului de intrare cu cornișa și brîul de cărămidă în zimți, motivul frînghiei împletite ornamentînd consolele de piatră și bolțarii arcadelor intrării, caracteristice acelei epoci, se datoresc transformărilor executate atunci.

¹ Hurmuzachi, XV, I, p. 708—709, nr. MCCIV, o scrisoare din 8. IX. 1581 a unui Iacob Backo relatînd aceste lucruri bistrițenilor.

² Hurmuzachi, XV, I, p. 733. MCCCLII.

³ Hurmuzachi, XV, 2, p. 922. MDCCXCVIII.

⁴ Hurmuzachi, XV, 2, p. 964—965, scrisoare din 14 iunie 1628.

⁵ Din declarațiile unui călugăr de la Moldovița, făcute în anul 1782 în fața comisiei austriace, rezultă că mănăstirea lui Alexandru cel Bun a fost ruinată în urma unei alunecări a terenului din jur (v. I. Nistor, *Mănăstirea Moldovița*, Cernăuți, 1933, p. 8).

⁶ V. cap. VII, nr. 1.

⁷ Aflarea urmelor unui zid mai vechi, perpendicular pe zidul de sud al actualei clisiarnițe și adăugarea zidului de vest al acestei clădiri la un zid care de asemenea pare anterior, fac posibilă această ipoteză.

⁸ V. cap. VII, nr. 3.

⁹ Hurmuzachi, XV, 2, p. 964—965.

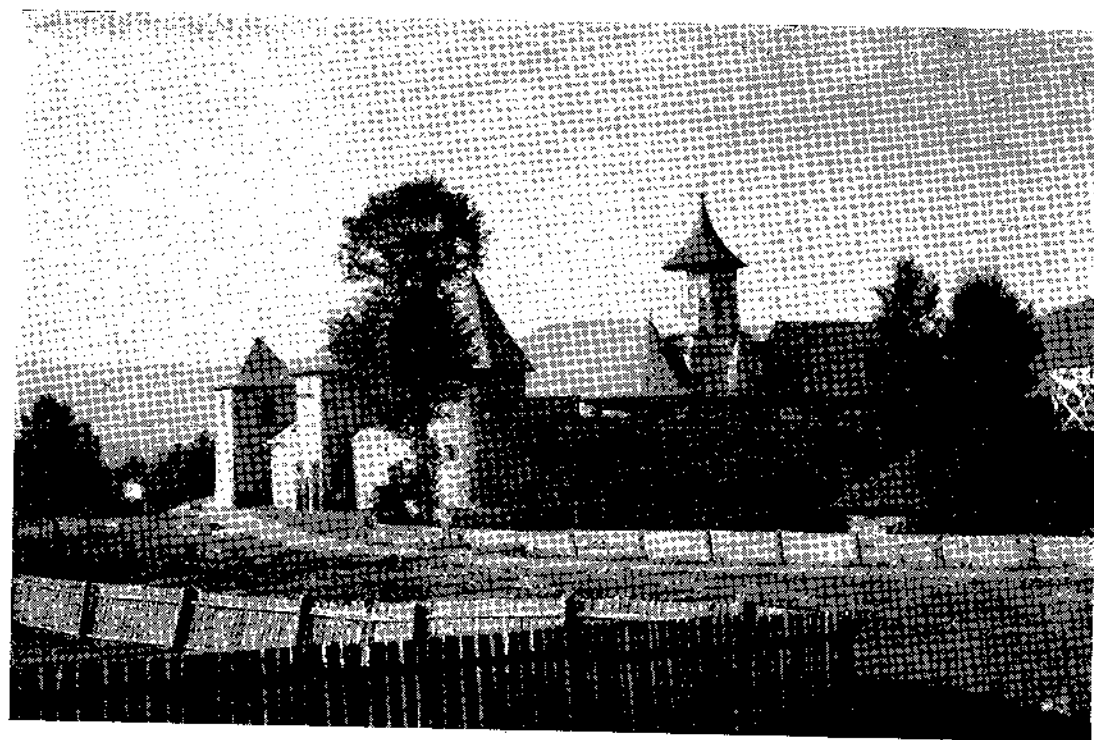

Fig. 4. Vederea generală a mănăstirii dinspre nord-est

Au fost astupate și meterezele de pe latura de est și de nord a zidului de incintă, operație care s-a făcut înainte de a se fi înălțat clisiarnița adosată acestui zid, iar în prelungirea clisiarniței a fost ridicat un rînd de chilii ale căror temelii se mai păstrează încă sub pămînt.

Lucrările începute în vremea episcopului Efrem, care devenise stareț al mănăstirii, au fost continuate și după moartea sa (1626). La 14 iunie 1628, într-o scrisoare adresată bistrițenilor, călugării de aici, pe lângă trimiterea unor informații cu caracter politic, mai cer și cuie de șindrila, „că să descoapere besearica și toate casele“¹.

Interesante pentru această perioadă apar sgrafitele de pe pereții bisericii, referitoare la diferitele evenimente petrecute la mănăstire². Astfel „în 1677 a ars mănăstirea“; în 1743 „Zmucilă“ a acoperit turla; în 1754 s-a acoperit mănăstirea.

Corpul de chilii existent de pe latura sud, cu încăperile sale neboltite, este o clădire mai recentă³, poate de la sfîrșitul veacului XVIII, a cărei construcție a atras transformarea zidului de incintă pe această latură.

¹ V. p. 14, nota 9.

² G. Balș, *Bisericile moldovenești în sec. XVI*, p. 38.

³ P. Luția, *Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți*, Bul. Com. Mon. Ist., XXVIII, 1935, p. 69.

Degradarea clisiarniței și a celorlalte clădiri din cuprinsul curții s-a petrecut după ocuparea austriacă și desființarea mănăstirii la 1785. De altfel, situația destul de grea a mănăstirii se făcea simțită încă dinainte, deoarece în 1769 starețul de atunci, Benedict, însoțit de episcopul de Huși Inochentie și de arhimandritul de Solca Vartolomeu Măzăreanu, s-au dus la Petersburg primind haine preoțești și bani¹.

Urmările ocupării Bucovinei de către austrieci au fost rele pentru Moldovița. Se știe că după ocupație cele mai multe dintre mănăstiri au fost desființate și transformate în biserici parohiale. În această situație au fost Pătrăuții, Voronețul, Sf. Ilie și Moldovița. Când, la 23 aprilie 1785, Moldovița a fost desființată, călugării și starețul său de atunci, Benedict, au plecat în Moldova, robii și poslușnicii rămași, așezați în jurul ei, au dat dezvoltare satului Vatra Moldoviței, iar construcțiile mănăstirii au rămas părăsite și neîngrijite timp de mai bine de un veac. O gravură austriacă de pe la mijlocul secolului XIX reprezintă Moldovița în stare de ruină, fără acoperișuri pe turnuri și ziduri². Abia la începutul veacului XX Comisia Monumentelor Istorice austriacă a început refacerea acoperișurilor la biserică și la turnuri, fără însă a porni la o restaurare mai temeinică, fapt care a ferit mănăstirea de acele lucrări arbitrare și construcții noi și greoaie de la sfârșitul veacului XIX, executate după moda timpului, care pot fi văzute la Putna, Dragomirna și Sucevița. În 1920 și 1921, după stricăciunile suferite de pe urma primului război mondial, au fost reparate din nou acoperișurile bisericii, ale turnurilor și zidului de incintă³, iar în 1932 s-au refăcut chiliile de pe latura sud⁴. Nu s-a luat însă nici o măsură pentru protejarea clisiarniței, lăsată în stare de ruină, a cărei degradare s-a accentuat în mod simțitor în cursul ultimilor ani. Din compararea unei vechi fotografii arătând aspectul ruinelor sale de acum treizeci de ani cu starea în care se găsea în 1954, când au fost începute lucrările de restaurare, se constată că năruirea fațadei etajului și a consolelor balconului s-a petrecut în acest răstimp.

În 1934, după restaurarea corpului de chilii de către Secțiunea regională Cernăuți a Comisiunii monumentelor istorice, Moldovița a fost redeschisă ca mănăstire de maici și funcționează și astăzi ca atare.

* * *

Despre activitatea artistică și culturală a Moldoviței, în faza ei de început, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, nu s-a păstrat nici o informație. Este foarte probabil că această mănăstire, ca și celelalte mari ctitorii ale lui Alexandru, a fost înzestrată cu obiecte prețioase de artă, broderii, țesături, argintării și

¹ I. Nistor, *Mănăstirea Moldovița*, p. 13—15.

² O gravură a lui Knopp de pe la anul 1860 reprezintă mănăstirea într-o stare de ruină totală, fără acoperișuri pe ziduri și turnuri.

³ Petre Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XIX, 1926, p. 126—140; p. 186—188.

⁴ Petre Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XXVIII, 1935, p. 69.

manuscrise, unele chiar lucrate aici. Deși nu s-a păstrat din prima ei perioadă nici o broderie, ca la Bistrița (aerul domniței Malina), sau manuscrise, ca la Neamț (manuscrisele lui Gavril Uric), există însă unele indicații care pot duce la ipoteza funcționării aici a unui atelier de broderie. Cele două opere păstrate din perioada următoare, aceea a lui Ștefan cel Mare, și anume aerul egumenului Anastasie, din 1484, și epitaful dăruit de Ștefan cel Mare zece ani mai târziu, prin trăsăturile lor arhaice ridică problema conservării aici, la Moldovița, a unor tradiții artistice mai vechi în legătură cu broderia epocii lui Alexandru cel Bun. Nu este o simplă întimplare că aceste două broderii, care au aparținut Moldoviței și poate au fost lucrate aici, se deosebesc tocmai prin arhaismul lor de acelea realizate în aceeași perioadă în atelierele recent înființate la mănăstirea Putna. Nu este prea temerară ipoteza existenței la Moldovița a unui atelier de broderie încă din epoca lui Alexandru cel Bun, a cărui tradiție a dăinuit pînă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Prima operă datează din 1484¹, din vremea egumenului Anastasie, care a fost vreme îndelungată (1462—1490) la conducerea mănăstirii. Este un văl de procesiune de mari dimensiuni (0,69 m × 0,65 m), păstrat încă în stare perfectă. El încântă în primul rînd privirea printr-un colorit proaspăt și cald, în care domină fondul brodat în întregime cu mătase groasă roșie-vișinie, pe care se detașează siluetele elegant drapate, înmuiate în aur, ale îngerilor; figurile și nudurile sînt brodate cu mătase fină de culoarea fildeșului, cu umbre albastrii, iar părul îngerilor și al lui Isus, cu mătase castanie. Aureolele sînt conturate cu perle mărunte. Ceea ce caracterizează această broderie, în afară de farmecul coloritului și perfecțiunea execuției tehnice, fiind unica operă supra-brodată² din broderia moldovenească, este simplitatea clasică a compoziției.

Tema iconografică pe care o reprezintă este aceea numită obișnuit „epitaphios Threnos“, în care Isus Cristos mort este încadrat de trei îngeri în zbor, plîngînd. Serafimi, roți și stele completează cîmpul. O inscripție în limba slavonă constituie cadrul broderiei, amintind că a fost executată la 1484, în timpul egumenului „popa Anastasie“.

Remarcabile în această compoziție atît de simplă sînt trăsăturile deosebit de expresive și de sigure ale figurii lui Isus Cristos, cu ochii închiși, părul,

¹ I. D. Ștefănescu, *Un chef d'oeuvre de l'art roumain. Le voile de calice brodé du monastère de Vatra Moldoviței*, Paris, 1930, Extras din *L'art byzantin chez les Slaves*, vol. I p. 303—309.

Emil Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphios moldaves aux XV—XVI siècles*, București, 1941, p. 183—184, inscripția, p. 206. V. (extras din *Cercetări Literare*, IV, 1941).

G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, II, p. 87—89, pl. CLXXVII.

² Pe pinza groasă de cînepă, peste o mătase cafenie, s-a creat mai întîi în punct pășit un fond compact de mătase vișinie, peste care s-au suprabrodat cu mătase de culoarea fildeșului figurile și nudurile, cu mătase castanie părul și barba, cu fir de aur și umbre de mătase albastru draperiile. Punctul broderiei, atît al fondului cît și al fețelor, este de o extremă finețe. Tonurile calde de roșu-vișiniu sînt obținute dintr-o plantă orientală, garanța (rughia-roiba) cultivată și aclimatizată în țara noastră în preajma mănăstirilor.

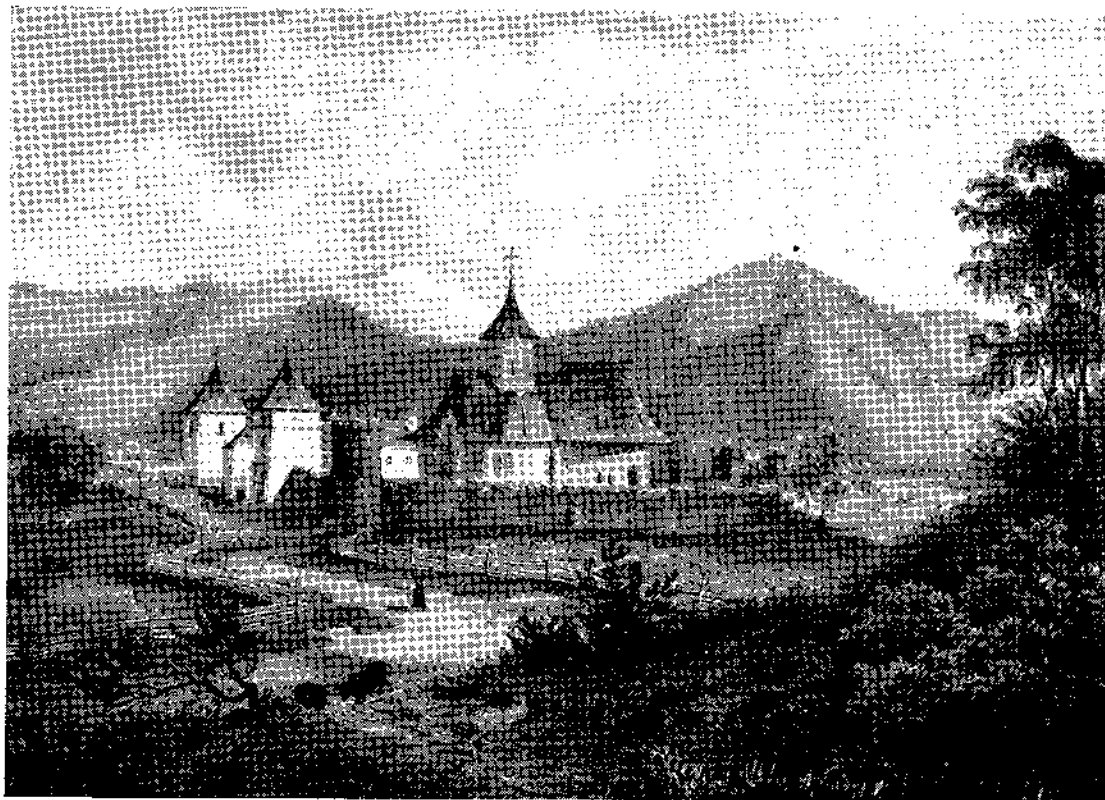

Fig. 5. Vederea generală a mănăstirii, după o gravură din anul 1860

mătășos răspîndit în șuvițe pe umeri, corpul slab, cu câteva indicații anatomice. Îngerii care-l veghează manifestă prin atitudinea și expresia lor, durere, iar prin desenul draperiilor, mișcare.

Cea de-a doua operă de broderie, aparținînd Moldoviței, păstrată însă azi în muzeul mănăstirii Sucevița¹, este un epitaf dăruit de Ștefan cel Mare, în anul 1494². De mari proporții (lung de 2,06 m și lat de 1,15 m), pe fond albastru, epitaful reprezintă într-o compoziție mai dezvoltată scena plîngerii lui Isus;

¹ Epitaful a fost păstrat pînă în 1816 în muzeul mănăstirii Dragomirna, de unde a trecut la Sucevița.

² Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, Revista pentru istorie, arheologie și filologie, I, 1883, p. 54.

O. Tafrali, *Le monastère de Sucevița et son trésor*, în «Mélanges Charles Diehl», vol. II, Paris, 1930, p. 209—210, pl. XVIII, fig. 2.

O. Tafrali, *Le trésor du monastère de Sucevița*, în «Artă și Arheologie», IV, 1931—1932, fasc. 7—8, p. 1.

Emil Turdeanu, *Les épitaphes moldaves*, p. 185—186, p. 207—208, nr. VIII.

G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, vol. II, p. 107, pl. CXC, CCXIV—CCXV.

fondul este presărat cu stele; în colțuri, simbolurile evangheliștilor. Întreaga compoziție a scenei, numărul și repartiția personajelor, echilibrul distribuirii lor în acest cadru, cît și expresia reținută, interiorizată, de durere, amintesc de epitaful dăruit mănăstirii Neamț la 1437 de Siluan. El se deosebește mult de celelalte două epitafe de la Putna, prin trăsăturile școlii noi de broderie moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare, caracterizate mai ales prin amploarea compoziției cu personaje mai numeroase, pline de mișcare și prin redarea mai vie și mai umană a sentimentelor de durere și deznădejde în fața morții.

Moldovița posedă altă dată țesături și obiecte de argintărie, azi pierdute. Se știe, astfel, dintr-un document din 1462, că Iuga, marele vistier al lui Ștefan cel Mare, dăruiește mănăstirii „trei perdele de damască roșie cu aur și un pocrovăț și rucavițe din aceeași camhă de damasc și o candelă de argint aurită“¹.

Dintre țesăturile prețioase pe care Moldovița le-a avut altădată se mai păstrău, pînă nu de mult, bucăți de catifea de Genova², din veacul XVI, decorate cu mari motive florale țesute în aur pe fond de mătase roșie, asemănătoare acelor care pot fi admirate încă în muzeul mănăstirii Putna, aparținînd aceleiași perioade.

* * *

Este cunoscut un singur manuscris³, care a fost dăruit Moldoviței de Ștefan cel Mare la 1498. Scris pe pergament, împodobit cu frontispicii și miniaturi, ferecat, el este opera rodnicului caligraf și miniaturist nemțean, Teodor Mărișescul. Deci, la acea vreme, la Moldovița nu exista încă un centru de caligrafie; totuși, mai tîrziu s-a format aici o astfel de școală, lipsită însă de însușirile artistice ale aceleia de la Neamț, dar care a dat cîteva manuscrise în veacul XVI și continuă să fie reprezentată la începutul veacului XVII de episcopul Efrem al Rădăușilor, retras în această mănăstire. Cîteva manuscrise aflate în biblioteca mănăstirii Dragomirna, care așteaptă să fie cercetate de specialiști, par a fi scrise la Moldovița; o psaltire caligrafiată îngrijit, cu mici frontispicii de aur, purtînd iscălitura lui Efrem, se mai păstrează încă în pronaosul mănăstirii Moldovița⁴.

De activitatea episcopului Efrem la Moldovița mai sînt legate și două obiecte care prezintă oarecare interes: un epitaf pe pînză de la începutul

¹ D. I. R. *Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 306—317.

² I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Album, pl. X.

I. D. Ștefănescu, *Le voile de calice*, p. 303.

³ Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943, p. 185—188, pl. VI.

⁴ V. cap. VII, nr. 19. Manuscrisul are 177 file; lungimea = 30 cm, lățimea = 23,5 cm; scoarțe de lemn îmbrăcate în piele; 3 frontispicii cu aur, verde și roșu; litere bogat ornate după sistemul mai vechi. De o parte și de alta a blestemului, iscălitura lui Efrem.

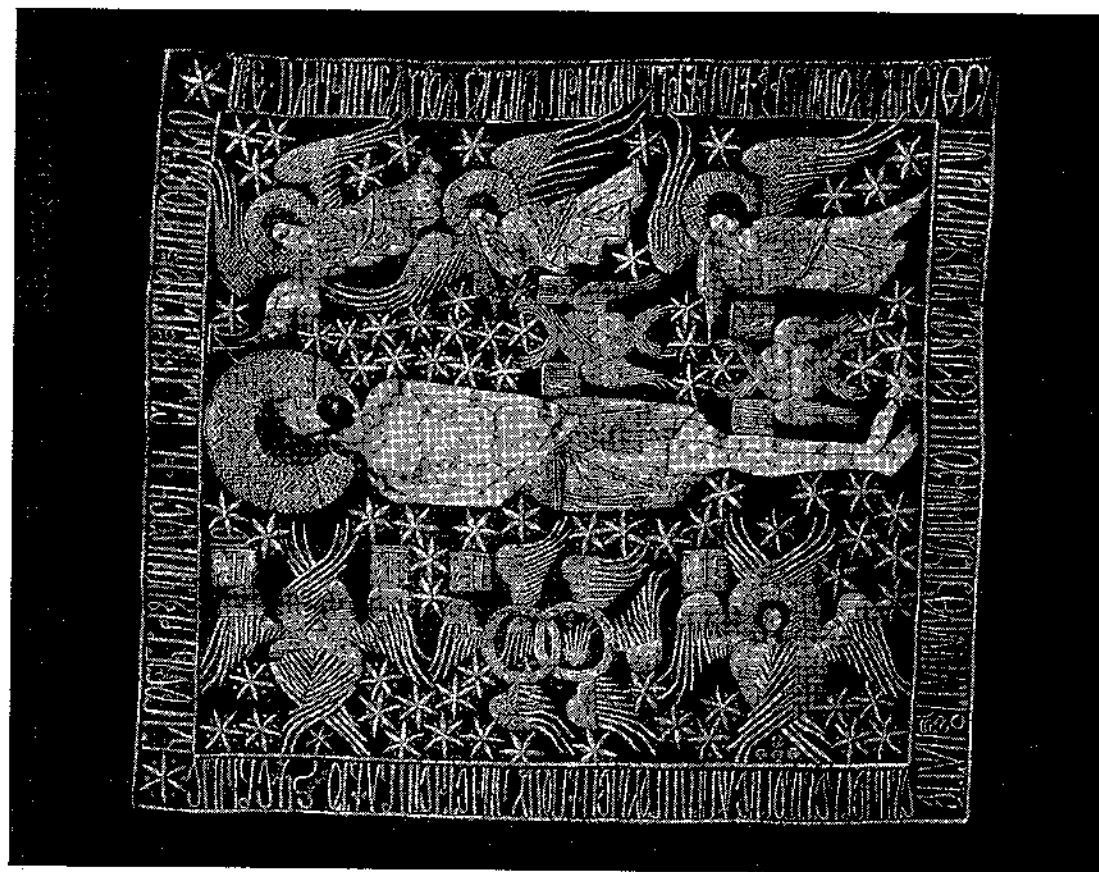

Fig. 6. Aer brodat (1484)

sec. XVII, pictat fără mari însușiri artistice, azi pierdut, și pomelnicul-triptic de lemn, încununat de un fronton sculptat, având zugrăvită pe cele două aripi scena Bunei Vestiri, aparținând de asemenea acestei perioade. El este deosebit de prețios, deoarece cuprinde numele ctitorilor și al tuturor donatorilor mănăstirii¹.

¹ I. D. Ștefănescu, *Le voile de calice*, p. 303.

O. Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, în „Artă și Arheologie”, I, 1928, fasc. 3, p. 17, fig. 17 (este dat greșit ca aparținând mănăstirii Solca).

N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. II, Bucarest, 1936, fig. 17.

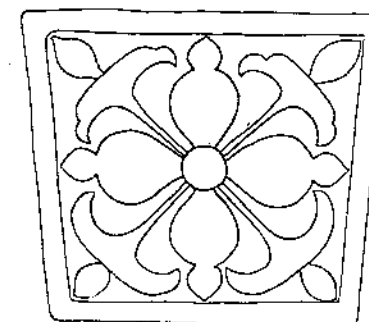

Fig. 7. Ruinele Moldoviței vechi, în starea actuală

III. MOLDOVIȚA VECHE

Pe valea pârâului Ciumirna stau azi ruinele pustii ale primei mănăstiri ridicată aici de Alexandru cel Bun. Resturile de zidărie, așa cum se prezintă acum, judecate în comparație cu alte monumente contemporane lor, sînt încă relativ grăitoare pentru înțelegerea operelor de început ale meșterilor constructori în zid de la sfîrșitul veacului XIV și din primii ani ai veacului XV.

Adăpostită spre nord-vest de dealuri altădată împădurite, vechea mănăstire era așezată pe malul drept al Ciumirnei și avea în spre sud o largă prveliște deschisă pe valea Moldoviței. Cu toate că resturile de zidărie din piatră brută legată cu mortar rezistent sînt acum pe jumătate îngropate în pămînt, se poate totuși desluși planul și împărțirea interioară a edificiului. Planul este treflat, format dintr-un naos central cu o absidă la est și un pronaos la vest, asemănător cu Sf. Treime din Siret, ridicată în ultima treime a sec. XIV.

Golurile rămase în ziduri prin putrezirea grinzilor de stejar, care formau o legătură înconjurând monumentul la mijloc și la nașterea bolților, indică procedeul de construcție obișnuit arhitecturii moldovenești și transmis prin meșterii

Fig. 8. Ruinele Moldoviței vechi. Ușă

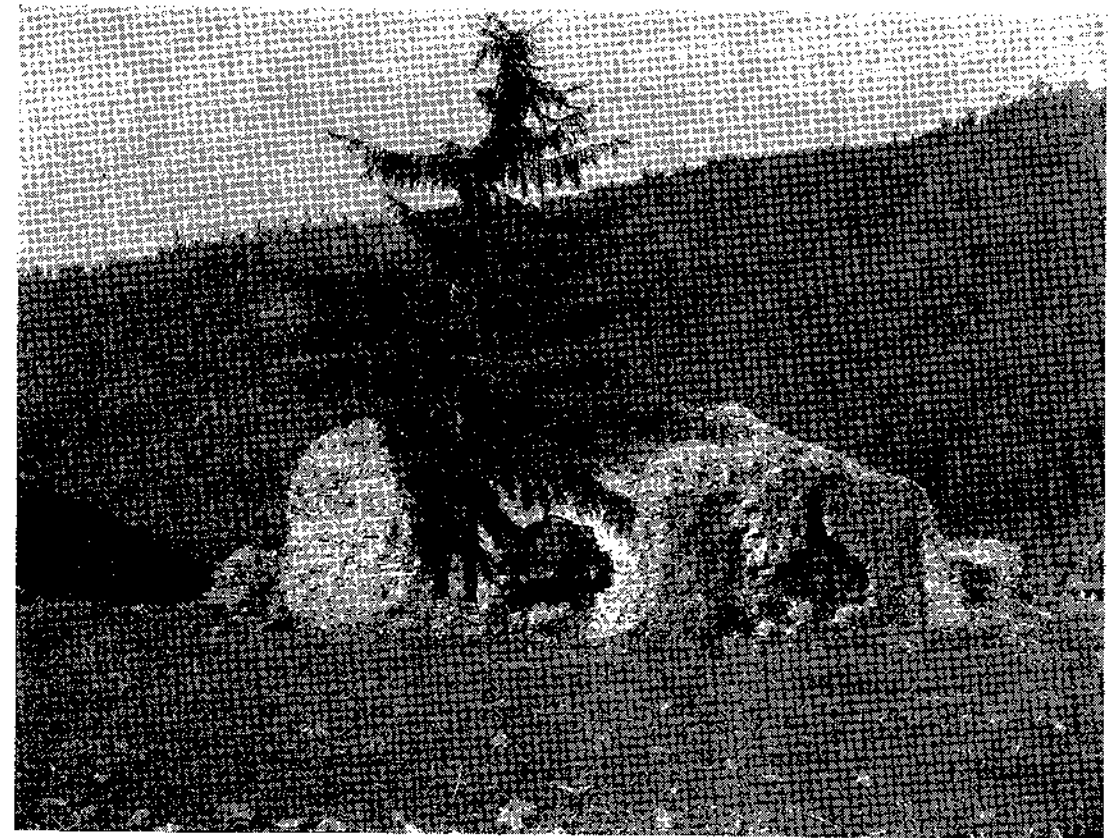

Fig. 9. Ruinele Moldoviței vechi acum 50 ani

constructori de tradiție bizantină. Starea de ruină actuală nu mai lasă să se deducă nimic din aspectul bolților.

Cu ani în urmă, mai puțin ruinată, vechea biserică mai păstra pare-se urmele unei turlă și urme de nișe boltite¹. Despre paramentul și modenatura monumentului, așa cum se prezintă acum, nu se poate spune prea mult în afară de faptul că pereții erau executați din piatră brută. Cărămizile din molozul dimprejur aparțineau probabil bolților prăbușite. Soclul îngropat acum în pământ este realizat din piatră brută, cioplită mai regulat, asemănător cu acel al bisericii Sf. Treime din Siret sau al mănăstirii Pătrăuți, din epoca lui Ștefan cel Mare (1487). Dacă ar fi să se ia în considerație monumente similare din aceeași epocă, este de presupus că și Moldovița veche a avut fațadele aparente din piatră

¹ N. Iorga, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 47. O veche fotografie de acum circa 500 ani arată că monumentul mai avea atunci zidurile exterioare și chiar o parte din bolți încă păstrate.

brută, cu o decorație de ceramică în părțile superioare, ca la Sf. Treime din Siret sau la vechea biserică din Humor. Glafurile ferestrelor și micile firide interioare adâncite în pereții laterali ai monumentului nu au fost căptușite cu cărămidă, ci tencuite și pictate direct pe zidăria de piatră și bolovani.

Pictura vechiului monument se mai păstra fragmentar pînă în anii trecuți. Pe glaful unei ferestre se distingeau urme de pictură¹; de asemenea, pe zidul estic al camerei dintre naos și pronaos apăreau în ultimul registru de jos siluețele șterse ale unor sfinți martiri. Portretele episcopilor se mai aflau încă în absida principală, iar scena Bunei Vestiri, zugrăvită deasupra intrării, indica hramul vechei biserici².

Coloritul acestor picturi, roșu deschis, verde-galben și albastru-cenușiu, pe un fond albastru închis, era de esență vegetală; stratul de preparație pe care este întinsă zugrăveala este realizat dintr-o compoziție destul de grosolană în comparație cu aceea a picturilor de la monumentele lui Ștefan cel Mare: din var obișnuit, nisip cu grăuntele mare și nisip de prund. Lîngă tîmplă, în dreapta, este o mică firidă în care altă dată se păstrau urmele unei icoane de lemn putrezite.

Configurația terenului din jurul ruinelor și resturile de zidărie de piatră, care apar ici și colo sub stratul de pămînt vegetal, indică existența unui zid de incintă cu unele urme de locuințe. Movilele presărate pe tăpșanul înconjurător arată de asemenea existența aici a unui cimitir, ale cărui urme au fost găsite de altfel și de sătenii care au săpat în aceste locuri în malul dinspre rîu și au aflat schelete omenești. În rîpa dinspre pîrăul Ciumîrna, care a spălat desigur în decursul timpului multe dintre urmele de viețuire din jurul mănăstirii, la o cercetare sumară s-au găsit fragmente de plăci și olărie nesmălțuită roșie și smălțuită cu decorație incizată, din prima jumătate a secolului XV³.

Pe dealurile de la nord-vest de biserică, acum golașe și brăzdate de rîpele săpate de apele repezi de ploaie, se păstrează de asemenea fragmente de conducte prin care se aducea apa la vechea mănăstire. Olanele sînt cilindrice, duble, cele exterioare mai mari și cu pereții mai groși îmbrucînd pe cele interioare, capetele de îmbrucare fiind mai largi și legate prin mortar. Sistemul acesta de aducere a apei, întîlnit și la cetatea de scaun a Sucevei și la alte mănăstiri ca Slatina și Probota, era obișnuit în acea vreme. Conducta subterană aducea apa de la un izvor depărtat pînă în interiorul incintei monumentului, condiție esențială pentru nevoile de izolare și de apărare caracteristice unor asemenea clădiri.

Cercetări arheologice viitoare vor aduce, desigur, importante precizări asupra arhitecturii și asupra alcătuirii acestei vechi și importante așezări.

¹ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 168.

² N. Iorga, *op. cit.*, p. 47, p. 111.

³ Materialul se găsește la Institutul de arheologie, Muzeul național de antichități, din București.

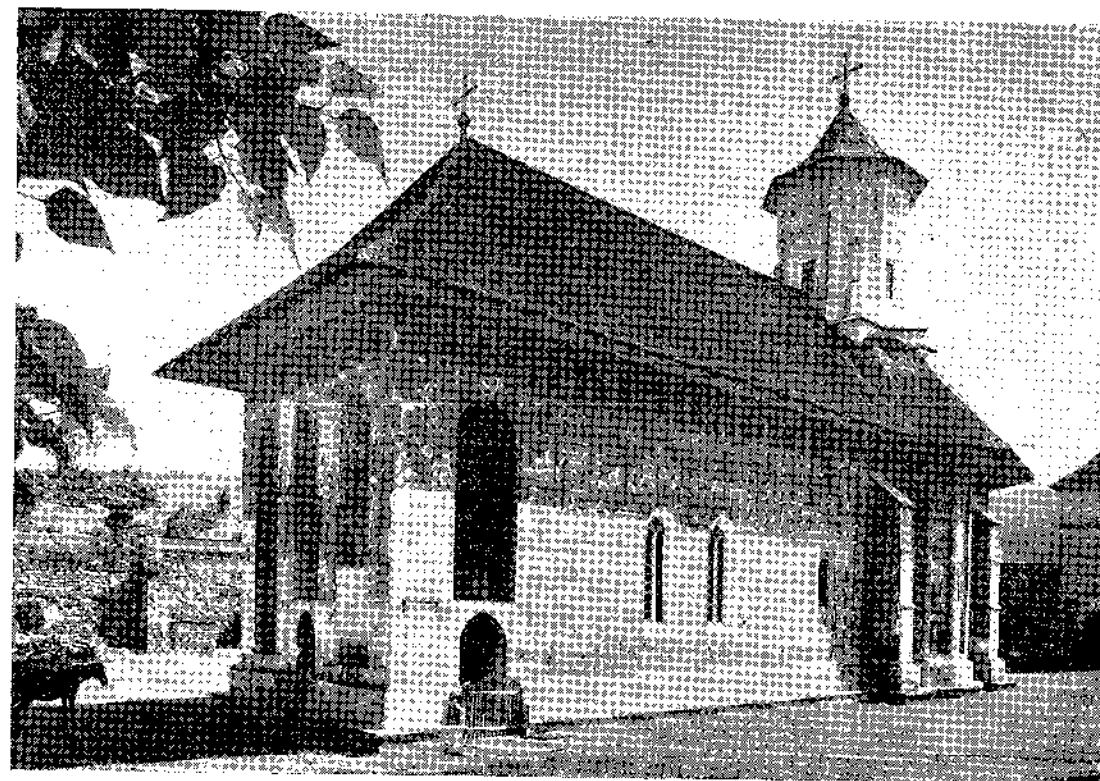

Fig. 10. Biserica văzută dinspre sud-vest. Înainte de restaurare

IV. MOLDOVIȚA LUI PETRU RAREȘ

a) BISERICA «BUNA VESTIRE»

ARHITECTURA

Încă de la primele biserici ridicate de Petru Rareș, la Probota (1530), Humor (1530) și Moldovița (1532)¹, apare acea schimbare de concepție în felul de tratare a fațadelor, în care pictura obține precădere asupra arhitecturii și ajunge să îmbrace în întregime pereții exteriori cu un covor multicolor, care, în mod surprinzător, a înfruntat veacurile în ciuda climei neprielnice. Acest nou fel de împodobire a fațadelor, caracteristica principală a bisericilor înălțate în vremea

¹ G. Balș, *Bis. mold. veac. XVI*, p. 195—201, fig. 234—244.

lui Petru Rareș, va fi aplicat chiar la paramentele unor biserici mai vechi, cum sînt Bălinești, Voroneț și Arbure.

Pridvorul deschis, străpuns de arcade, care dă atîta monumentalitate fațadelor de la Humor și Moldovița, reprezintă a doua inovație importantă a meșterilor vremii. Rezultat al unei evoluții ce poate fi urmărită de la pridvorul cu ferestre mici al bisericii mănăstirii Neamț (1497) la pridvorul încă închis, dar cu ferestre mari și înalte, de la Probota (1530), arcadele deschise ale Humorului (1530) și Moldoviței (1532) ajung să înlocuiască ferestrele inițiale.

În afară de aceste modificări, părțile componente ale monumentului repetă formulele precedente cunoscute, atît ca plan și alcătuire interioară, cît și ca procedee constructive și materiale puse în operă. Astfel, sub stratul de pictură care acoperă pereții se găsește piatră de rîu amestecată cu cioplitură de carieră în părțile inferioare ale clădirii și cărămizi de format mare lucrate cu rosturi mici în părțile superioare (bolți, arce și turlă). Piatra cioplită în blocuri mari, făcute și profilate pe suprafețele vizibile, este folosită la fel la ancadramentele ușilor și ferestrelor, la contraforți și la soclu. Aceeași turlă zveltă se înalță deasupra naosului pe cele două baze stelate suprapuse și sprijinite pe sistemul de arce în

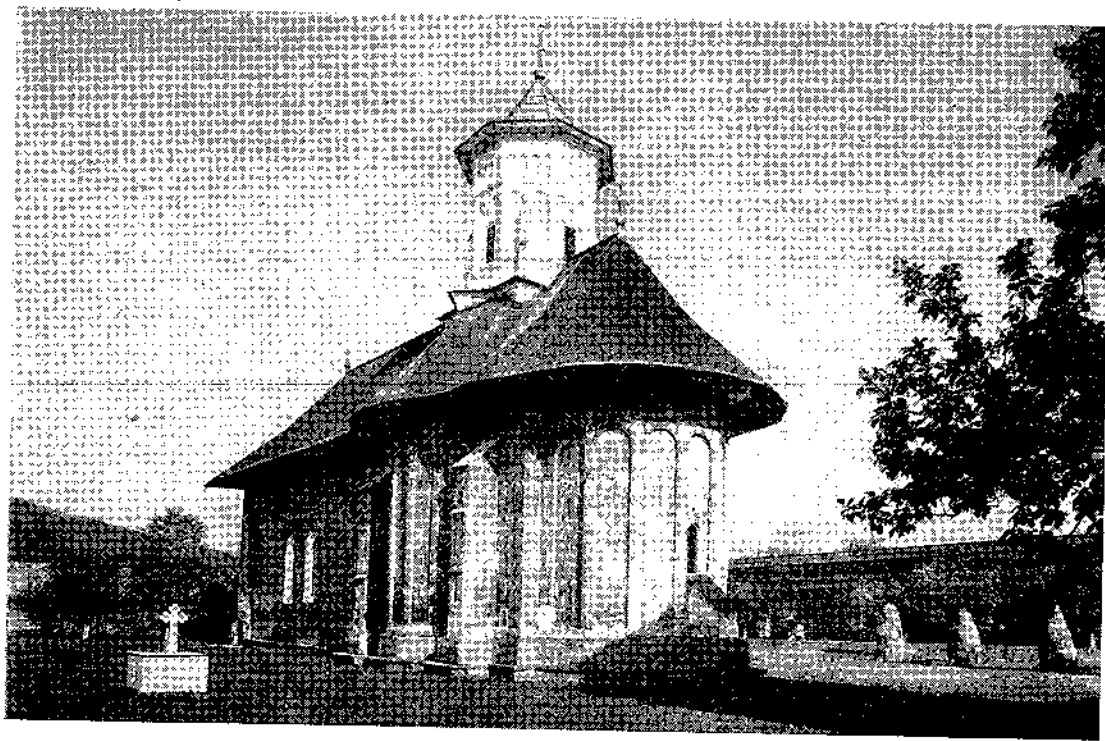

Fig. 11. Biserica văzută dinspre sud-est. Înainte de restaurare

Fig. 12. Biserica văzută dinspre est. Înainte de restaurare

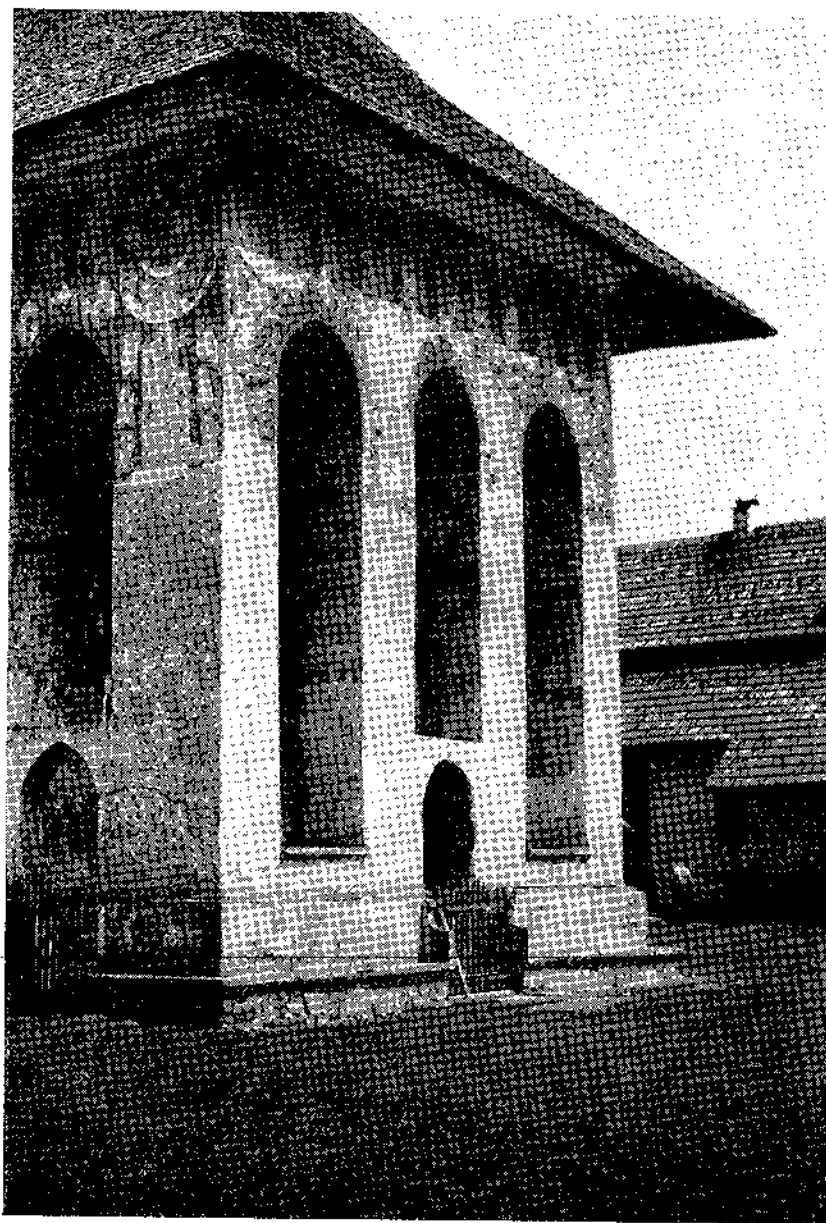

Fig. 13. Biserica văzută dinspre vest. Pridvorul

diagonală. Acoperișul cu învelitoare de șifă păstrează încă formele înalte cu pante rezezi, îndulcite spre bază cu o strașină largă, învelind separat diferitele elemente ale clădirii, așa cum poate fi văzut și astăzi în vechile tablouri votive.

Distribuția generală a planului bisericii Moldovița este vădit inspirată după cea de la biserica Humorului, construită cu doi ani mai înainte, cu același caracteristic pridvor deschis ale cărui arcade înalte se ridică pe toată înălțimea fațadei și cu aceeași încăpere a tainiței așezată la etaj peste gropnița dintre naos și pronaos. Dimensiunile bisericii Moldovița sînt însă mai mari; ea are, spre deosebire de Humor, o turlă ridicată peste naos, iar pridvorul cu trei arcade în loc de două, deschise în fațada vest, reprezintă o formulă mai bună decît cea de la Humor.

Cu tot frumosul efect plastic realizat în fațadă prin puternicele accente de umbră și lumină introduse, pridvorul deschis al Moldoviței este ultimul de acest fel în arhitectura din Moldova, ne mai fiind folosit la nici unul din monumentele de mai tîrziu. Explicația nu poate fi căutată desigur decît în neajunsurile provocate de viscolul iernilor grele, care îngrămădea zăpada în fața intrării.

Fațadele, la fel ca la Probota și Humor, sînt acoperite în întregime cu pictură. Interesantă este aici prezența unui al doilea strat de tencuială în frescă sub stratul de pictură. Pe acest strat mai vechi se află reprezentată o imitație de zidărie din cărămidă aparentă, cu rînduri alternate de cărămizi albastre și roșii despărțite prin rosturi albe. Această decorație zugrăvită, executată în răstimpul celor cinci ani cît se știe că a rămas biserica nezugrăvită¹, arată în

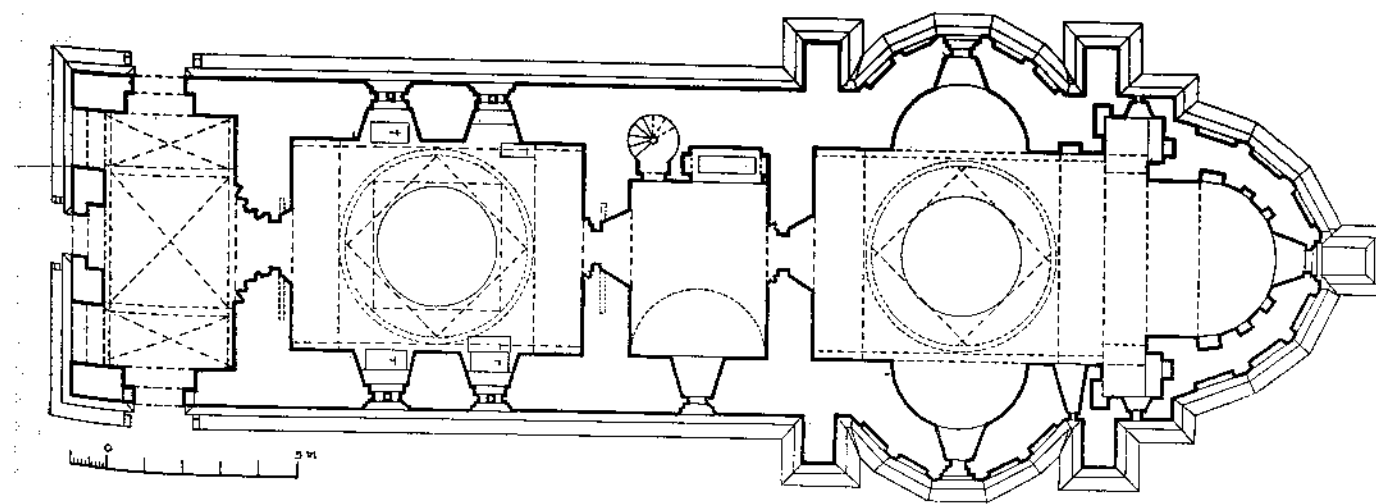

Fig. 14. Biserica. Planul

¹ G. Balș, *Bis. moldov. veac. XVI*, B.C.M.I., an. XXI, 1928, p. 37.

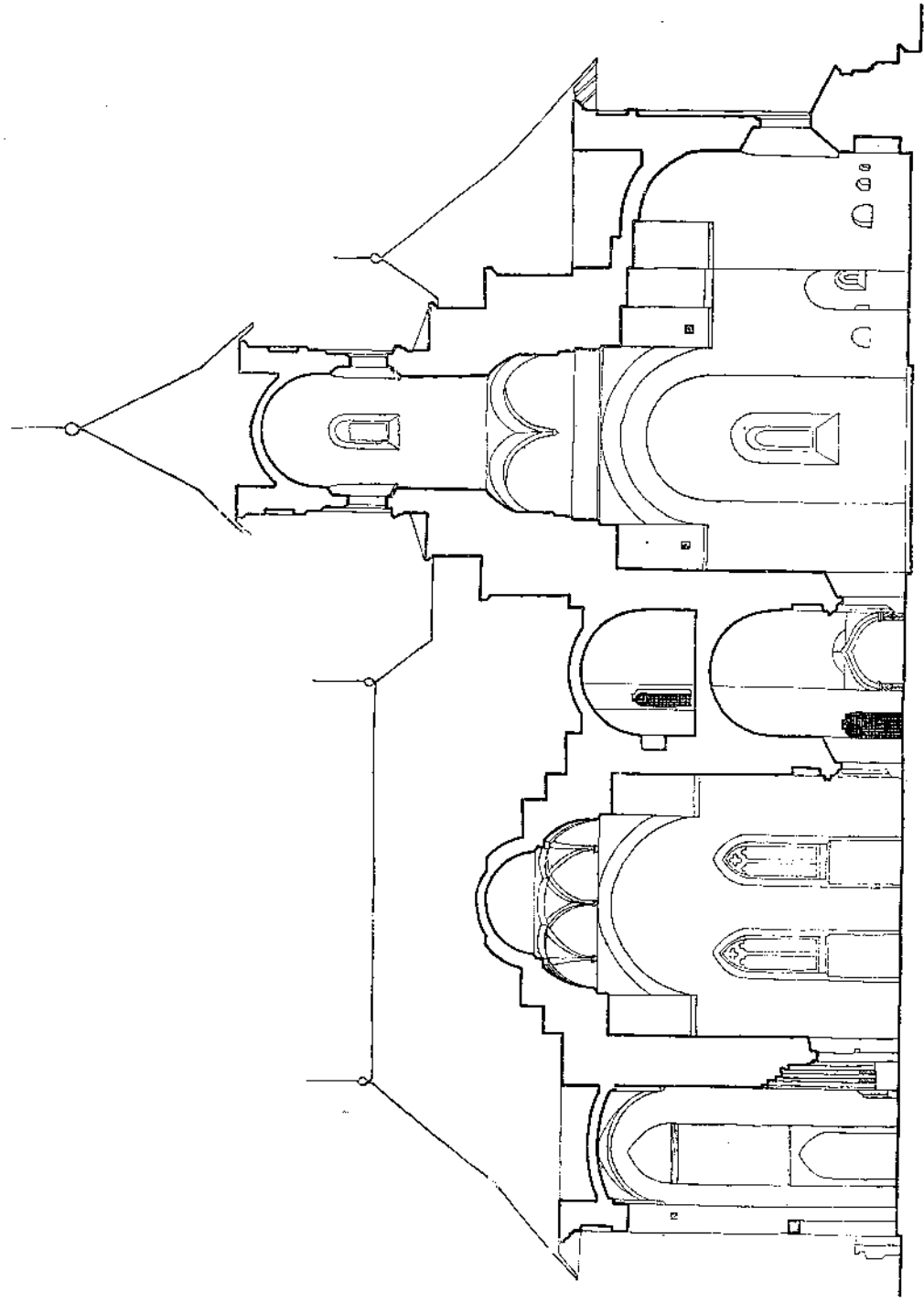

Fig. 15. Biserica. Secție longitudinală

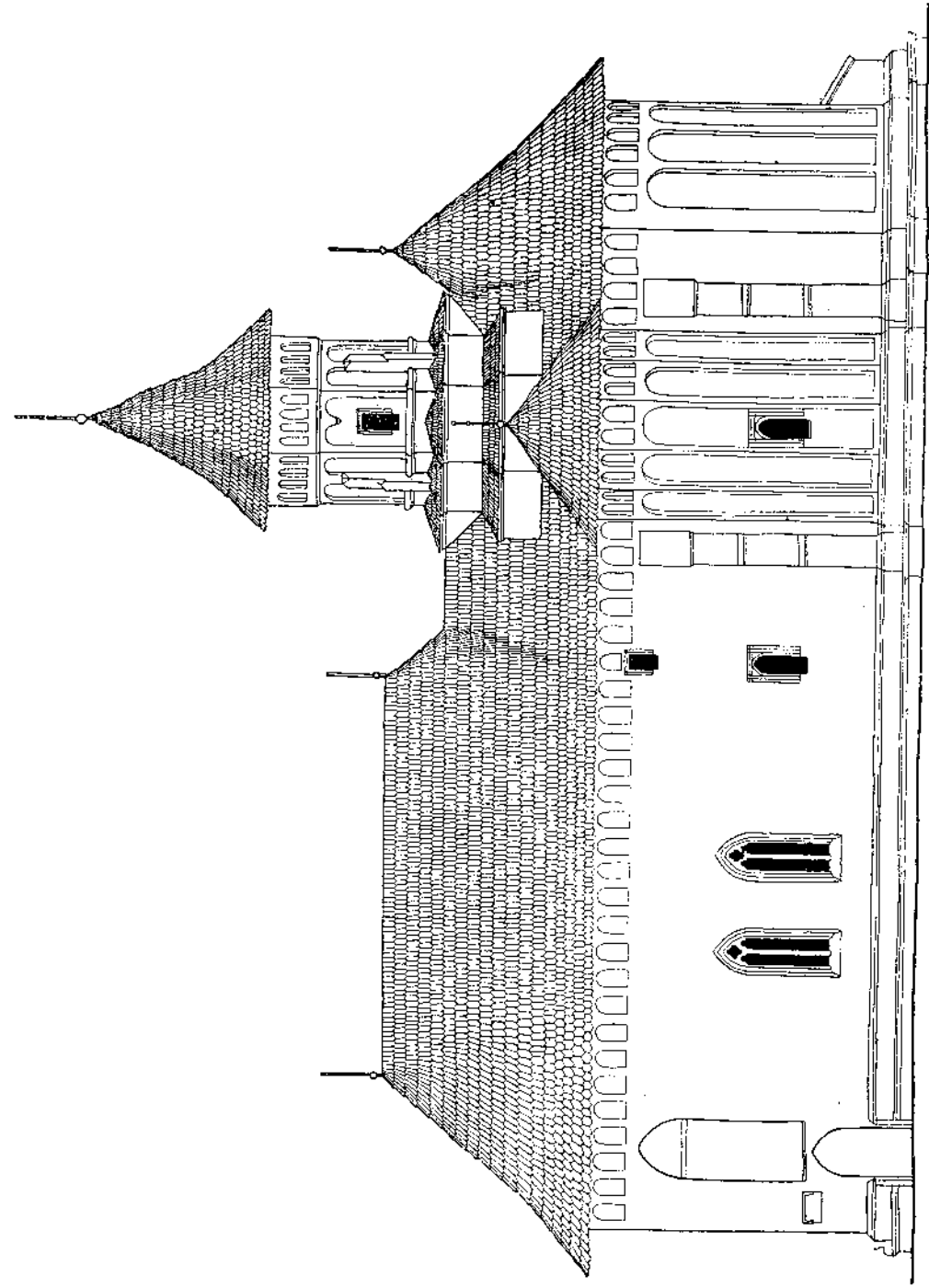

Fig. 16. Biserica. Fațada sud. Elevație. Starea actuală

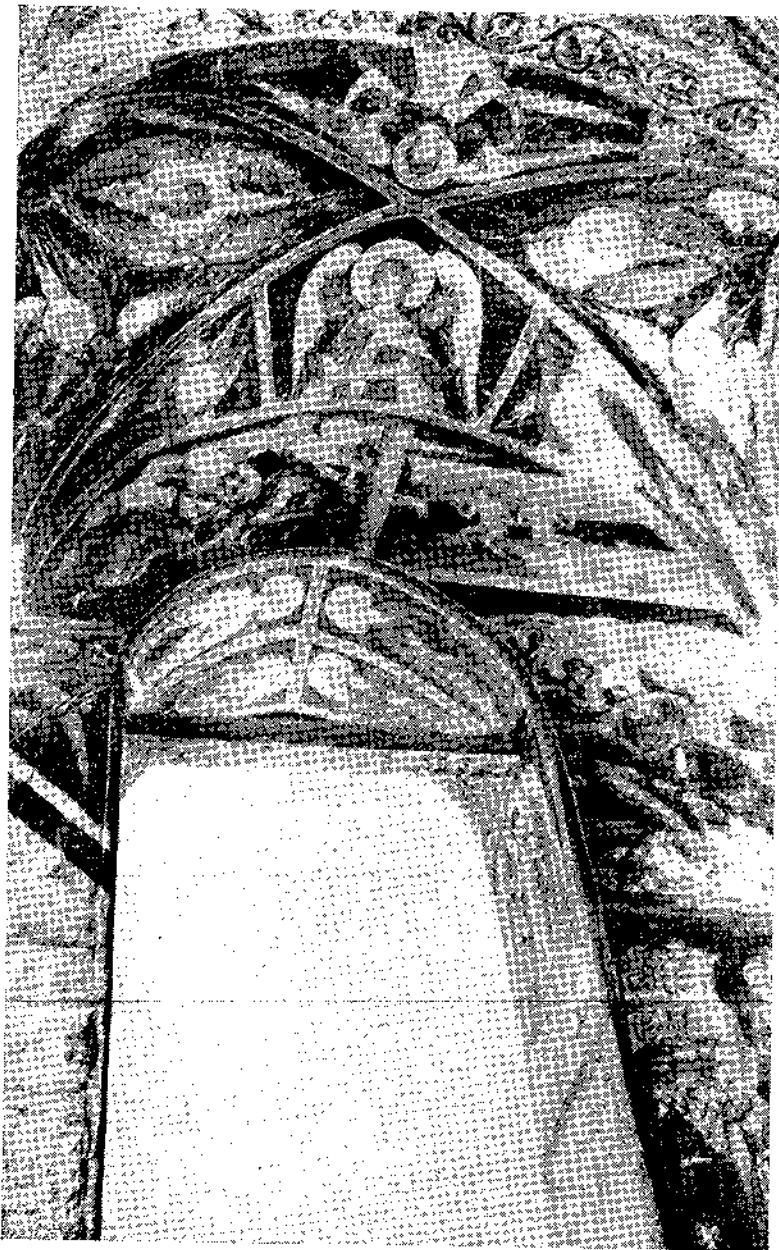

Fig. 17. Biserica. Bolta pridvorului

ce fel înțelegeau meșterii acelor vremuri să dea o înfățișare îngrijită, fie chiar provizorie, monumentului, pînă la primirea finisajului definitiv¹.

Biserica Moldoviței cuprinde un pridvor deschis, urmat pe rînd de pronaos, cameră pentru morminte (gropniță), naos cu două abside laterale, altar. O turlă îngustă și înaltă așezată pe două baze stelate suprapuse se ridică deasupra mijlocului naosului. Pridvorul, de formă dreptunghiulară, are cinci arcade mari deschise, în arc frînt la partea superioară, din care trei dispuse pe fațada vest și cîte una pe fațadele laterale. Arcada din axa fațadei principale cît și cele două laterale sînt mai scurte decît celelalte, avînd prevăzute dedesubtul lor intrările în pridvor, deschise și ele și arcuite în arc frînt.

Bolțile pridvorului sînt împărțite în trei suprafețe inegale prin două arce dublouri: una centrală de formă patrată și două laterale, dreptunghiulare, boltite toate „în cruce“ prin intersecția a doi cilindri.

Intrarea în pronaos se face printr-un portal de piatră lucrat în stil gotic, așezat în axa bisericii. Ușa dreptunghiulară, cu un ancadrament profilat de piatră, dublat de un al doilea ancadrament în arc frînt, tot de piatră profilată și cu timpan plin în partea arcuită, este înscrisă într-un al treilea ancadrament de piatră de formă dreptunghiulară. Profilurile de tip gotic, adînc scobite, ale celor trei ancadramente sînt dispuse într-un plan oblic în raport cu fața zidului. Foaia ușii din lemn de stejar masiv, căptușită cu fișii de tablă de fier țintuită în cuie cu floare lată, are broasca și clanța veche cu mînerul în formă de frunză. În spatele ușii se mai păstrează încă drugul de lemn alunecînd în grosimea zidăriei, care asigură trainica zăvorîre a intrării.

Pronaosul, de formă dreptunghiulară, este bine luminat prin patru ferestre mari și înalte, dispuse cîte două în pereții laterali sud și nord. Lucrate în arc frînt, caracteristic goticului, cu timpane de piatră traforate și colonete mediane care le împart în două pe toată înălțimea lor, ele sînt așezate la fața exterioară a zidului, cu parapetul oprit mult peste nivelul soclului. Spre interior glafurile, depășind grosimea parapetului, mai îngustă decît zidul, sînt prelungite în jos pînă la nivelul pardoselii.

Deosebit de frumoasă apare bolta așezată la o înălțime bine proporționată față de dimensiunile încăperii. Sistemul de boltire cu opt arce întretăiate, interesant ca rezolvare constructivă și de un mare efect decorativ, este același cu cel de la pronaosul bisericii lui Ștefan cel Mare din Hîrlău, primul de acest fel în Moldova (1492), și de la biserica lui Petru Rareș de la Probota (1530). Între cele patru arce mari sprijinite pe console, care determină spațiul pătrat central și calota sferică așezată deasupra prin mijlocirea obișnuitelor triunghiuri sferice (pendentivi) din colțuri, este intercalat în locul celor patru arce moldovenești

¹ Asemenea zugrăveli se întîlnesc încă din vremea lui Ștefan cel Mare, fie în exterior, pe fețele adîncite ale ocnițelor care urmau să fie ulterior pictate, ca la mănăstirea Neamț, Sf. Ion din Piatra, Sf. Ilie, Bălinești, Precista din Bacău etc., fie în interior, unde acopereau porțiuni din bolți și pereți, ca la mănăstirea Neamț, Sf. Ion din Piatra, Cotnari etc.

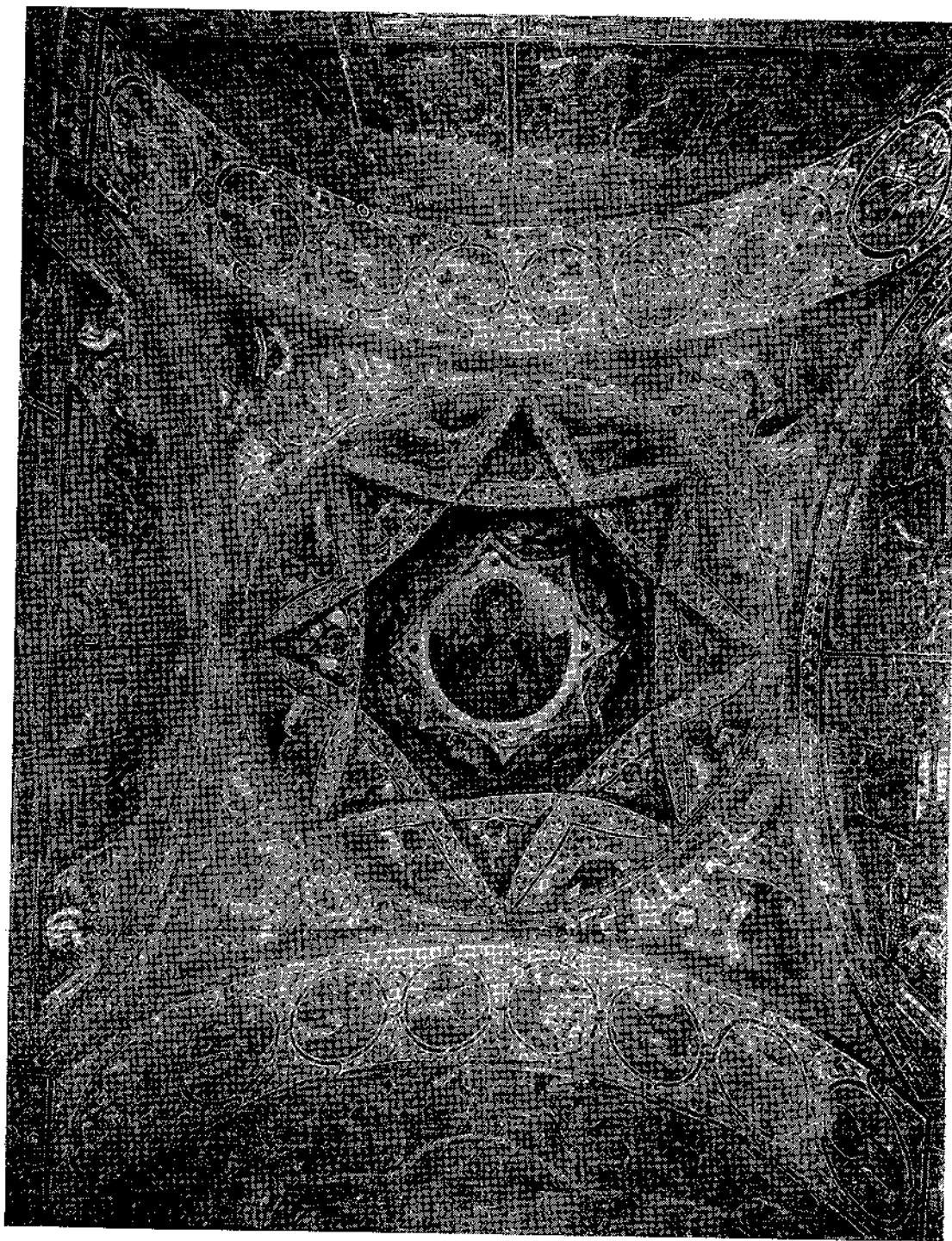

Fig. 18. Biserica. Bolta pronaosului

în diagonală, un sistem de opt arce întretăiate. Trebuie semnalat că procedeul este diferit, din punct de vedere constructiv, de cel moldovenesc, la care arcele în diagonală se desprind dintr-o suprafață verticală cilindrică. Cele opt arce folosite aci sînt pe jumătate înglobate într-o zonă sferică. În primul sistem, arcele apărînd cu o grosime mare la partea lor superioară, dau impresia de construcție

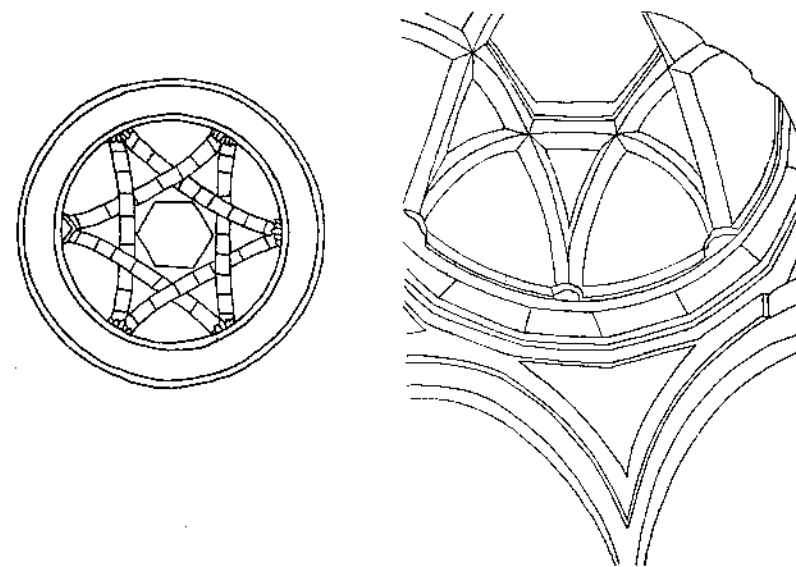

Fig. 19. Bolțile bisericilor din Horakert și Horanașat (Armenia)

robustă, dar greoaie, potrivită în cazul susținerii turlei așezată deasupra lor, pe cînd aci construcția, mai puțin vizibilă și cu grosimea arcelor mult redusă, este mai elegantă și de mai mare efect decorativ.

Ținînd seama de numeroasele documente cunoscute, care ne arată prezența unei importante colonii de armeni emigrați în Moldova încă din veacul XIV, de priceperea lor în arta de a clădi și de asemănarea care se constată între aceste arce întretăiate și cele ale unor monumente mai vechi din Armenia, se poate presupune că apariția lor în Moldova se datorește vreunui meșter armean cunoscător al acestui procedeu, care a știut să transpună în zidărie de cărămidă construcția de piatră folosită în țara sa. Înrudirea care apare între bolta de la Moldovița și acelea ale bisericilor din Horakert și din Horanașat, de pildă¹ este incontestabilă.

Din pronaos, printr-o ușă dreptunghiulară împodobită cu un ancadrament profilat de piatră cu cornișă așezată deasupra, se pătrunde în camera mormin-

¹ Buniatov și Iaralov, *Arhitectura Armeniei* (în limba rusă), Moscova, 1950, p. 112, fig. 95, p. 115, fig. 98.

telor, de formă dreptunghiulară, scundă și boltită în semicilindru, în care se găsește mormîntul episcopului Efrem. Adăpostit sub chivotul cu boltă de cărămidă tencuită și colonete de piatră, el se află alipit de peretele dinspre nord.

Printr-o scară circulară cu trepte masive de piatră, pe jumătate scobită în grosimea zidului din colțul de nord-vest, se ajunge într-o încăpere la etaj, de aceleași dimensiuni și boltită la fel cu cea de jos. Aci erau păstrate odoarele bisericii, în nișe anume adîncite în pereți.

Atît groznița de la parter cît și tainița de la etaj sînt luminate printr-o singură fereastră mică dreptunghiulară, deschisă în peretele dinspre sud.

Printr-o ușă simetrică și identică uși dinspre pronaos, se trece mai departe în naos. De formă dreptunghiulară și lărgit la mijloc prin cele două abside laterale, acesta este prelungit spre răsărit cu absida altarului, încadrată de nișele adînci ale proscomidiei și diaconiconului prevăzute în grosimea zidului. Absidele laterale, semicirculare în interior și poligonale cu cinci laturi în exterior, cît și absida altarului, mai adîncă și cu șapte laturi în exterior, sînt boltite în sferă.

O tîmplă înaltă de lemn sculptat desparte naosul de altar.

Cîte o fereastră dispusă în axa celor trei abside, de dimensiuni mult mai mici decît cele ale pronaosului, la care se adaugă, în mod neobișnuit, încă o fereastră în peretele dinspre sud, în fața tîmplei, dau lumina necesară încăperilor. Aceste ferestre, cu un arc ușor frînt la partea superioară, au un ancadrament de piatră cu profiluri gotice format din baghete întretăiate. Proscomidia și diaconiconul au și ele cîte o ferestruică mică și îngustă, încadrată cu o ramă simplă de piatră.

Peste spațiul naosului se ridică turla înaltă, circulară în interior și octogonală în exterior, așezată pe două baze suprapuse de formă stelată cu opt virfuri. Întreg masivul de zidărie al turlei și al bazelor sale este susținut prin obișnuitul procedeu de boltire moldovenesc cu arce suprapuse. Peste primul rînd de patru arce mari pornite pe console, care reduc spațiul dreptunghiular la un pătrat, se ridică, prin mijlocirea cunoscuților pendentivi de colț, un prim cilindru, din pereții căruia se desprinde al doilea rînd de patru arce așezate în diagonală față de cele inferioare. Deasupra lor, cu diametrul astfel micșorat, se înalță tamburul cilindric al turlei, închis cu o calotă sferică la partea superioară.

Pentru echilibrarea împingerilor date de arcele mari transversale, pereții laterali nord și sud sînt proptiți în exterior cu cîte doi contraforți masivi ridicați pînă la nivelul nașterii bolților. Un al cincilea contrafort, mult mai mic, oprit la înălțimea pragului ferestrei, este așezat în axa absidei altarului.

* * *

În exterior apare în toată strălucirea ei pictura care îmbracă în întregime suprafața pereților între soclu și cornișă, înlocuind decorația cu materiale aparente a monumentelor epocii anterioare. Din vechiul sistem decorativ se mai păstrează

doar rîndul ocnitelor mici înșirate de jur împrejur sub cornișă, pe turlă și pe corpul bisericii, precum și firidele alungite ale absidelor poligonale, dispuse cîte una pe fiecare latură. Peste toate aceste ocnite și firide, peste suprafața netedă a pereților și peste fețele contraforților se desfășoară pictura împărțită în registre și tablouri. Numai ancadramentele de piatră profilată ale ferestrelor pronaosului, copertinele contraforților și soclul cu copertina sa de piatră profilată își mai păstrează materialul aparent.

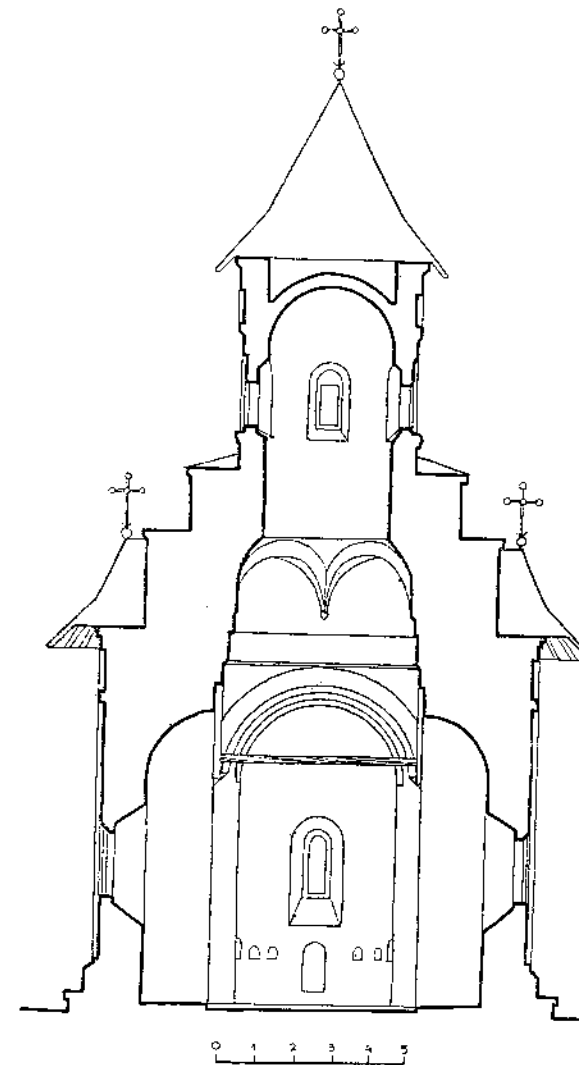

Fig. 20. Biserica. Secție transversală prin naos

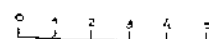
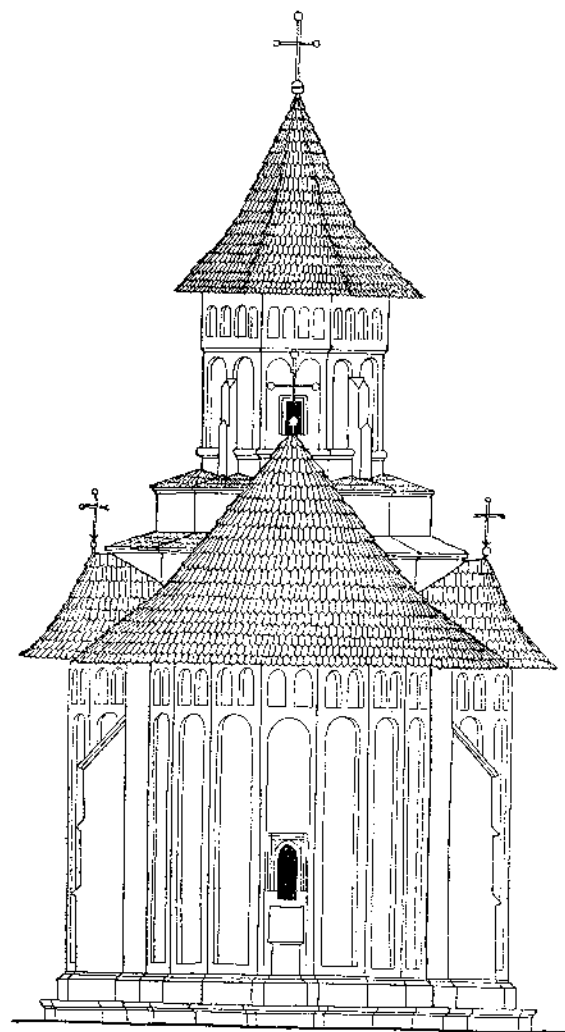

Fig. 21. Biserica.
Fațada est. Elevație. Starea actuală

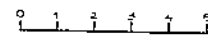
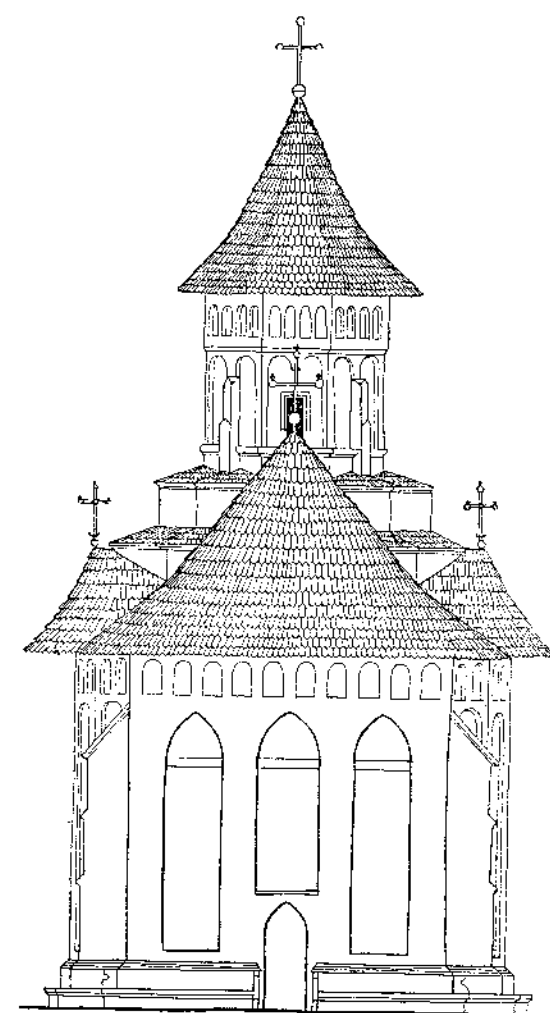

Fig. 22. Biserica.
Fațada vest. Elevație. Starea actuală

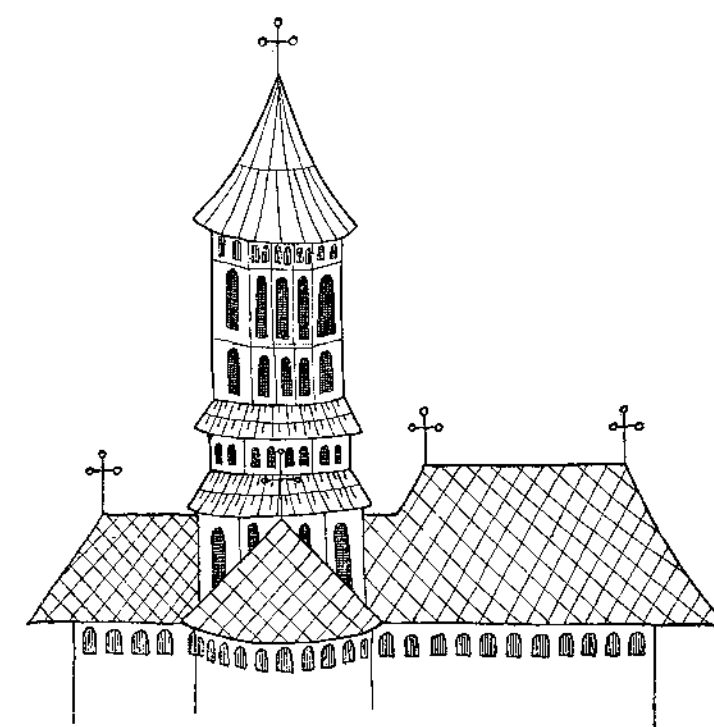

Fig. 23. Biserica. Acoperișul din tabloul votiv

Soclul din piatră brută aparentă este acoperit cu blocuri de piatră profilată și este lărgit la partea inferioară cu o bancă lată executată tot din blocuri mari de piatră fățuită. Cele trei intrări în pridvor, care întrerup soclul, sînt încadrate cu rame de piatră.

Cornișa bisericii este executată în mod excepțional din zidărie de cărămidă tencuită cu profiluri liniare trase. Este posibil să fi existat o cornișă originară de piatră, din care nu s-a găsit însă nici o urmă.

Turla octogonală înălțată peste cele două baze stelate suprapuse este astăzi tencuită, dar fragmentele de pictură, păstrate încă pe bazele recent degajate de acoperișul sub care se găseau ascunse, arată că erau și ele zugrăvite. Pereții turlei, străpunși pe patru laturi de ferestre dreptunghiulare cu ancadrame de piatră profilată și întăriți pe celelalte patru laturi prin contraforți cu copertinele împodobite cu cruciulițe de piatră, sînt împărțiți în trei registre bine distincte. La partea inferioară, un soclu ușor lărgit se oprește la nivelul pragului ferestrelor. La mijloc, un rînd de firide îngemănate, dispuse câte două pe fiecare latură, încalcă alternativ ferestrele și contraforții. La partea superioară scoasă în relief la fel ca și soclul, un număr îndoit de ocnite înguste și alungite se înșiră sub cornișă.

Acoperișul bisericii, cu învelitoare din șită de brad, nu mai păstrează formele sale din vechime¹. Pînă în anul 1954, cînd s-au făcut modificări parțiale pentru degajarea bazelor turlei, el îngloba aproape în întregime cele două baze stelate formînd partea inferioară a turlei. Tabloul votiv aflat în pictura din interior, unde vechile forme apar foarte bine precizate, arată că acoperișul înalt cu pante rezezi, așezat peste corpul din față al bisericii, avea în jurul turlei acea caracteristică denivelare a coamei menită să degajeze bazele și să accentueze linia verticală și zveltețea turlei, care apare în toate reprezentările votive ale monumentelor din acea epocă.

Cu ocazia actualelor modificări provizorii și parțiale ale acoperișului, care nu au avut ca scop o restaurare totală, s-au găsit în pod, sub nivelul coamei existente, câteva fragmente de pictură și tencuială, precum și găurile din zidărie ale fostelor piese de șarpantă, care dau indicații asupra vechei linii a acoperișului.

* * *

Dimensiunile principale ale bisericii sînt:

Lungimea totală (fără contrafort)	32,80 m
Lărgimea	8,50 m
Grosimea zidurilor	1,50 m
Înălțimea corpului bisericii la cornișă	10,00 m
Înălțimea turlei la cornișă	20,00 m

SCULPTURA

În decorația sculptată a mănăstirii Moldovița se vădesc clar cele două faze principale din viața artistică a monumentului².

Elementele sculptate ale bisericii sînt cele caracteristice mijlocului veacului XVI, pe cînd pietrele de mormînt adăpostite în gropnița și pronaosul ei, ca și decorația celorlalte clădiri din ansamblul mănăstirii, aparțin primei jumătăți a veacului XVII.

Decorația sculptată în piatră a bisericii din Moldovița se mărginește, ca și la toate celelalte monumente moldovenești, strict la elementele de arhitectură. Ancadramentele de uși și ferestre, copertina soclului, cornișele-lintei ale ușilor interioare și, într-o epocă mai tîrzie, chivotul mormîntului episcopului Efrem, sînt toate împodobite cu o bogată profilatură cioplită în piatră. În cea mai mare parte din această decorație este evidentă influența preponderentă a artei gotice, arătînd încă o dată rolul pe care l-au jucat meșterii cioplitori de piatră veniți de peste munte.

¹ Dr. Petre Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., 1926, p. 132—135.

² G. Balș, *Bis. moldov. veacul XVI*, p. 36—37.

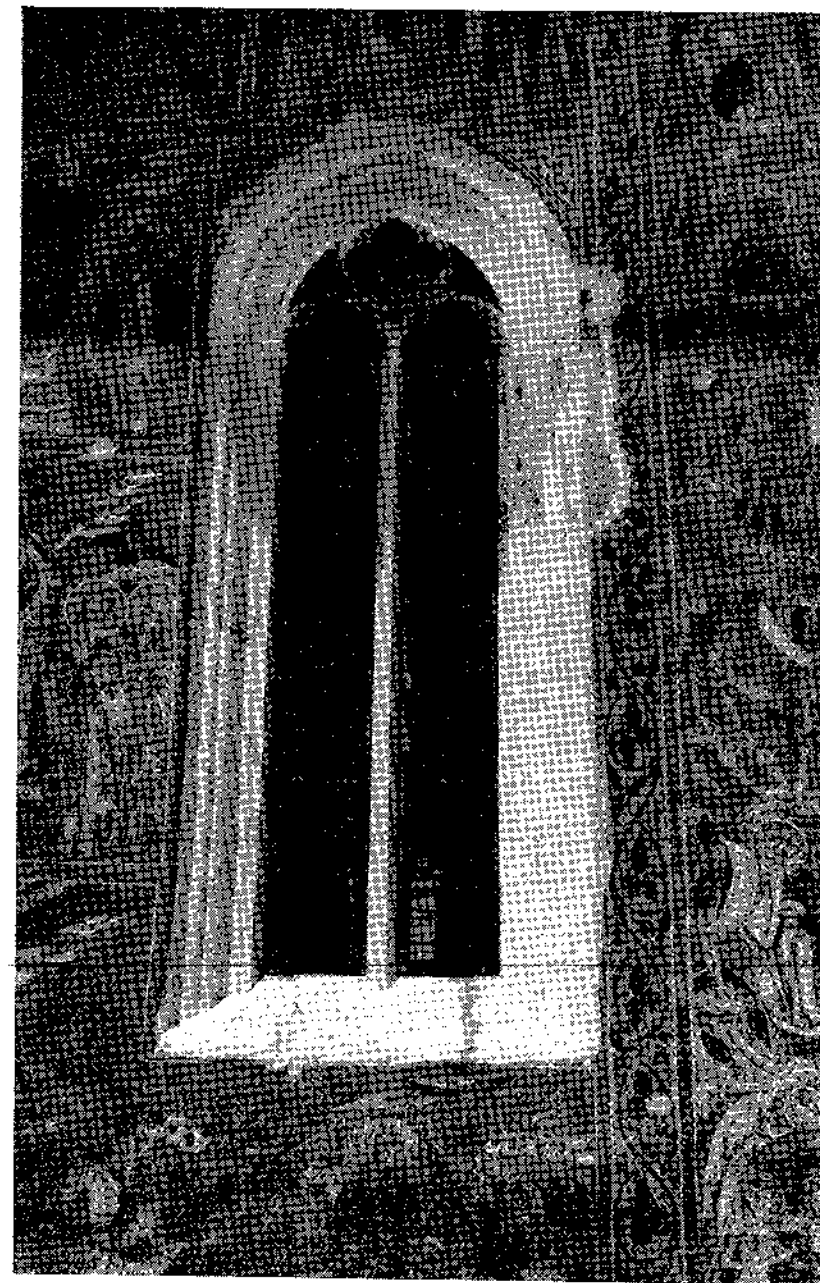

Fig. 24. Biserica. Fereastra pronaosului

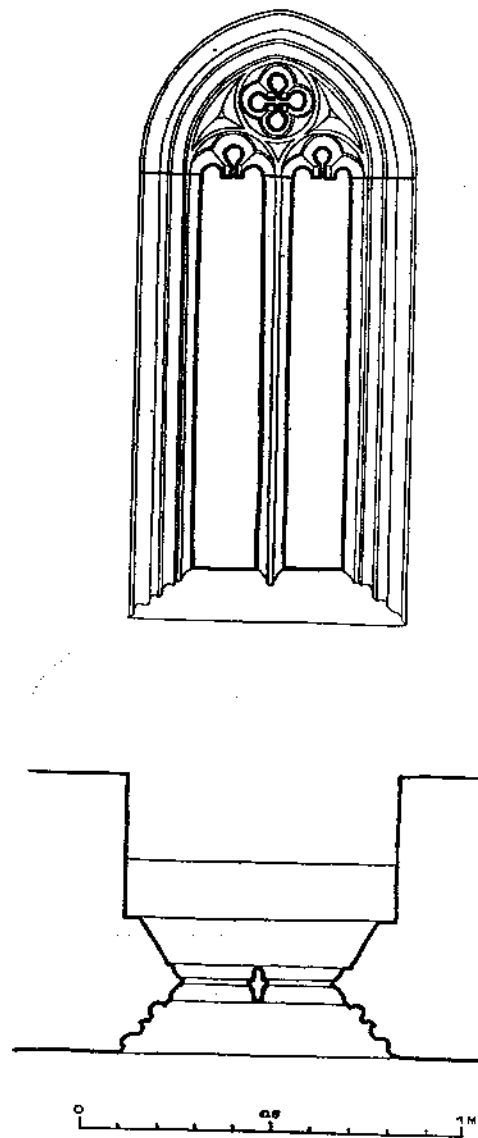

Fig. 25. Biserica.
Fereastra pronaosului. Plan, elevație

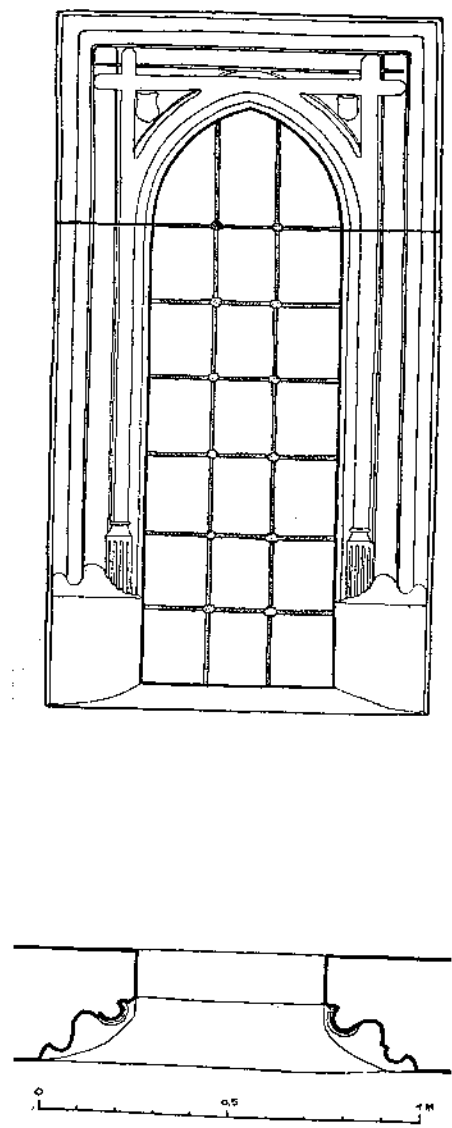

Fig. 26. Biserica.
Fereastra naosului. Plan, elevație

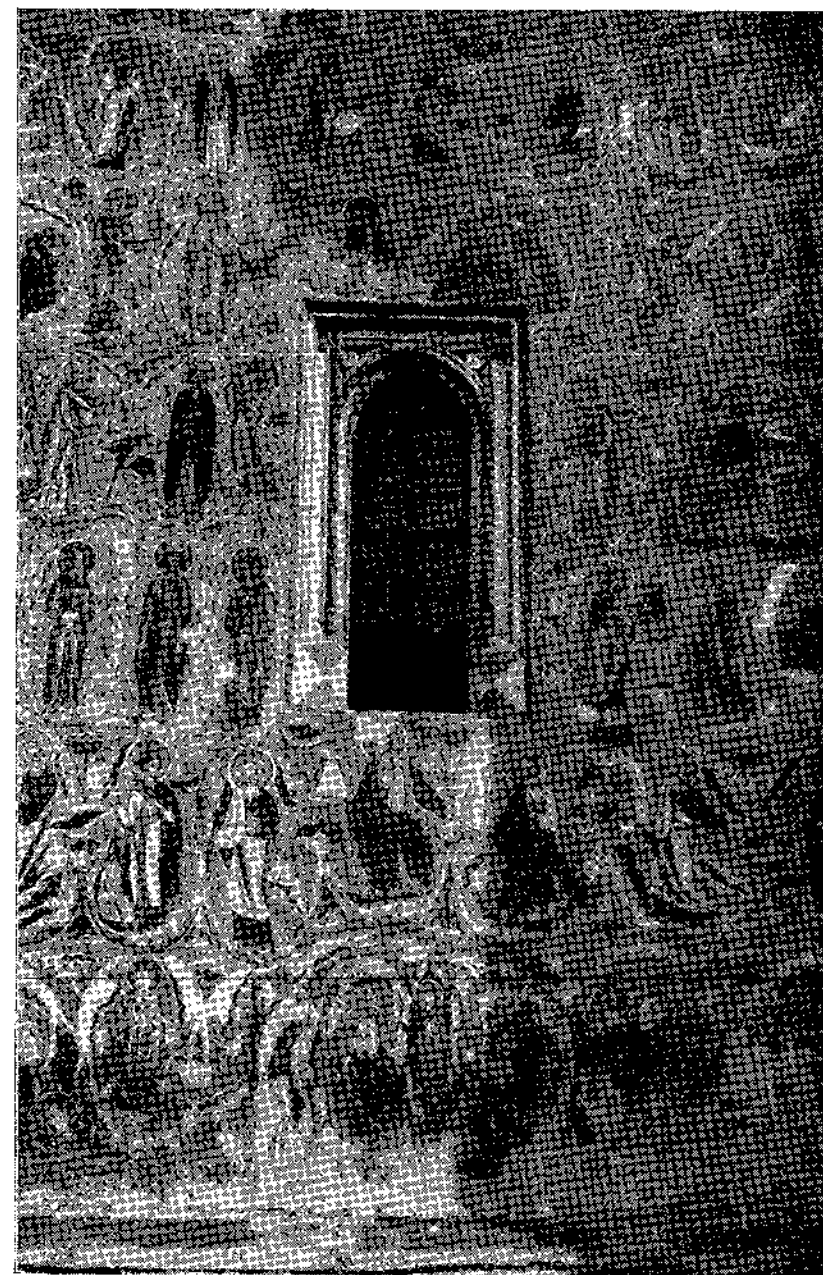

Fig. 27. Biserica. Fereastra naosului

Ferestrele mari au timpane de piatră traforată lucrată în stilul gotic denumit «raionant».

Ferestrele mici de la gropniță și de la absida, în arc frînt, au ancadramente dreptunghiulare cu profiluri gotice, ale căror baghete, încrucișate la partea superioară, au baze sculptate, rezemate pe un plan înclinat la partea inferioară. Mici scuturi sculptate decorează colțurile de la încrucișarea baghetelor principale. Profilul copertinei soclului este la fel cu cel de la Humor, Hîrlău și alte biserici.

Portalul, încadrat de soclul cu copertina teșită la 45°, are obișnuitele profiluri din «cave»-uri și muluri gotice, cu bazele sculptate rezemate pe planul înclinat al postamentului ușii. Timpanul prins în arcul frînt al ancadramentului este decorat cu o frumoasă pictură reprezentînd Buna Vestire, hramul bisericii.

Ușile interioare sînt singurele elemente unde influența gotică este micșorată prin înriurirea noului stil al Renașterii, care apare în tratarea profilurilor. Această influență nouă se vede în cornișa-lintel de piatră, așezată deasupra ușilor gropniței, cu profiluri clasice, la fel ca la Probota și Humor.

Pisania are la partea superioară o mică cornișă gotică întoarsă pe marginile laterale și sprijinită pe mici scuturi decorative folosite drept console.

În afară de sculptura aceasta legată de monument, există în naosul și pronaosul bisericii o serie de pietre de mormînt din veacul XVII, dintre care unele sînt decorate cu motive florale asemănătoare cu cele de la mobilierul mai recent — tetrapodiile și fragmentele de timpplă — de la începutul secolului XVII.

Chivotul așezat peste mormîntul episcopului Efrem ca un baldachin boltit, sprijinit pe coloane scurte de piatră, deși de formă gotică, are drept motive sculpturale frînghii împletite și răsucite alternînd cu ciubuce în solzi, decorînd coloanele și arcul frontal, caracteristice epocii ulterioare cînd a fost adăugat mormîntul (1619). O inscripție slavă cu litere elegante și foarte regulat scrise este săpată pe arcul de piatră al baldachinului¹.

În execuția decorației pietrelor de mormînt din gropniță și din pronaos se poate distinge mîna unor meșteri de valoare inegală. Astfel printre cele mai bune exemple este piatra episcopului Efrem, de formă trapezoidală, ușor înălțată deasupra pardoselii, încadrată cu un chenar decorat cu vrej meandric și flori de cerceluș, urmat de o inscripție slavonă frumos săpată. Cîmpul este ornamentat cu frunze de spin stilizate, flori și boboci de lalea, desenate cu un contur precis și regulat. Altele însă, au o compoziție îmbîcsită, prea încărcată și sînt lucrate cu mai puțină îndemînare. Motivele sînt și ele diferite — vrejuri împletite cu floare de cerceluș, lujeri care ies din vase cu cununi legate, flori și fructe de rodii — și se aseamănă cu cele aflate pe tetrapodiile de lemn din biserică. Chiar și atunci cînd se mai păstrează tradiția vechei decorații a vrejurilor de acant dispuse în formă de inimă, dar fără palmeta lobată de altă dată, compoziția

¹ V. cap. VII, nr. 5.

Fig. 28. Biserica. Portalul pronaosului

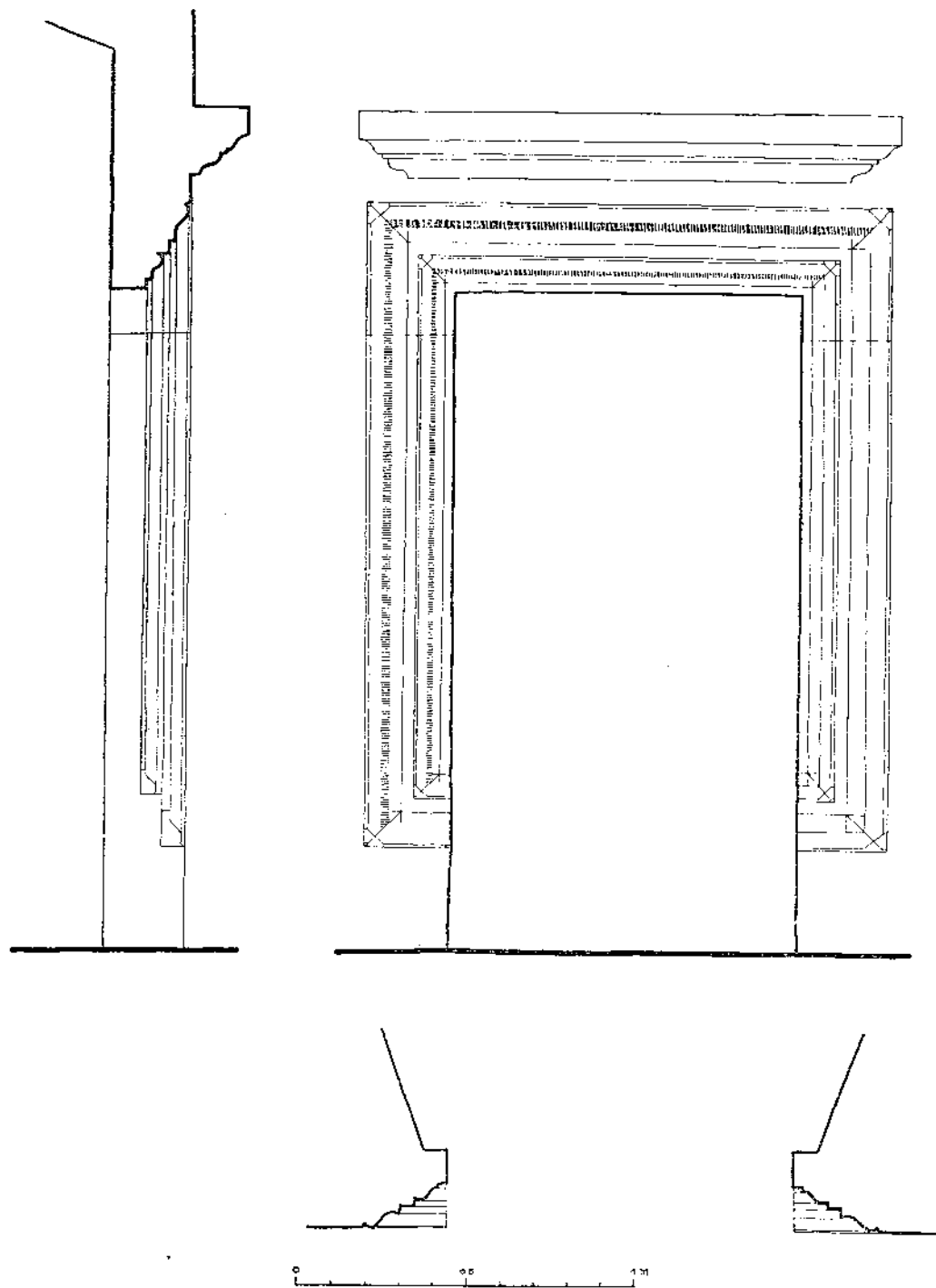

Fig. 29. Biserica. Ușa naosului

rămîne confuză și execuția stîngace. Mai sînt și cîteva pietre, acelea ale episcopilor, decorate cu o simplă cruce cu două brațe și cu semnele patimilor. În genere calitatea sculpturii funerare de la Moldovița este inferioară aceleia de la Sucevița, de pildă, care datează din aceeași perioadă.

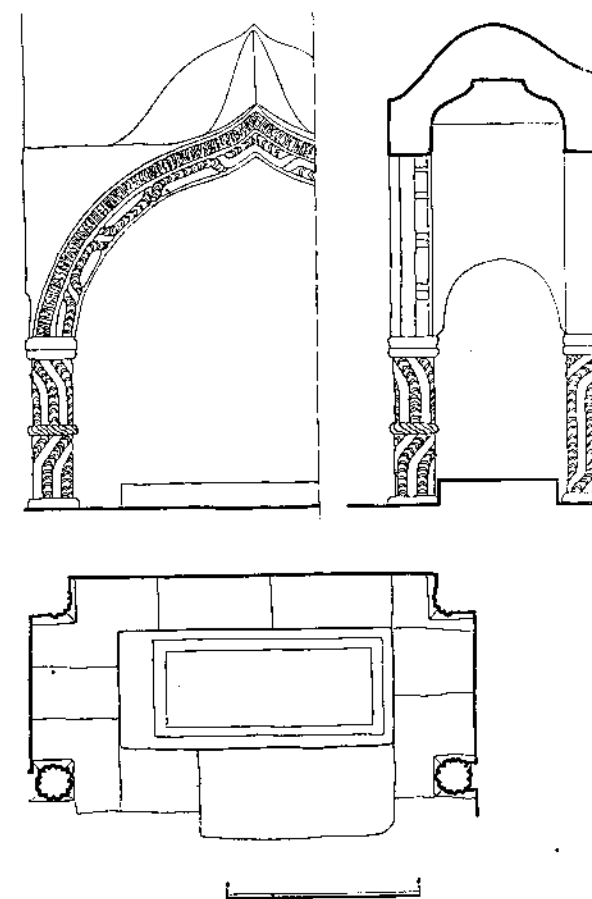

Fig. 30. Biserica.
Mormintul episcopului Efrem. Plan, secție, elevație

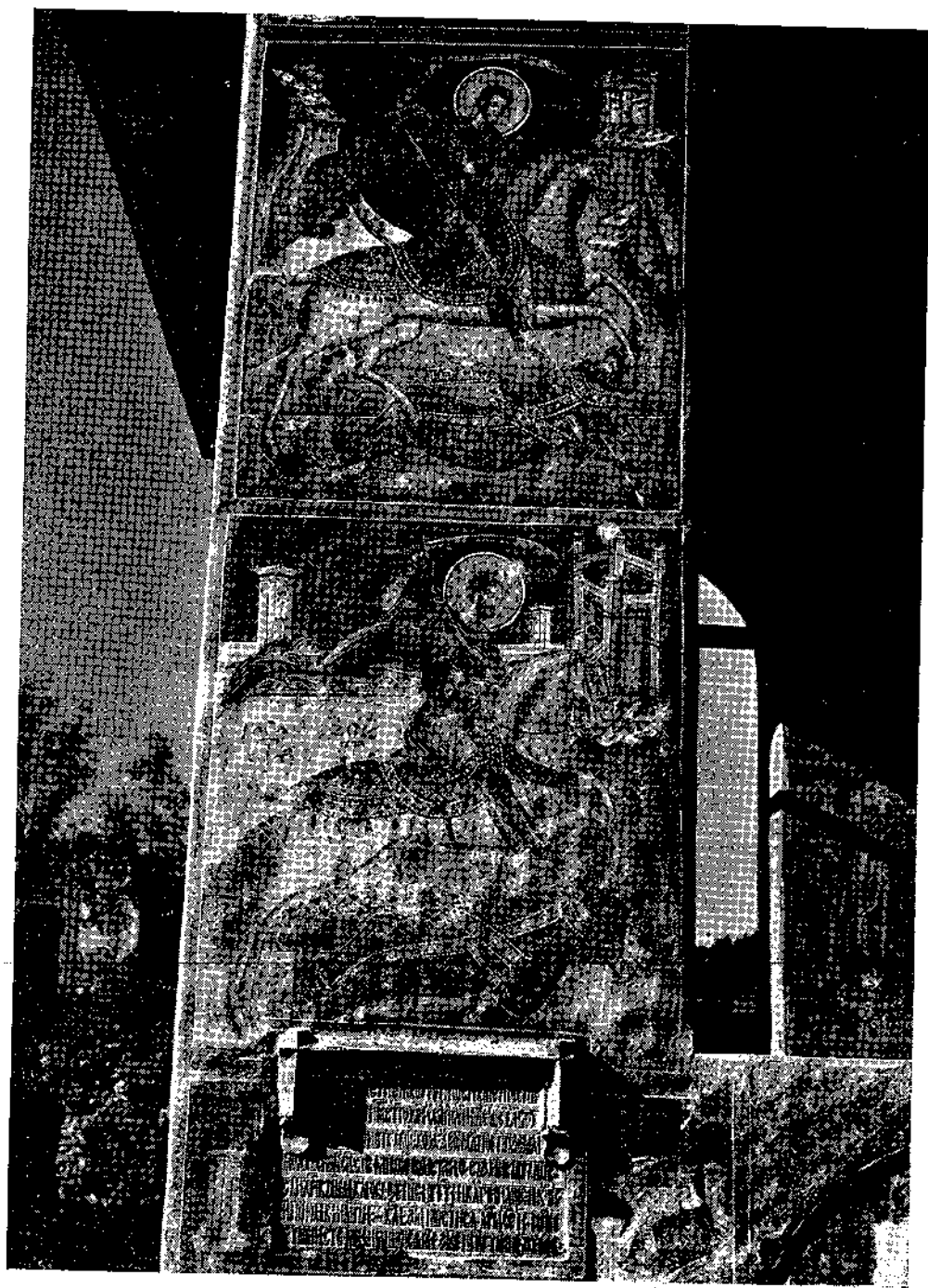

Fig. 31. Biserica. Pisania (1532)

PICTURA.

Veșmîntul de zugrăveală care îmbracă întreaga biserică¹ — „glorioasă foaie de pergament, muiată în albastru și scrisă de sus pînă jos cu figuri și scene“ — asemenea unei cărți bogat împodobită cu miniaturi², pictura Moldoviței constituie pînă azi, împreună cu aceea a Voronețului, cea mai prețioasă și fermecătoare realizare din epoca lui Petru Rareș. Din grupul bisericilor înălțate sau numai zugrăvite în exterior în această perioadă, numai Moldovița și după ea Voronețul și-au păstrat, în deosebi pe fațada de sud și pe absidele de est și de sud, strălucirea coloritului, uimitor de viu și de cald. Cei peste patru sute de ani scurși de la realizarea acestei opere, în ciuda iernilor grele moldovenesti, parcă au contribuit printr-o ușoară patină la accentuarea prospețimii și farmecului ei. În interior însă, mai ales în absida principală și în naos, pictura este întunecată, fumul luminărilor i-a răpît din strălucirea și intensitatea inițială. În gropniță și pronaos, mîini uneori nedibace au lăsat urmele unor restaurări din veacul XVII, din fericire însă numai o repictare, culoare peste culoare, care n-a schimbat pozițiile și, în linii mari, nici stilul originar.

Executată în anul 1537, cinci ani după înălțarea construcției, așa cum indică inscripția³ zugrăvită deasupra intrării în gropniță și pisană⁴ în piatră de lingă intrare, pictura Moldoviței este opera unui mare artist din școala de zugrăvi moldoveni, formată în această perioadă, îndemînateci ilustratori, desăvîrșiți decoratori și talentați povestitori, care „scriau“ (pisali) cu multă vervă și spontaneitate pe pereții bisericii scene religioase. Tendința de umanizare a figurilor divine și introducerea simțămîntelor profund omenești într-o serie de povestiri — cum sînt, de pildă, acelea din ciclul Acatistului Maicii Domnului sau în unele scene din Patimi etc. — sînt trăsăturile proprii ale acestei picturi, evidente mai ales la Moldovița, care o deosebesc de pictura monumentelor lui Ștefan cel Mare.

Din punctul de vedere al conținutului de idei și al programului iconografic, pictura interioară a Moldoviței continuă în linii mari tradiția anterioară. Decorația cupolei, cu Pantocratorul dominînd în creștet, prorocii și apostolii pe tambur, și principalele scene din viața lui Isus Cristos în pendentivi (Buna

¹ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, p. 111—121 și indice; album, pl. XLVI—LV, LXIX, fig. 4.

² I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, p. 35—37, album, pl. 5, fig. 2, pl. 8, fig. 2, pl. 28, 30, fig. 1, pl. 31, fig. 1, pl. 32—36, pl. 40, fig. 1.

³ I. D. Ștefănescu, *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, 1936, indice, Moldovița și Vatra-Moldoviței.

⁴ Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 179—197, album pl. XIII, fig. 2, XIX, fig. 1—2, XX—XXIV, XXVII, XXXI—XXXIII, XXXVIII, fig. 1, XXXIX, XLI, fig. 2, XLIII, fig. 3, XLIV, fig. 2—3, XLV, fig. 1.

² I. D. Ștefănescu, *Mănăstirile Bucovinei*, București, 1941, p. 406.

³ V. cap. VII, nr. 2.

⁴ V. cap. VII, nr. 1.

Vestire, Nașterea, Botezul etc.), cît și Maica Domnului cu Isus în brațe tronînd în conca absidei principale, încadrată de doi îngeri și de Ioachim și Ana, constituie subiectele obișnuite atît în bisericile mai vechi, cît și în acelea construite de Rareș. La Moldovița, în genere, în grupul acesta de picturi se poate admira mai de grabă dibăcia unor meșteri, care-și stăpîneau perfect meseria, lucrînd pe de rost, cu o linie elegantă și precisă, dar lipsiți de căldură, dînd personajelor aceleași atitudini stereotipe, înveștmîntînd siluetele înalte și elegante în draperii rigide. Unele figuri însă, cum sînt, de pildă, acelea ale apostolilor din scena împărțirii, de o eleganță căutată, deosebit de zvelte, cu talia mult ridicată, picioarele alungite și draperiile subliniind suplețea trupurilor, amintesc pe acelea din Quattrocento.

În alte scene ca Cina cea de taină, de pe peretele de est al absidei principale, ca și în unele episoade din ciclul Patimilor, care se desfășoară în lungi frize suprapuse, de pildă, în Judecata înaintea lui Pilat sau în scena Răstignirii, sînt evidente tendințele noi amintite mai sus, în care exprimarea sentimentului, de emoție, durere, deznădejde, este una dintre preocupările artistului. Scena reprezentînd pe Isus pe cruce, desfășurată în conca absidei de nord a naosului, este impresionantă în primul rînd prin amploarea compoziției. Pe un fond de arhitecturi simple, domină Mintuitorul răstignit, încadrat de cei doi țilhari și de soldați purtînd bonete de modă italiană în două culori. Pe figura Mintuitorului, cu mușchii destinși, se citește tristețe și suferință. În stînga scenei sînt siluetele elegante ale Maicii Domnului și ale celor trei femei care o însoțesc, copleșite de durere, în dreapta sf. Ioan și un grup de soldați. Figura Maicii Domnului, aceea a uneia dintre femei și a sf. Ioan sînt fin desenate și foarte personale, pîrînd inspirate de un model viu. Portretele ctitorilor, Petru Rareș împreună cu Doamna Elena și doi copii, de pe peretele de vest al naosului, prin expresia ochilor, ținuta lor calmă și sobră, vădese încercarea de a reda viața lăuntrică a personajelor, deși păstrează caracterul unor portrete „oficiale“.

Pictura din camera mormintelor este mult afumată și a suferit și cele mai mari rețușări. Pe boltă și pe pereți, în scene mici, compartimentate, se reprezintă o parte din Menolog, care se va continua și în pronaos. Ultimul registru este ocupat de martiri. La est și în dreapta ușii care dă în naos se găsește o scenă mai amplu tratată, reprezentînd pe Isus Cristos tronînd ca „mare arhieru“, între Maica Domnului și sf. Ioan Botezătorul; deasupra ușii de est Maica Domnului orantă cu Isus pe piept, iar deasupra ușii de vest — Adormirea Maicii Domnului. În pronaosul luminos datorită celor patru ferestre mari laterale, domină din creștetul boltii portretul Maicii Domnului, ca orantă cu Isus pe piept, cu brațele ridicate, înconjurată de îngeri și serafimi. Aceasta este ilustrarea troparului închinat Maicii Domnului: „Născătoare de Dumnezeu Fecioară bucură-te, ceea ce ești plină de dar...“, — de aceea în pendentivii mari sînt reprezentați pe un fond tratat cu motive arhitecturale, așezați la pupitrul lor de lucru, marii poeți ai lumii bizantine, Cosma, Iosif, Theofan și Damaschin, autori ai diferitelor

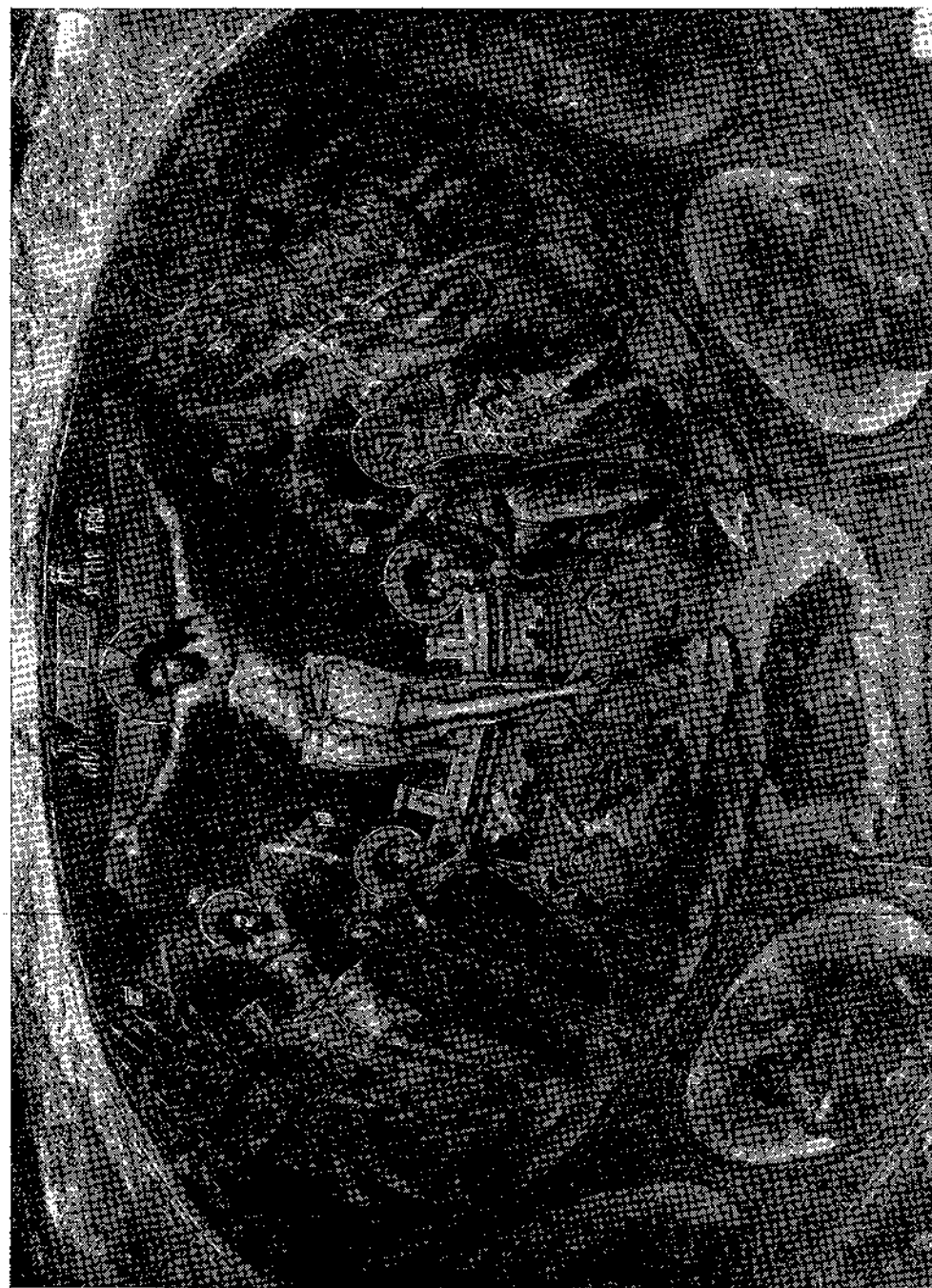

Fig. 32. Biserica. Isus pe cruce. Pictură din naos

Fig. 33. Biserica. Tabloul votiv din naos. Petru Rareș și familia sa

Fig. 34. Biserica. Judecata din urmă. Detaliu. Pictură pe peretele est din pridvor

imnuri închinare Maicii Domnului. În partea de sus a pereților și în timpane sînt redată cele șapte concilii ecumenice, iar în restul suprafeței pereților se desfășoară în scene numeroase și mărunte viețile sfinților, începînd din luna septembrie, pînă în luna martie. Portrete de martiri decorează partea de jos a pereților. Pe peretele sud șirul lor este întrerupt de scena Întîmpinării Domnului, la stînga ușii de vest este Maica Domnului, în picioare, cu Isus pe piept, între doi îngeri. Arhanghelul Gavril din această scenă are însușirile unui portret viu. Chipul Maicii Domnului zugrăvit în exterior, în timpanul de deasupra intrării, ținînd cu duiosie în brațe pe Isus copil, cu obrazul lipit de al ei, este de asemenea plin de expresie și de căldură, apropiindu-se mult de însușirile unui portret. Această icoană este considerată ca una dintre cele mai frumoase realizări din pictura Moldovei¹.

Pictura pridvorului reprezintă scene religioase, care se desfășoară pe întreg peretele de est, de o parte și de alta a intrării. În realizarea acestor subiecte pictorii moldoveni și-au putut desfășura în voie întreaga lor imaginație și posibilitățile variate de exprimare. La Moldovița ca și la Voroneț, ceea ce impresionează în primul rînd este amploarea și echilibrul dat compoziției, la care participă zeci de personaje dispuse ritmat în șiruri, pe jilțuri sau în convoaie solemne, care se îndreaptă cu pași măsurati spre tronul hetimasiei, constituind centrul scenei.

În exterior, pe stîlpul care străjuiește intrarea de sud a pridvorului, sf. Gheorghe ucigînd balaurul și sf. Dumitru omorînd pe Lie sînt redați cu o mișcare plină de energie și de viață. Acatistul Maicii Domnului, în douăzeci și patru de scene, cu anexa lui, asediul Constantinopolului, împodobește fațada de miazăzi a pronaosului. Arborele lui Iesseu, o vastă compoziție, în care busturi de sfinți cresc din potirele florilor, ilustrînd genealogia lui Isus Cristos, este zugrăvit tot pe peretele sudic, corespunzînd camerei mormintelor. Pe cele trei abside se desfășoară biserica cerească și biserica pămîntească, ceea ce se numește cu termenul slavon: „Cinul“. Desfășurarea convoiului de sfinți, martiri, cuvioși, are drept centru absida principală, de unde se întinde pe zidurile celor două abside laterale. Deasupra ferestrei absidei de est este reprezentat Cel vechi de zile, încadrat de heruvimi și de serafimi. În registrul inferior este Isus Pantocrator, Isus copil în brațele Maicii sale între prooroci și apostoli; mai jos, Isus copil, în disc, acoperit de aer, între episcopii doctori și episcopii liturghisitori. Urmează apoi șirurile de mucenici cu cruci în mîini și cele ale cuvioșilor.

În întreaga pictură exterioară scenele și figurile sînt judicios distribuite, urmărind să pună în valoare proporțiile armonioase ale bisericii. Siluetele înalte și elegante ale personajelor sînt în acord cu suprafața curbă a absidelor, orînduirea lor procesională duce la un ritm liniar deosebit de interesant, în perfectă concordanță cu arhitectura monumentului. Pictura aceasta, dispusă în registre

Fig. 35. Biserica. Acatistul Maicii Domnului. Detaliu. Pictură de pe fațada sud

¹ G. Balș, *Maica Domnului îndurătoarea în bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1930, p. 8, fig. 1.

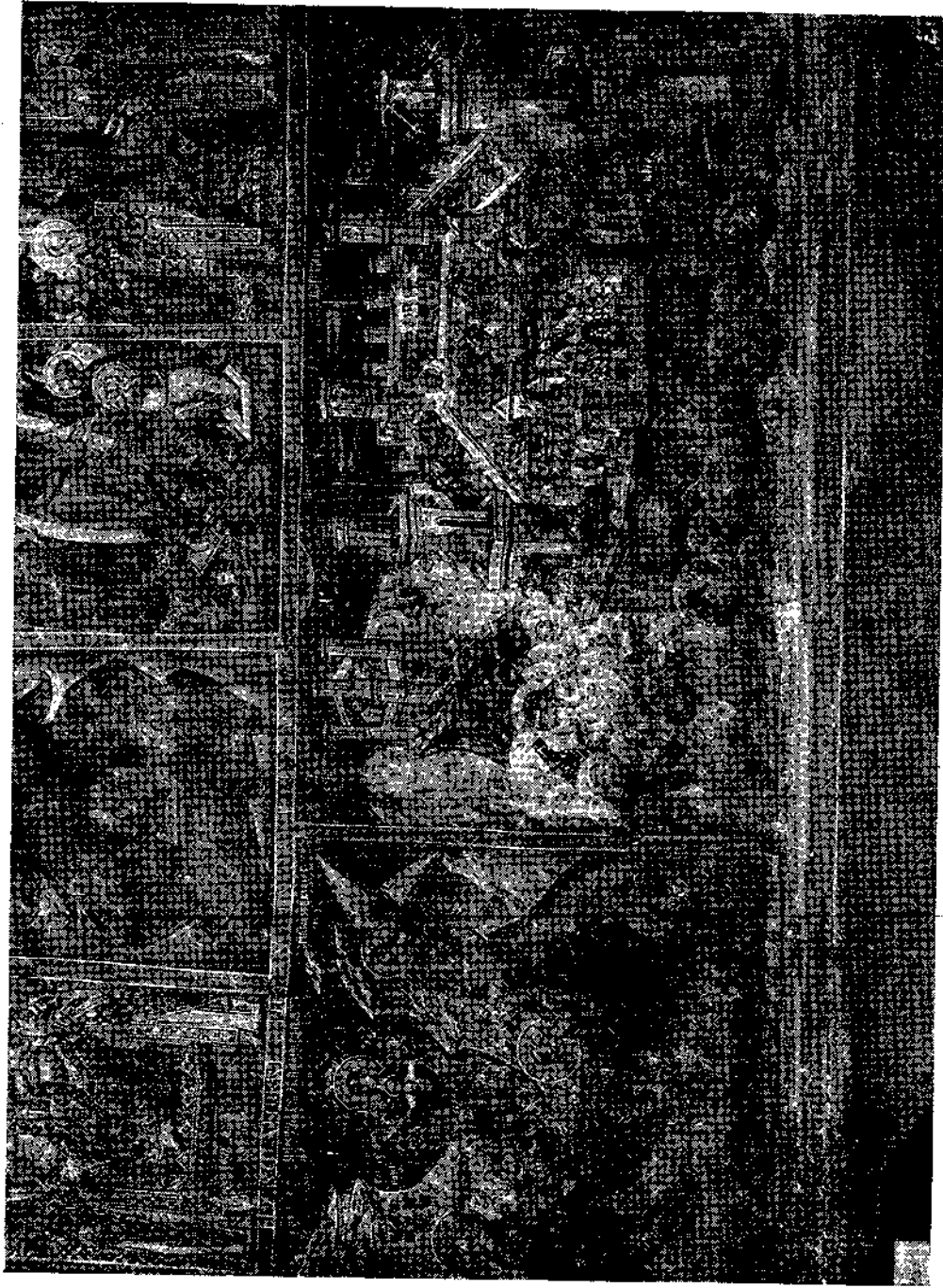

Fig. 36. Biserica. Aseziul Constantinopolului. Pictură de pe fațada sud

Fig. 37. Biserica. Aseziul Constantinopolului. Pictură de pe fațada sud

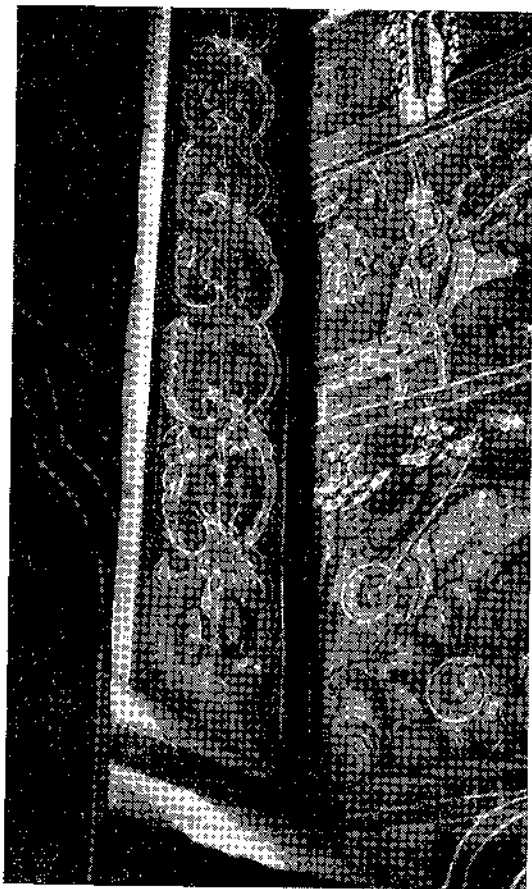

Fig. 38. Biserica. Motiv decorativ de pe glaful unei ferestre din pronaos

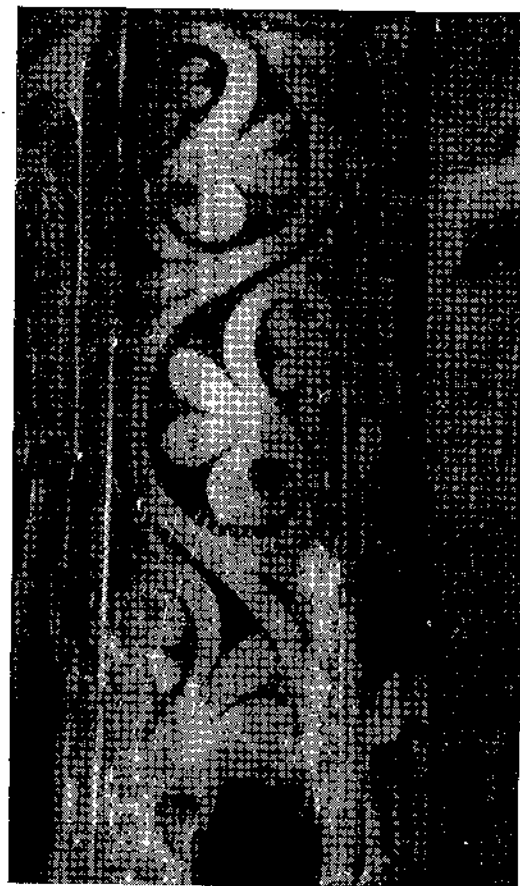

Fig. 39. Biserica. Motiv decorativ de pe glaful uşii pronaosului

care trebuie urmărite treptat, de la soclu pînă la cornişă, pune în lumină formele bisericii, iar benzile cu variate ornamente care decorează intradosul firidelor și ocnitelor subliniază încă mai mult eleganța lor; întreaga pictură este parcă chemată să evidențieze calitățile arhitectonice ale bisericii. Verdele, care constituie în această pictură linia pămîntului și albastrul fondului, leagă construcția de iarba pajiștei din jur și de cerul pe care se proiectează silueta ei. La Moldovița ca și la Voroneț și Arbure privitorul rămîne cu impresia că biserica a crescut în locul pe care se găsește, fiind integrată întru totul naturii dimprejur.

Mișcările vii și variate ale personajelor, mai ales în cortegiile procesionale din exterior, desenarea corectă a monumentelor, felul în care sînt redată în unele scene draperiile, tendința de umanizare a unor tipuri, puterea de expri-

mare a sentimentelor, cît și verva povestirii, sînt calitățile principale ale picturii de la Moldovița. Farmecul cu totul deosebit, întîlnit poate numai la Voroneț, al coloritului proaspăt, amintind culorile vegetale, bogăția și varietatea motiveilor decorative, mai ales florale și mai puțin geometrice, care împodobesc întregul monument, leagă pictura Moldoviței nu numai de frumusețea cadrului natural în care a fost creată, dar și de costumul și țesăturile Moldovei de nord, care păstrează, înfruntînd veacurile, aceleași motive pînă azi.

Fig. 40. Biserica. Motiv decorativ de pe fațada sud

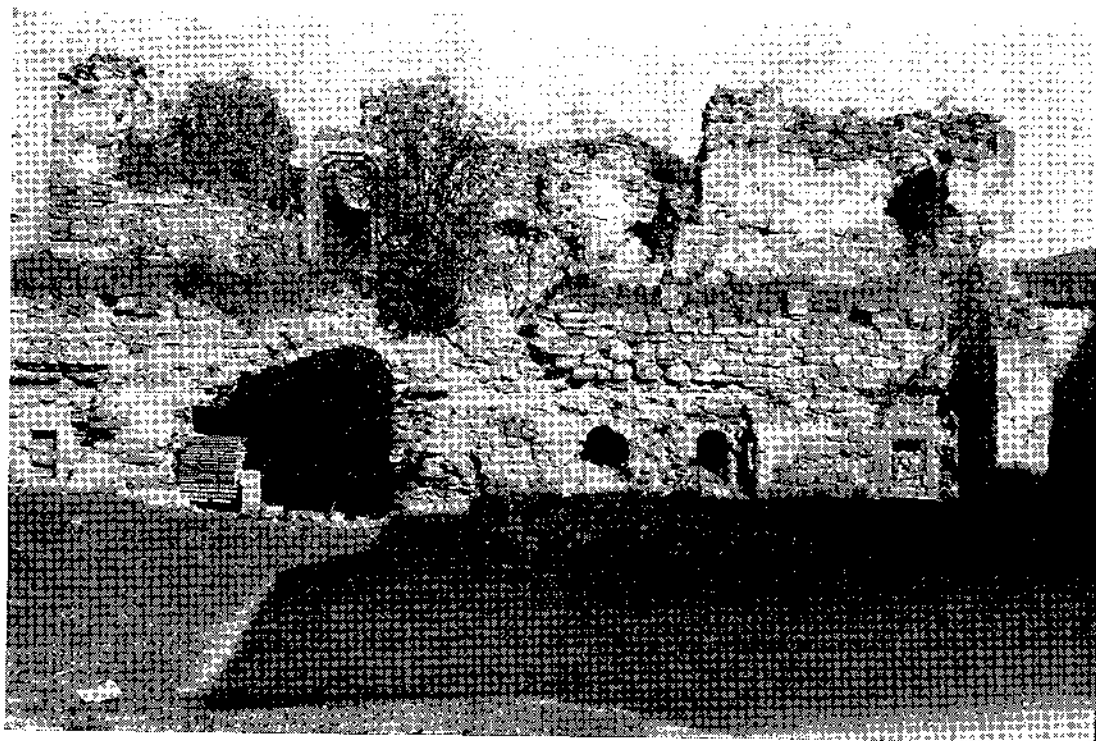

Fig. 41. Clisiarnița înainte de restaurare

b) CLISIARNIȚA

Cea de-a doua clădire importantă din ansamblul de la Moldovița este *clisiarnița*. Împreună cu casa domnească de la Probota, Bistrița și Slatina, aceasta se numără printre puținele case păstrate în ansamblurile mănăstirești din veacul XVI și începutul veacului XVII. Ea a constituit obiectul principal al lucrărilor de restaurare în curs de execuție.

Clisiarnița era clădirea sau încăperea în care se adăposteau pe vremuri veștmintele de slujbă, în special acelea de rezervă, sfeșnicile, candelarele, cădelnițele, vasul cel mare de aghiazmă, proviziile de untdelemn și de ceară, lumânările și aromatele. În această clădire, uneori legată direct de biserică, așa cum este la Neamț, alteori izolată, cum este, de pildă, la Moldovița, călugării de serviciu pregăteau cele necesare slujbelor de peste zi, curățau alăturile și argintăriile și adăposteau scoarțele, covoarele și toate țesăturile și broderiile care împodobeau biserica în anumite ocazii. Tot aici se depozitau darurile aduse de

credincioși, pînă la împărțirea lor. Clisiarnița servea uneori și drept locuință clisiarhilor, adică grupului de călugări sau călugărițe conduși de marele clisiarh, persoane cu funcții determinate și anume alese pentru pregătirea slujbelor¹.

La mănăstirea Moldovița, clădirea aflată în colțul de nord-vest al curții, cunoscută după tradiția locală sub denumirea de « casa domnească » sau « casa egumenească », era în realitate o asemenea clisiarniță², după cum arată pisană din piatră de curînd reșezată la locul ei. Această ctitorie a episcopului Efrem al Rădăuților, ridicată în timpul păstoriei sale (1609—1614), astăzi restaurată, rămîne unul dintre puținele exemple de locuință de la începutul veacului XVII³ păstrate încă în Moldova.

De plan dreptunghiular, îndreptată cu fața spre sud și cu spatele alipit zidului de incintă mai vechi, clădirea cu parter și etaj are ziduri de la 1 m pînă la 1,50 m grosime, construite din zidărie de bolovani de rîu amestecați cu piatră brută de carieră și bolți de cărămidă.

Parterul cuprinde cinci camere înșirate, comunicînd una prin alta, și se întinde din colțul nord-vest, de-a lungul zidului de incintă nord, pe o lungime de fațadă de 22,50 m și o lărgime de 7,50 m. Un contrafort puternic, ridicat pînă la nivelul etajului, proptește colțul de sud-est al clădirii. Etajul cu patru camere nu acoperă întreaga suprafață construită, fiind mai scurt și mai îngust decît nivelul inferior. Zidul fațadei principale este retras cu 1,25 m de la fața zidului parterului, iar lungimea sa este de numai 17 m, capătul dinspre vest al parterului rămînînd astfel neacoperit de etaj pe o lungime de 5,50 m.

Toate aceste camere sînt boltite, unele cu bolți în leagăn (semicilindrice), altele cu bolți pătrunse (semicilindrice, cu lunete în coaste).

Prima încăpere de la capătul dinspre vest, alipită zidului de incintă, îngustă și neluminată, este de fapt un beci cu pardoseala coborîtă cu 1,25 m sub nivelul parterului, care își păstrează intactă bolta de piatră brută de formă semicilindrică turtită, executată cu neîndeminare. După structura zidului ce desparte

¹ În organizarea mănăstirească marele clisiarh urmează imediat după marele econom și are sub ordinele sale mai mulți clisiarhi, însărcinați cu grija materială a slujbelor. Sub ordinele acestuia mai erau tipicarii sau tipicărițele, care se ocupau de cărțile de slujbă și ajutau la rînduirea citirilor și cîntărilor de la sărbători și din timpul săptămîinii. Tot sub ordinul clisiarhului stătea grupul veștmîntarilor care aveau grijă de veștmintele pentru slujbă, de covoare, scoarțe, pînzeturi și broderiile bisericii, pe care le țineau în ordine, le curățau și le reparau. Pînă astăzi, desigur în forme mult mai reduse, aceasta este organizarea și rolul clisiarnițelor, pe vremuri clădiri importante, astăzi o simplă odaie.

² Kozak, *Inscripții*, p. 195—196; v. cap. VII, nr. 3.

G. Balș, *Bis. mold. XVI*, p. 194—201, fig. 241—242, fig. 262.

Corina Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XVI—XVII*. În « Studii și cercetări de istoria artei », I, 1954, nr. 3—4, p. 78—82, fig. 16—26.

³ Data construcției este precizată în pisanie: 1610—1612; s-ar putea însă ca ea să fi fost ridicată pe locul unei clădiri mai vechi, ale cărei urme au fost date la iveală cu prilejul unui sondaj făcut pe latura dinspre sud, unde a apărut temelia unui zid transversal. Alte semne ale unei refaceri se disting și în zidăria nordică, în unele modificări ale firidelor; zidul camerei 2 vest este de asemenea juxtapus unui zid mai vechi. Turnul rotund al scării de acces la etaj este și el adăugat, însă tot în vremea lui Efrem.

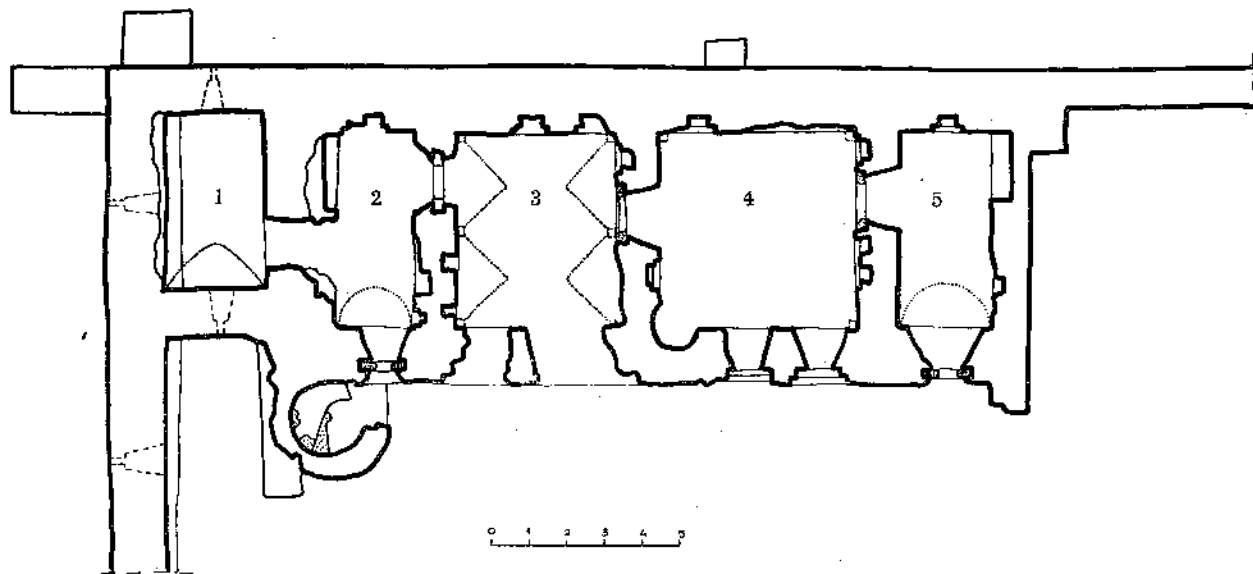

Fig. 42. Clisiarnița. Planul parterului, înainte de restaurare

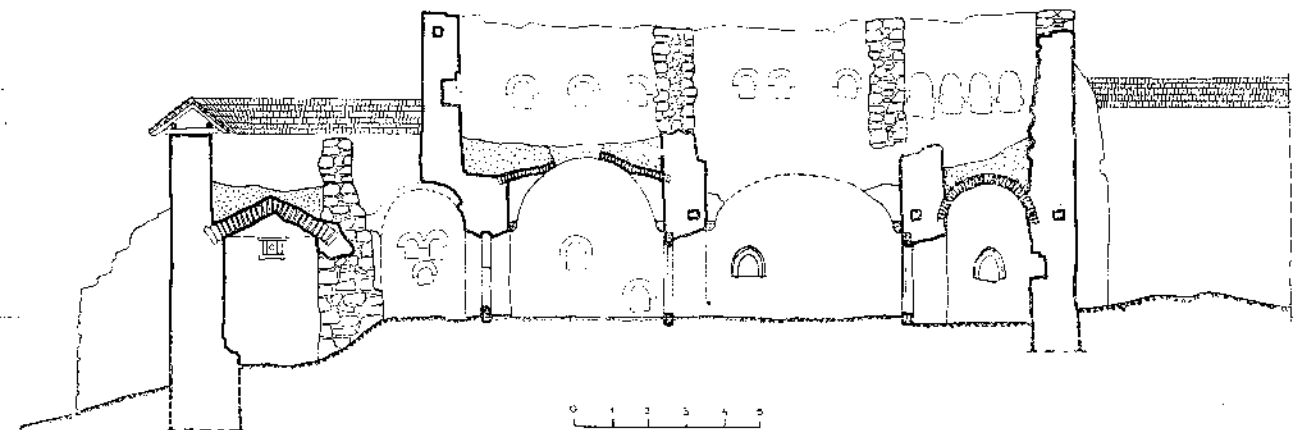

Fig. 44. Clisiarnița. Secție longitudinală, înainte de restaurare

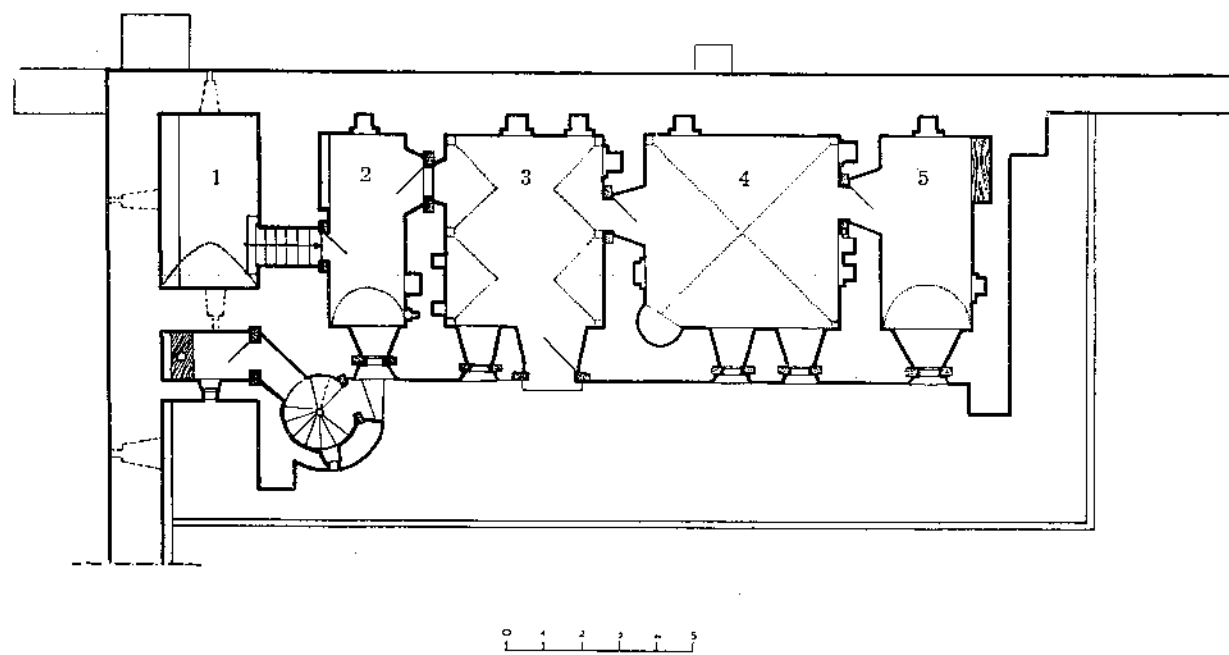

Fig. 43. Clisiarnița. Planul parterului, după restaurare

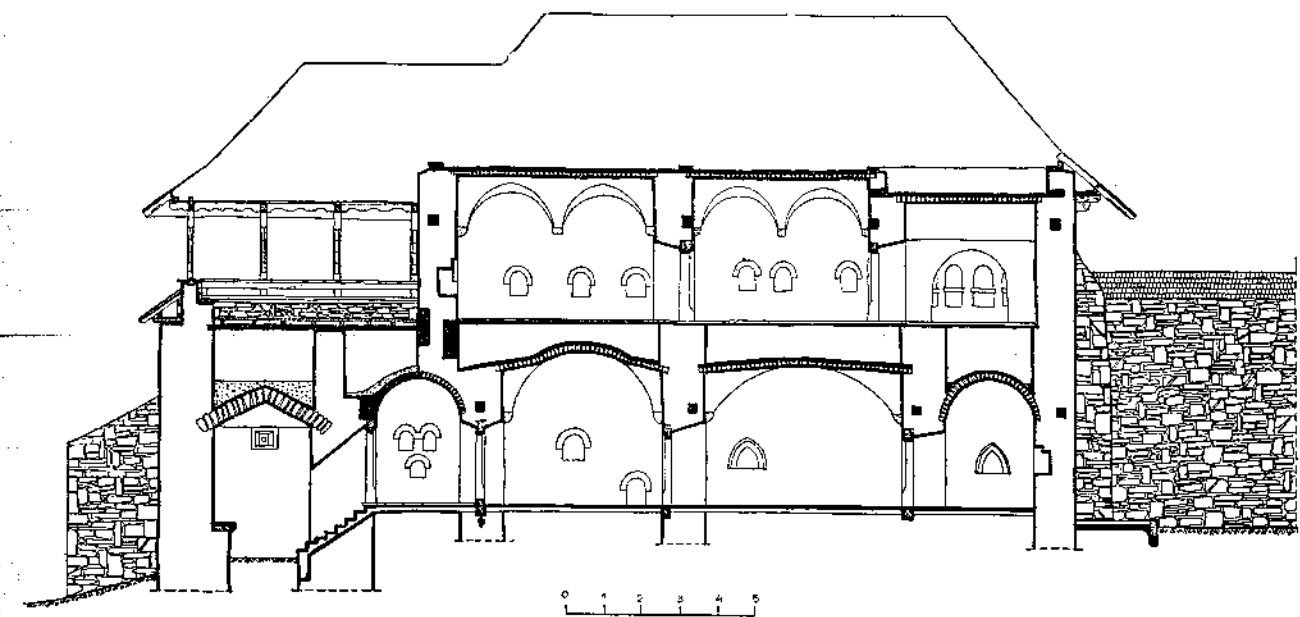

Fig. 45. Clisiarnița. Secție longitudinală, după restaurare

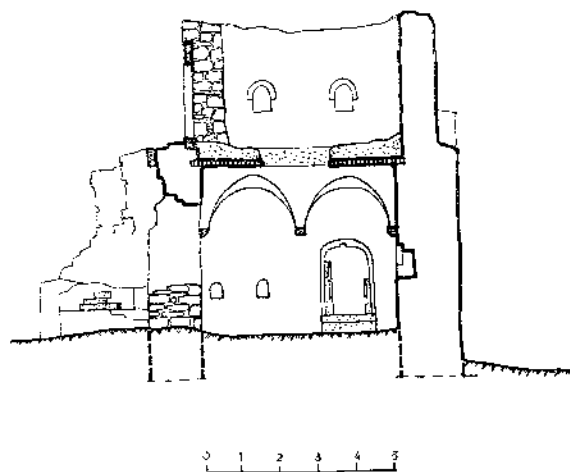

Fig. 46. Clisiarnița. Secție transversală, înainte de restaurare

acest beci de încăperea alăturată, arătând două moduri de construcție¹, s-ar părea că face parte dintr-o clădire mai veche. Camera următoare, de aceeași formă dreptunghiulară, este luminată la capătul dinspre sud de o fereastră cu cadru de piatră original. Bolta semicilindrică, prăbușită pe jumătate în sensul lungimii, a fost refăcută cu ocazia restaurării. În peretele dinspre nord două rînduri de ocnite suprapuse arată prefaceri la epoci diferite, la fel ca și peretele dinspre vest, unde zidăria adînc mîncată prezintă urme greu de identificat. După aceste urme găsite au fost refăcute firidele adîncite în zid cu praguri din blăni de stejar. Camera a treia, de dimensiuni mai mari (4,20 m × 5,15 m), are o fereastră dreptunghiulară la fel cu celelalte și o ușă spre exterior. Bolta semicilindrică de cărămidă, străpunsă în coaste de cîte două lunete, este sprijinită pe console de piatră.

Alăturată acestei camere de intrare și de dimensiuni asemănătoare (5,20 m × 5,20 m), cea de a patra cameră are o boltă mănăstirească formată din două semicilindri întretăiați cu muchiile intrînde (boltă în cruce). Încăperea este bine luminată prin cele două ferestre deschise în fața sud. În colțul de sud-vest se mai păstrează urmele unei interesante vetre de plan circular cu un horn tronconic scobit în grosimea zidăriei. A cincea cameră care termină clădirea spre est, la fel de îngustă ca și cele din capătul opus, prevăzută cu fereastră spre sud, are o boltă semicilindrică de cărămidă.

Ușile care leagă camerele între ele au toate ancadramele dreptunghiulare profilate lucrate din blocuri masive de piatră, cu excepția ușii dinspre

¹ Zidul despărțitor de 1,50 m grosime al beciului, care pare a fi mai vechi, este căptușit la fața camerei vecine cu un zid mai subțire de 0,50 m grosime.

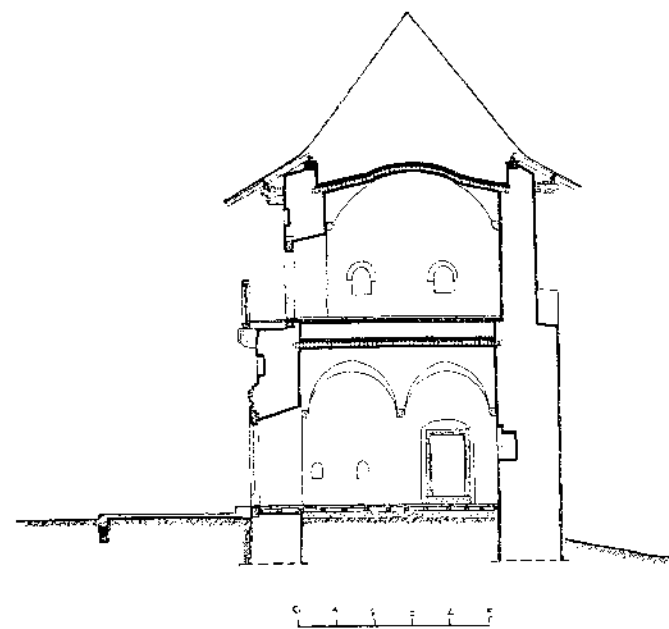

Fig. 47. Clisiarnița. Secție transversală, după restaurare

beci. Ferestrele, de formă dreptunghiulară, cu ancadramentul profilat de piatră, așezat cu o mică retragere de la fața exterioară a zidului, au glafuri adînci și oblice, lărgite spre interior. Numeroase nișe executate din zidărie de cărămidă țesută cu zidăria de piatră brută a pereților, arcuite în arc de cerc sau în arc frînt și subliniate cu arhivolte ușor retrase în grosimea zidului, sînt prevăzute în pereții diferitelor încăperi.

La etaj, două din încăperi sînt de dimensiuni mici și de formă dreptunghiulară, așezate una în fața celeilalte, la capătul dinspre est al clădirii. Ele sînt astăzi legate printr-o arcadă deschisă, prevăzută cu ocazia lucrărilor de restaurare. Camera din fund, alipită zidului de incintă, este luminată printr-un ochi rotund săpat într-o lespede de piatră, iar cea din față are o fereastră spre sud la fel ca cele ale parterului. Ambele încăperi au cîte o boltă semicilindrică așezată în lung.

Celelalte două camere care urmează înspre vest sînt de dimensiuni mari, luminate cu cîte o ușă și o fereastră și au bolți semicilindrice cu lunete de tipul bolții camerei de intrare de la parter.

Ca și la parter, ferestrele și ușile exterioare au ancadrame de piatră profilate și glafuri adînci spre interior, iar în pereții camerelor numeroase nișe sînt prevăzute în grosimea zidăriei.

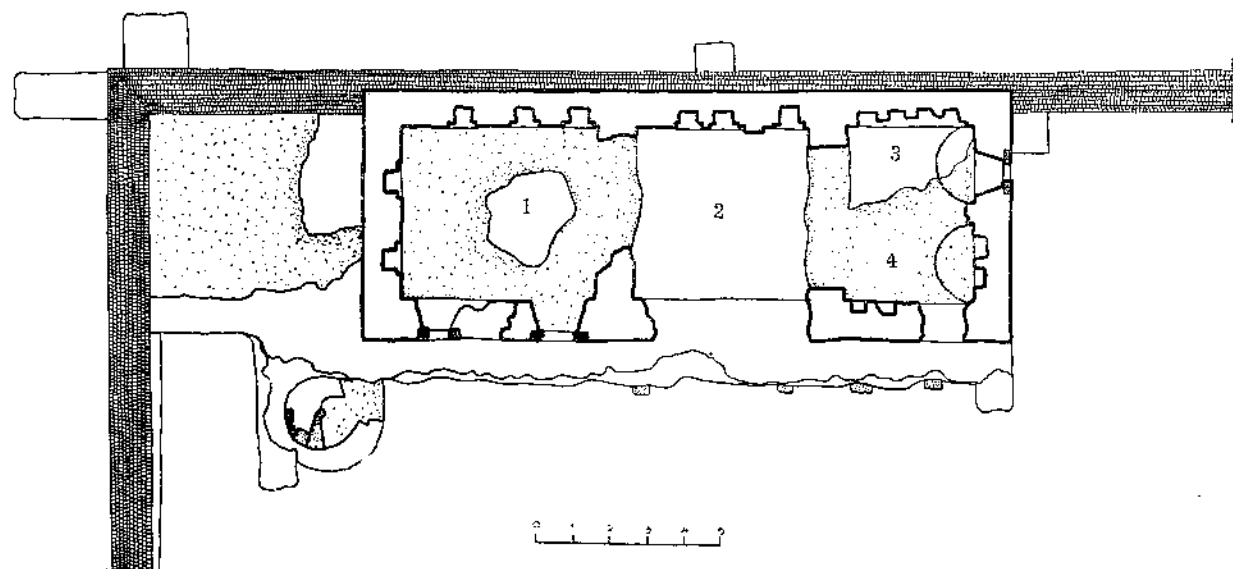

Fig. 48. Clisiarnița. Planul etajului, înainte de restaurare

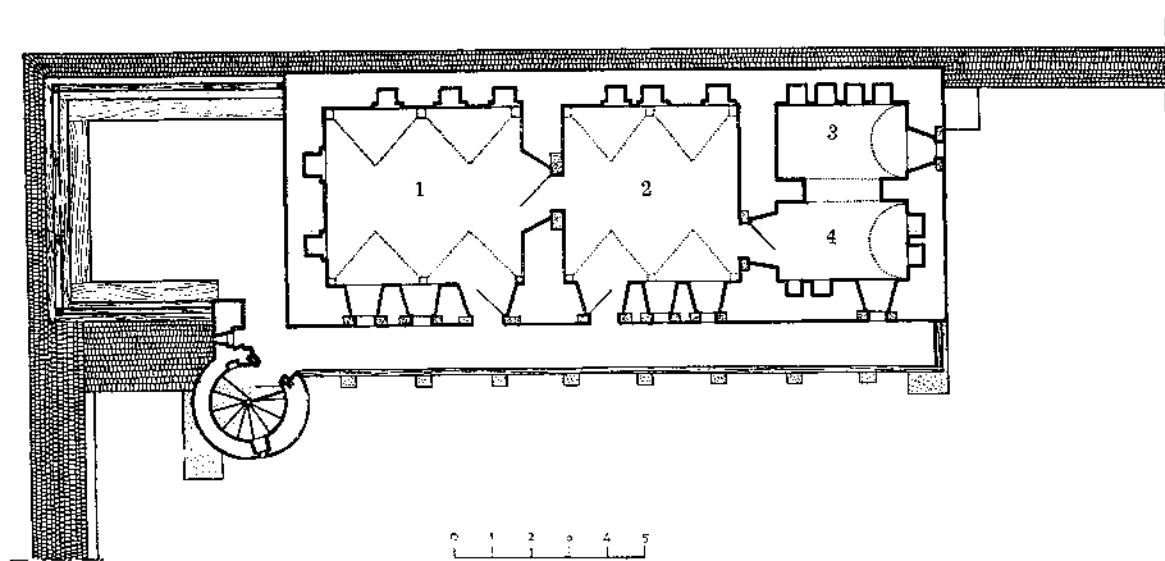

Fig. 49. Clisiarnița. Planul etajului, după restaurare

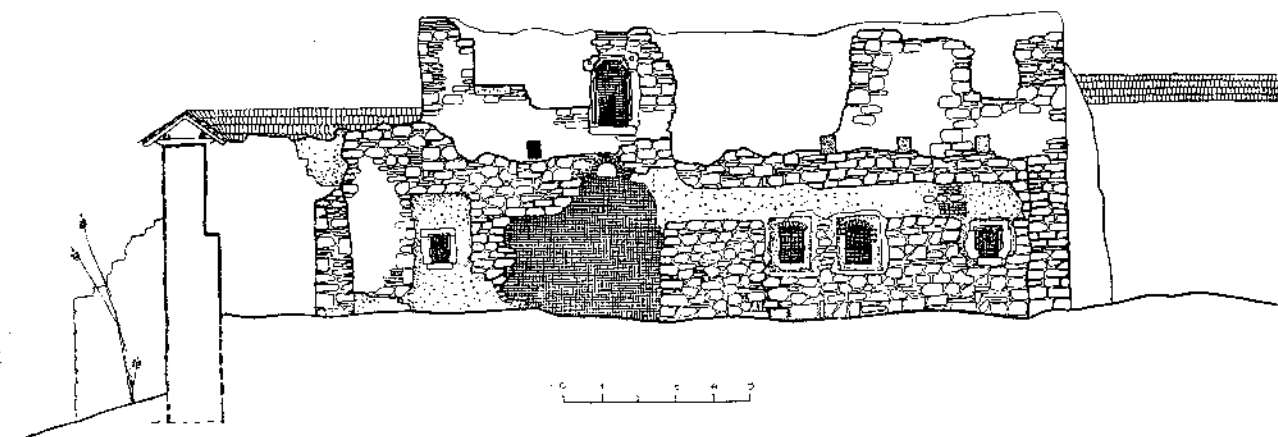

Fig. 50. Clisiarnița. Elevație, înainte de restaurare

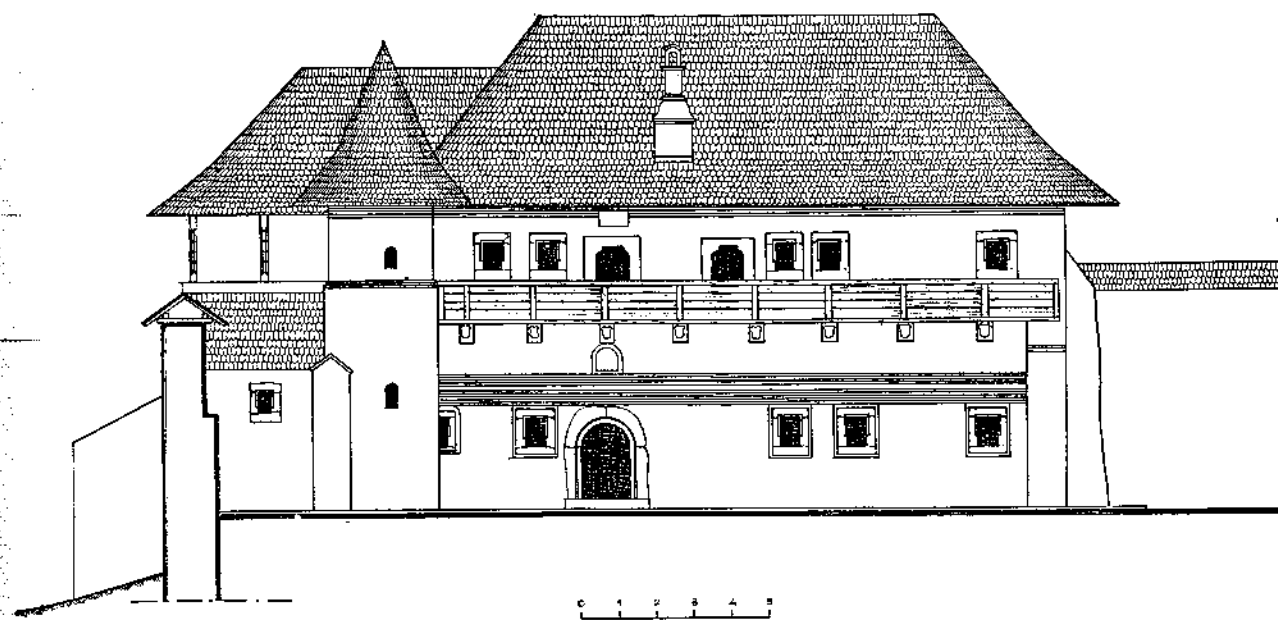

Fig. 51. Clisiarnița. Fațada sud, după restaurare

Fig. 52. Clisiarnița văzută dinspre vest, după restaurare

Capătul dinspre vest al clădirii pînă la zidul de incintă, pe porțiunea care nu acoperă parterul, este completat astăzi cu un foisor pe stâlpi de lemn cu vederea deschisă înspre vale.

Legătura dintre parter și etaj se face printr-o scară circulară cu trepte masive de piatră, adăpostită într-un turnuleț rotund care în mod vădit a fost alipit ulterior clădirii, zidările nefiind legate între ele. De-a lungul fațadei principale, între turnul scării și contrafortul întărind colțul de sud-est, se întinde un balcon de lemn fără stâlpi, cu balustradă plină, sprijinit în parte pe retragerea zidăriei dintre parter și etaj și în parte scos în afară pe un rînd de cinci console masive de piatră de peste 2,00 m lungime pînă la punctul de încastrare.

Întreaga clădire are un acoperiș înalt cu pante repezi și streășină mare pe console, mult ieșită în fațada principală, pentru adăpostirea balconului, și o invelitoare de șită din lemn de brad obișnuită în regiune.

Fațada este decorată cu brîuri de cărămidă în zimți, caracteristice clădirilor veacului XVII. Un prim rînd de zimți, alcătuit din două șiruri de cărămizi suprapuse așezate în dinți de ferăstrău, încadrat de cîte un rînd de cărămizi

așezate în lung, se găsește tangent la nivelul superior al ancadramentului ferestrelor parterului. Imediat deasupra, prin mijlocirea a patru rînduri de cărămizi suprapuse retrase succesiv unul față de altul cu cîte 7 cm, se obține o primă micșorare a grosimii zidului parterului, după care urmează balconul de lemn sprijinit pe consolele mari de piatră. Un al doilea rînd de zimți, identic cu cel de la parter, decorează fațada în partea superioară, peste nivelul ferestrelor etajului.

Deasupra ușii de intrare la parter, o nișă dreptunghiulară ușor adîncită în zidărie arată locul picturii sau icoanei hramului. La etaj, peste ușa camerei dinspre vest, a fost reșezată în vechiul ei loc pisania adăpostită în ultimul timp în pridvorul bisericii.

Din cauza aspectului frumos pe care îl are astăzi paramentul de piatră brută al fațadelor, înviorat de brîurile de cărămidă și de blocurile masive de piatră de talie ale ușilor și ferestrelor, în armonie cu zidăria netencuită a turnurilor și zidului de incintă, fațadele au fost lăsate cu materialul aparent, cu toate că cercetările au dovedit că ele fuseseră la origine tencuite.

* * *

Sculptura clisiarniței, la fel ca și la biserică, decorează exclusiv elementele de arhitectură, cu aceeași folosire concomitentă a profilaturii gotice și clasice. Pisania, foarte asemănătoare cu pisania bisericii, are cornișa de profil gotic întoarsă pe fețele laterale, cu cele două mici scuturi ornamentale așezate dedesubt. Formele și profilurile gotice ale ușii vechi de la etaj se înrudesc mult cu ușa interioară a bisericii de la Humor. În colțurile superioare apar însă, săpate în relief plat, acele rozete decorative cu motiv floral, caracteristice sculpturii veacului XVII.

Ușile interioare și ferestrele au toate profiluri clasice de felul celor de la ușile interioare ale bisericii. Ferestrele însă păstrează încă planele înclinate laterale, pe care se sprijină partea inferioară a profilurilor.

Cu ocazia săpăturilor din fața clădirii au fost scoase la iveală cîteva fragmente de ancadramente de uși decorate cu rozete și frunze de stejar, precum și o bucată deosebită de celelalte, cu o cornișă decorată cu denticuli amintind portalele ardelenesti.

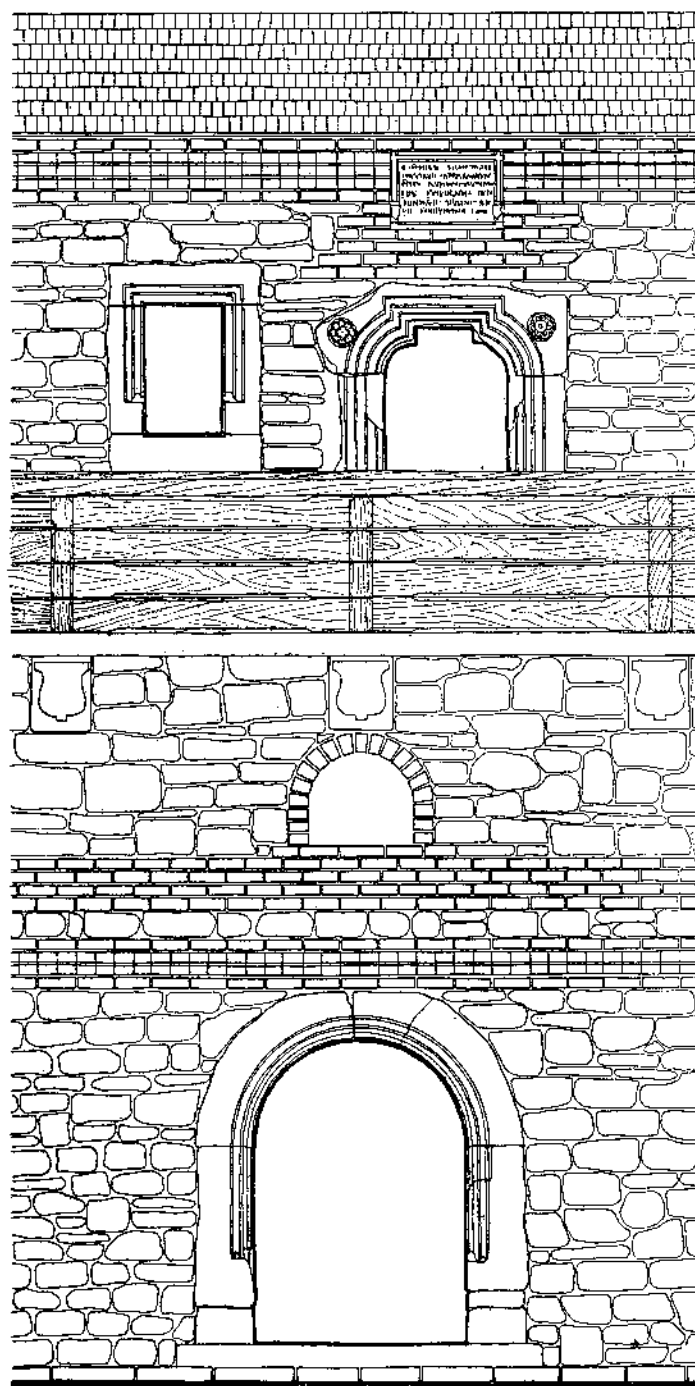

Fig. 53. Clisiarnița. Travee de fațadă

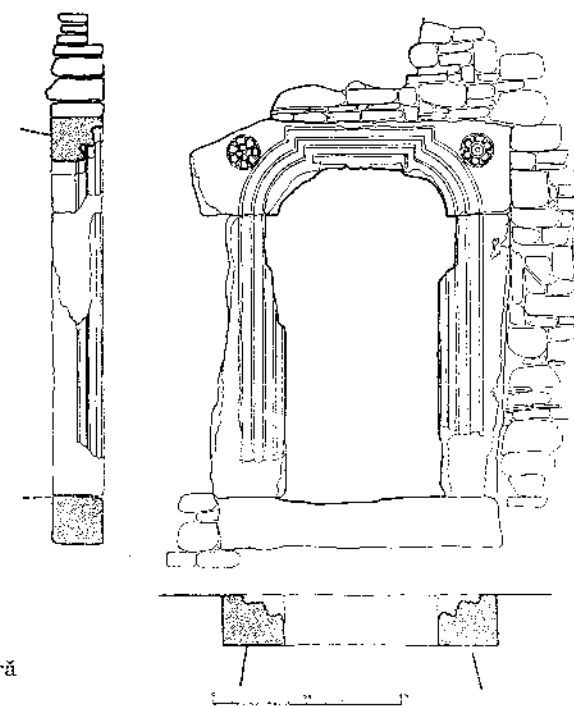
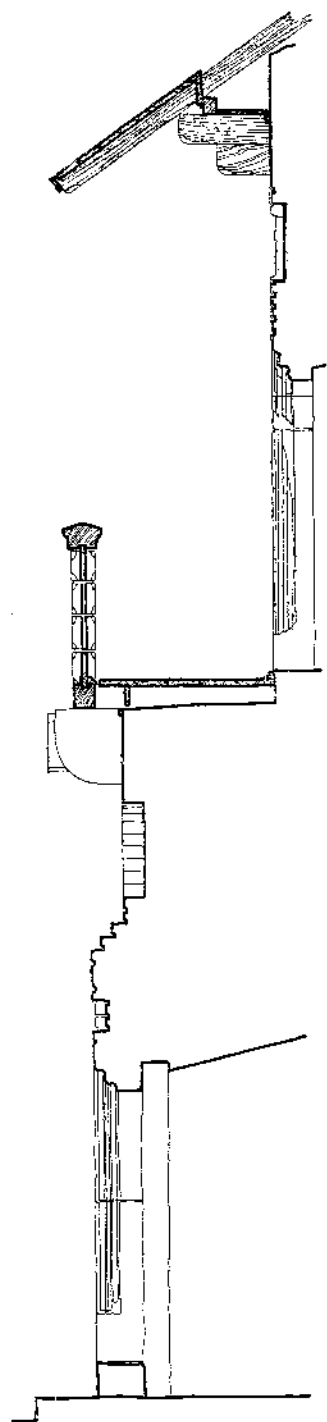

Fig. 54. Clisiarnița. Ușa exterioară de la etaj. Plan, secție, elevație

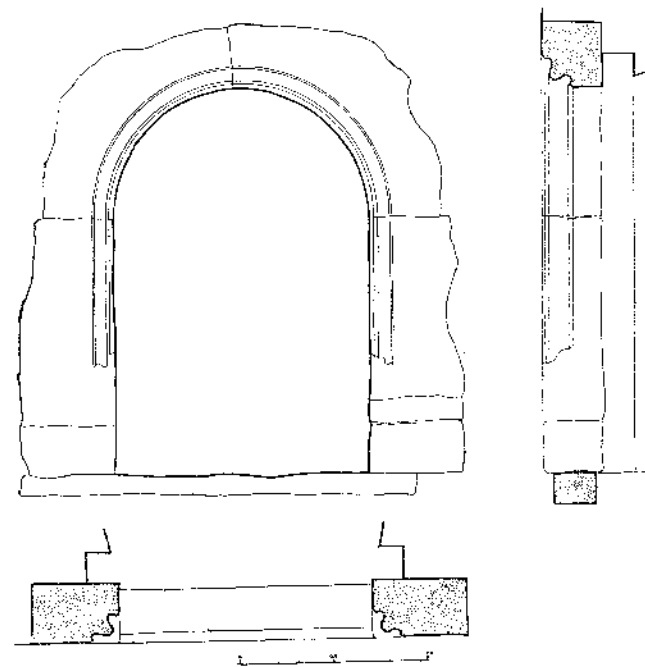

Fig. 55. Clisiarnița. Ușa exterioară la parter. Plan, secție, elevație

Fig. 56. Clisiarnița. Fereastra camerei 5 de la parter, înainte de restaurare

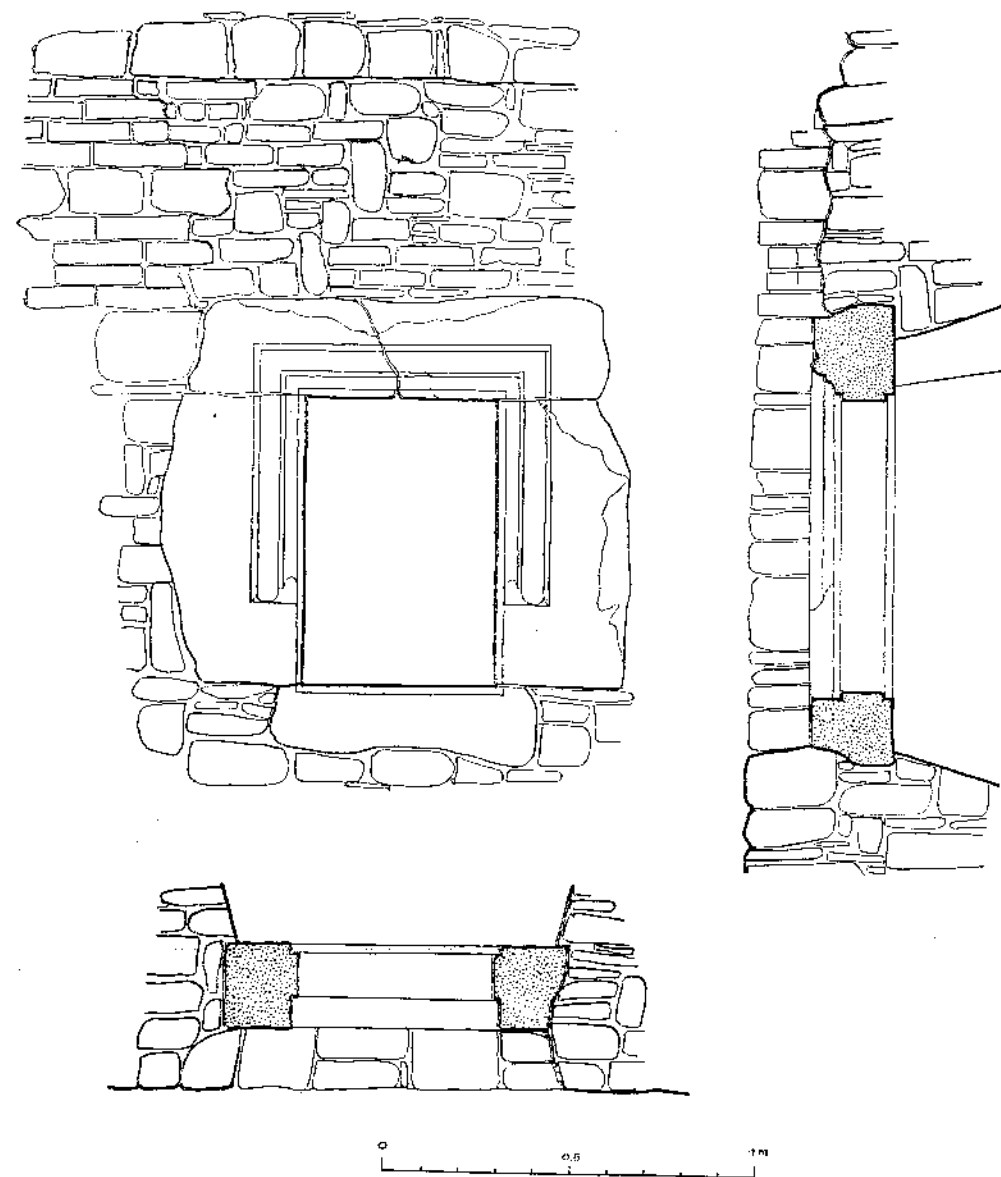

Fig. 57. Clisiarnița. Fereastra camerei 5 de la parter. Plan, secție, elevație

Fig. 58. Clisiarnița. Pisania (1612)

Fig. 59. Clisiarnița. Ușa exterioră de la etaj, înainte de restaurare

Fig. 60. Clisiarnița. Fragmente de ancadramente găsite în cursul săpăturilor

c) ZIDUL DE ÎMPREJMUIRE ȘI TURNURILE

Zidul de împrejmuire, care închidea pe patru părți curtea din jurul bisericii, nu se mai păstrează întreg decât pe laturile de est, nord și vest, toată latura dinspre sud fiind dărîmată sau înglobată în chiliile ridicate mai târziu.

Acest zid executat din piatră brută, de 1,20 m grosime și 6 m înălțime, era prevăzut la partea superioară cu metereze înguste spre exterior și cu glafurile lărgite spre interior, dispuse la intervale egale și care au fost zidite ulterior. Circulația în spatele lor era asigurată printr-un drum de strajă. Din loc în loc zidul este proptit prin contraforți masivi așezați pe fața exterioară a incintei.

Turnul intrării¹ se află așezat în mijlocul laturii dinspre est a mănăstirii. Este o construcție de plan pătrat, din zidărie de piatră brută, care cuprinde un parter străpuns de gangul intrării și două etaje înălțate deasupra. Bolta gangului de intrare, semicilindrică și cu lunete sprijinite pe console mici de piatră, este împărțită în două printr-un arc dublou. Arcadele intrării, încadrate cu doi contraforți pe ambele fațade, exterioară și interioară, sînt decorate cu medalioane sculptate și stau sprijinite pe console puternice de piatră împodobite cu motivul frîngiei împletite.

Etajul întii are o încăpere boltită în semicilindru prevăzută cu două ferestre așezate în axă, iar etajul al doilea cuprinde o încăpere acoperită cu o calotă sferică ridicată pe trompe de colț. Trei ferestre cu o deschidere rotundă de diametru mic spre exterior și cu glafurile mult lărgite spre interior, special pentru tragerea cu arme de foc, comandă vederea pe trei laturi ale turnului. Pe a patra latură, spre est, o ușă dădea acces la un balcon de lemn, azi dispărut, așezat pe trei console mari de piatră deasupra intrării, de unde, în caz de asediu se putea turna plumb topit, ulei și apă fierbinte peste dușmanii care ar fi încercat să spargă porțile grele de stejar de la intrare.

Etajele sînt legate între ele printr-o scară circulară exterioară cu trepte masive de piatră, adăpostită într-un turnuleț rotund alipit colțului de sud-vest al turnului, către curte.

Fațadele de piatră brută sînt tăiate la nivelul etajului superior de un brîu de cărămizi așezate în zimți. Un al doilea brîu de cărămizi în zimți apare la nivelul etajului inferior, deasupra arcadelor intrării, mărginit între cei doi contraforți exteriori.

Sculptura elementelor de arhitectură decorate este aici mai bogată și arată influențe noi, care vor determina avîntul pe care îl va lua sculptura în piatră din secolul XVII în Moldova. Rozetele ornamentate cu motive florale sau geometrice sculptate cu relief plat, asemănătoare sculpturii în lemn, care decorează

¹ Gh. Balș, *Bis. mold. veac. XVI*, p. 195-201, fig. 233-240, fig. 161.

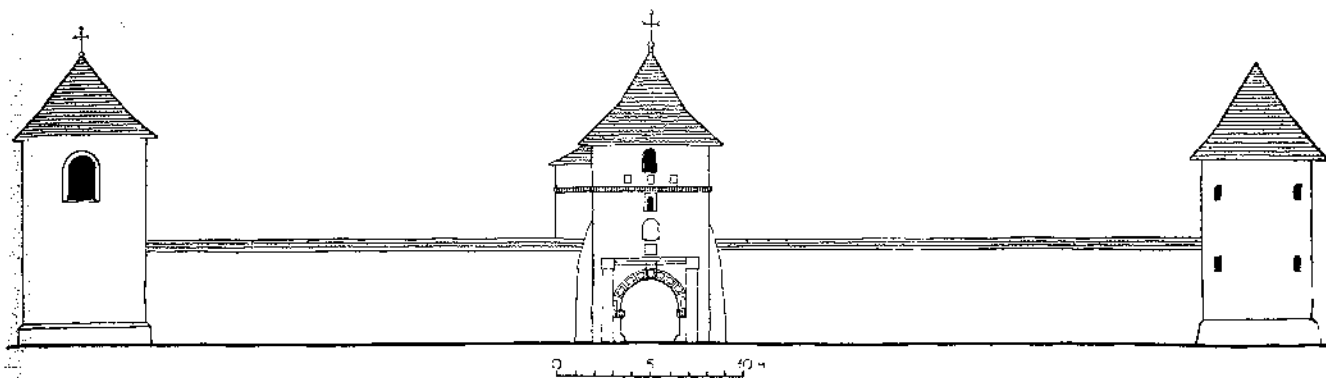

Fig. 61. Zidul de împrejmuire est, văzut din exterior. Elevație

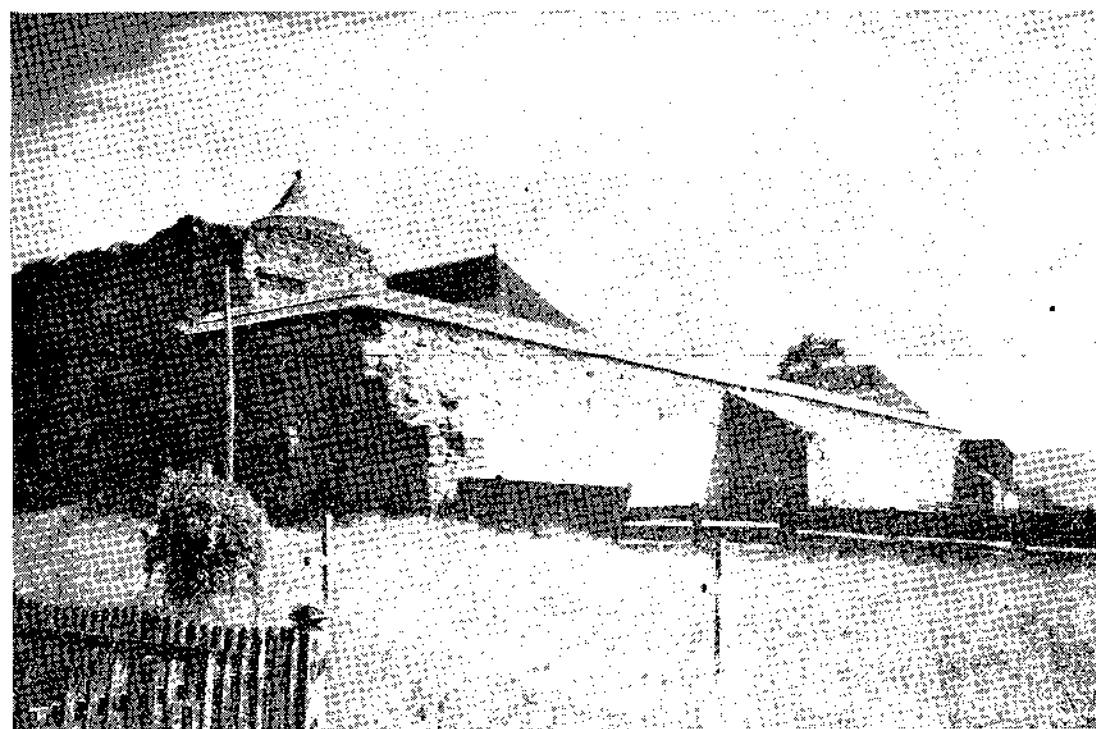

Fig. 62. Zidul de împrejmuire vest, văzut din exterior

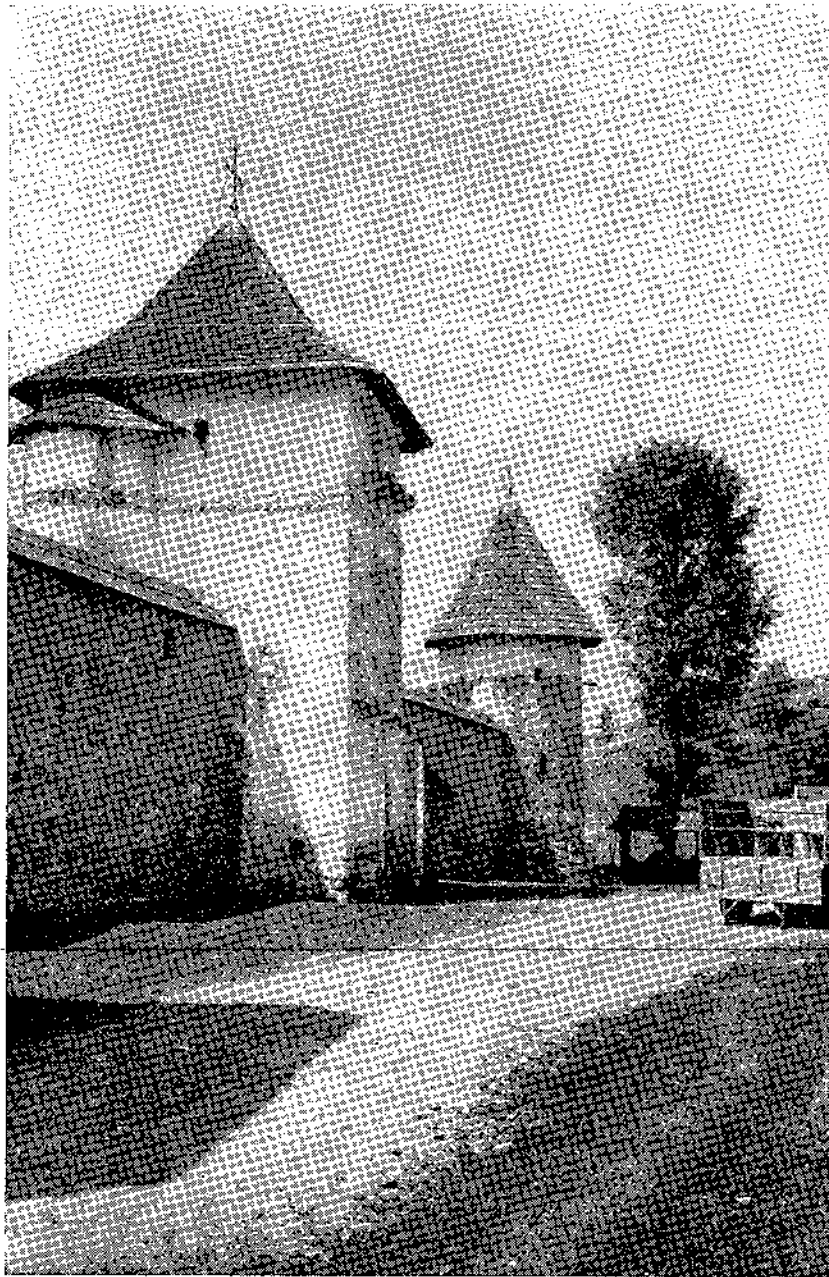

Fig. 73. Zidul de împrejmuire est, înainte de restaurare

Fig. 64. Zidul de împrejmuire est, după restaurare

Fig. 65. Turnul de intrare, văzut din exterior

Fig. 66. Turnul de intrare, văzut din curte

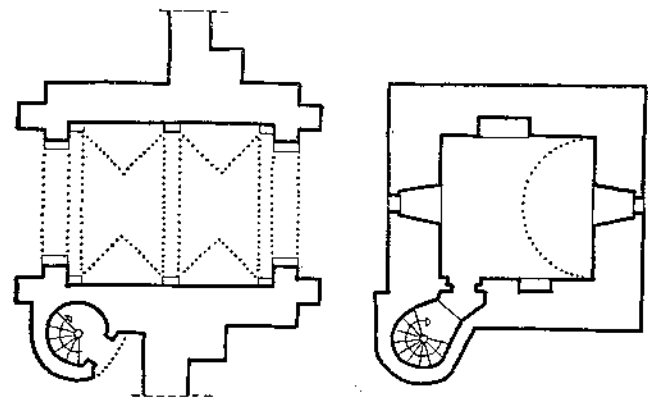

Fig. 67. Turnul de intrare. Plan parter, etaj 1, etaj 2

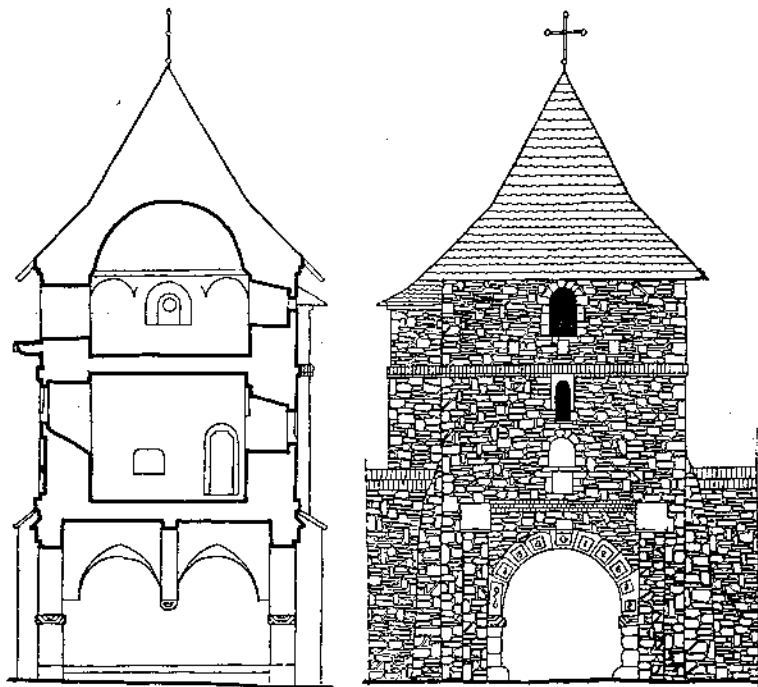
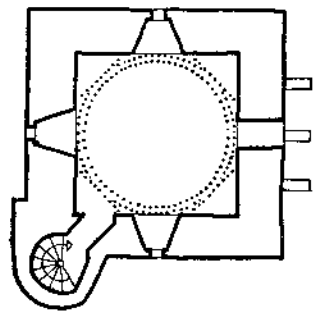

Fig. 68. Turnul de intrare. Secție, elevație

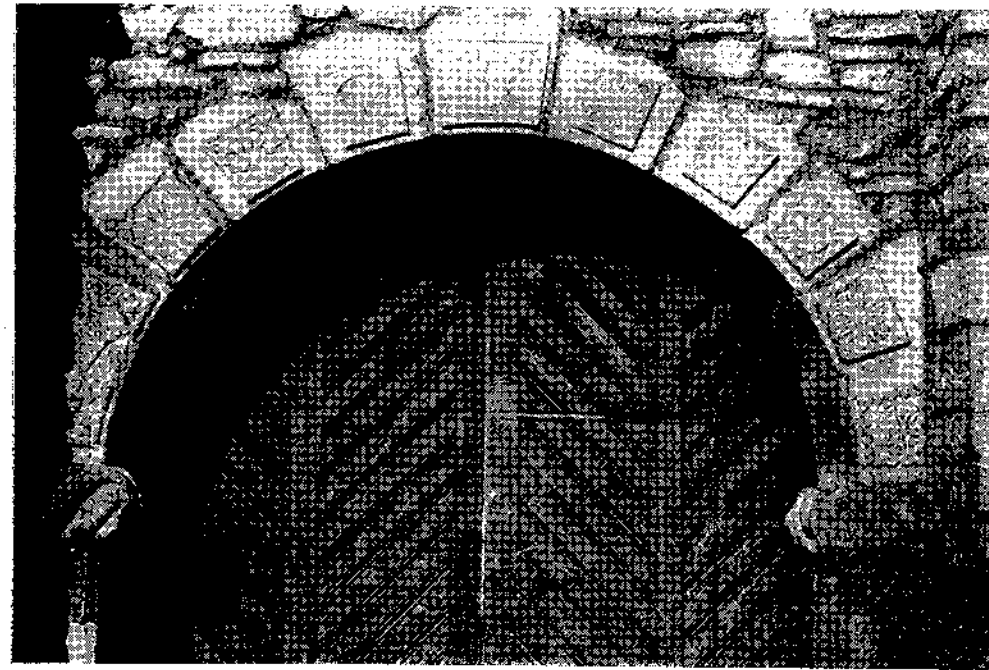

Fig. 69. Turnul de intrare. Arcada fațadei exterioare

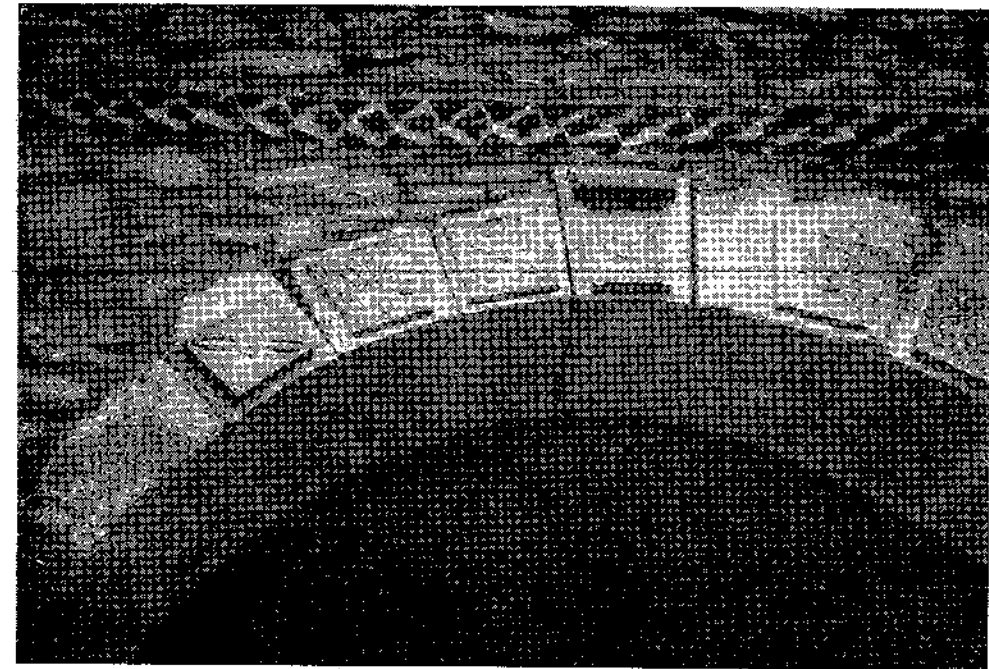

Fig. 70. Turnul de intrare. Arcada fațadei dinspre curte

Fig. 71. Turnul de nord-est, văzut din exterior

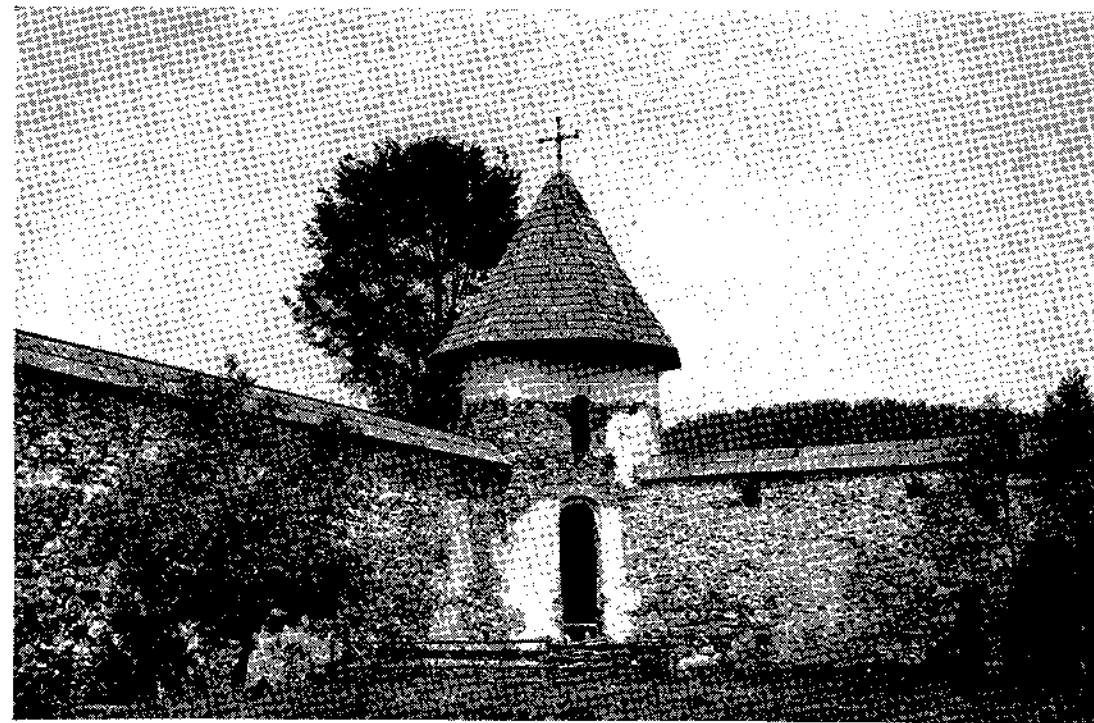

Fig. 72. Turnul de nord-est, văzut din curte

fiecare bolțar al arcadelor, sînt la fel cu cele de la Dragomirna, Solca, Bogdana, iar frînghia împletită de la console amintește tot de Dragomirna.

Interesante apar reprezentările de animale stilizate de pe cheia arcadei exterioare a intrării, în care se recunoaște, aproape caricaturizat, bourul cu stea între coarne, precum și de pe bolțarul de naștere din stînga, de la aceeași arcadă, care pare că înfățișează un leu.

Prezența acestor elemente sculptate, precum și brîiele de cărămidă în zimți, comparate cu torsadele mormîntului din biserică și cu brîiele în zimți de la clisiarniță, arată că turnul de intrare datează din veacul XVII, fiind refăcut probabil în vremea episcopului Efrem.

Turnul rotund din colțul de nord-est, cu teșitură spre curte, este o construcție din zidărie de piatră brută care cuprinde două încăperi suprapuse, despărțite cu podea de lemn și luminate fiecare cu două ferestruici deschise spre exterior. Ușa de la parter a suferit prefaceri, fiind mărită. Etajul nu este accesibil decît printr-o scară mobilă de lemn.

Turnul-clopotniță din colțul de sud-est, construit pe plan pătrat, din zidărie de piatră brută, este mai mare, mai masiv și mai înalt și cuprinde un parter

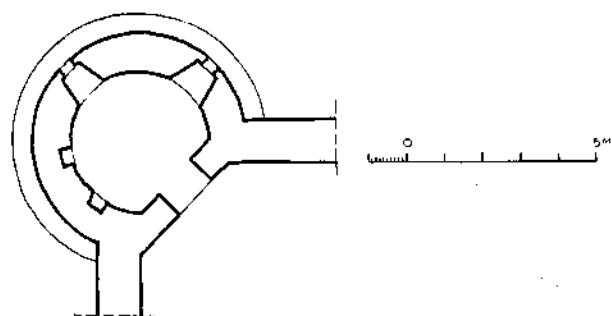
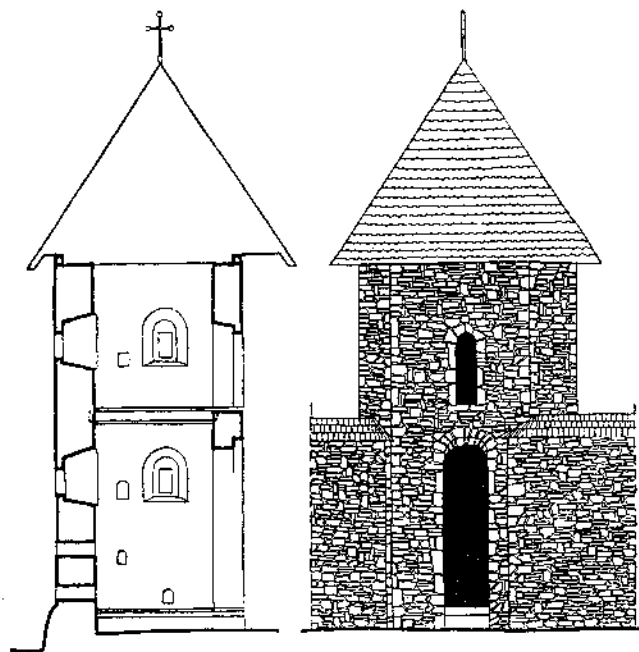

Fig. 73. Turnul de nord-est. Plan, secție, elevație

Fig. 74. Turnul-clopotniță de la sud-est, înainte de restaurare

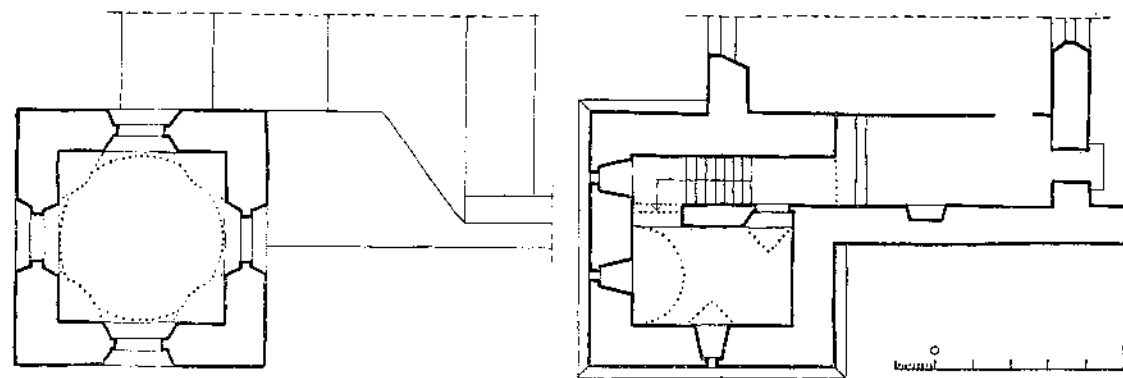

Fig. 75. Turnul-clopotniță. Plan parter, etaj

și un etaj. Parterul, împărțit în două, are o cameră cu boltă semicilindrică cu lunete deasupra ușii și deasupra celor două ferestre și o scară de lemn care, cotind pe două laturi, urcă la etajul clopotelor. Încăperea etajului în care se află scaunul de lemn masiv susținând clopotele are patru arcade mari deschise, câte una pe fiecare latură și este boltită cu o calotă sferică sprijinită pe trompe de colț.

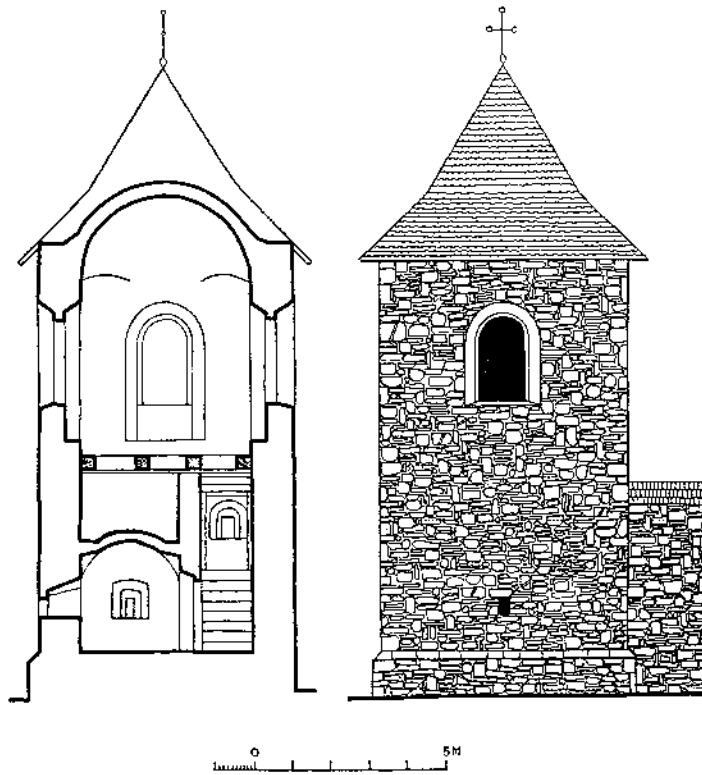

Fig. 76. Turnul-clopotniță. Secție, elevație

Fig. 77. Chiliale de pe latura sud, văzute din exterior, înainte de restaurare

d) CHILIILE

Acest corp de clădire care înlocuiește fostele construcții de pe latura sud a fost mult modificat în a doua jumătate a veacului XVIII. Complet restructurat în 1934, nu prezintă un interes deosebit. Totuși mai păstrează încă pe alocuri urme din vechea arhitectură, după cum s-a constatat cu ocazia lucrărilor actuale când au apărut o fereastră veche cu încadrământ de piatră și grilaj de lemn, păstrată intactă sub tencuiala nouă, precum și un fragment de pictură în frescă deasupra ușii pridvorului dinspre curte.

Construcția cu parter și ziduri de piatră de aproape 1 m grosime cuprinde spre curte și spre exterior o serie de încăperi neboltite. Două paraclise cu bolți și tavane de lemn sînt amenajate în interior, din care cel mai încăpător, la capătul de est, slujește ca biserică parohială a satului. La capătul opus se află stăreția cu ceardacuri de lemn în ambele fațade. Sub stăreție un beci boltit, care este mai vechi, avea o ușă cu încadrământ arcuit, care nu părea a

face parte inițial din zidărie, fiind probabil adus din altă parte și care a fost scos acum spre a fi montat ca intrare la clisiarniță. Alte câteva bucăți de piatră profilate mai sînt refolosite ca trepte la beci, dintre care un ușor decorat cu rozete și profiluri în stilul veacului XVII.

Prin îndepărtarea tencuielilor care acopereau fațadele s-a putut constata că zidul de împrejmuire a fost dărîmat parțial atunci cînd s-a ridicat clădirea.

În afară de clădirile descrise, se mai găsesc în curtea mănăstirii, între biserică și chilii, un pristol cu o cruce deasupra și un puț adăpostit într-un chioșc de lemn, ambele construcții noi fără valoare artistică.

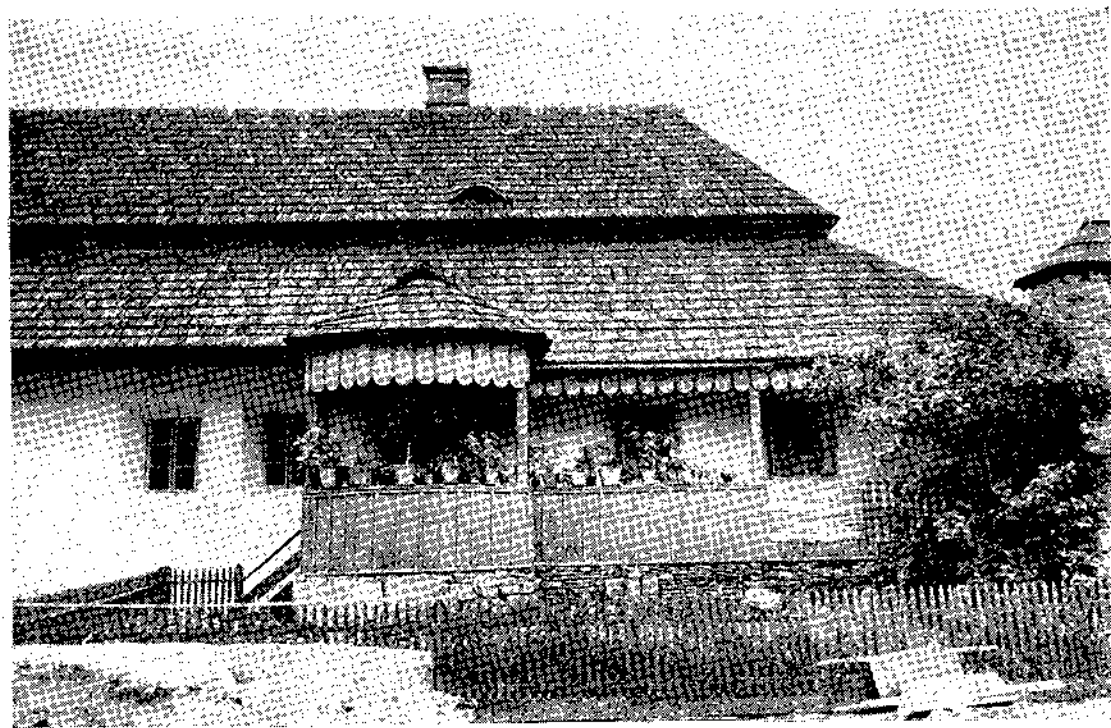

Fig. 78. Chiliile de pe latura sud, văzute din curte, înainte de restaurare

Fig. 79. Chiliile de pe latura sud. Arcada păstrînd pictură veche, apărută după îndepărtarea tencuielii

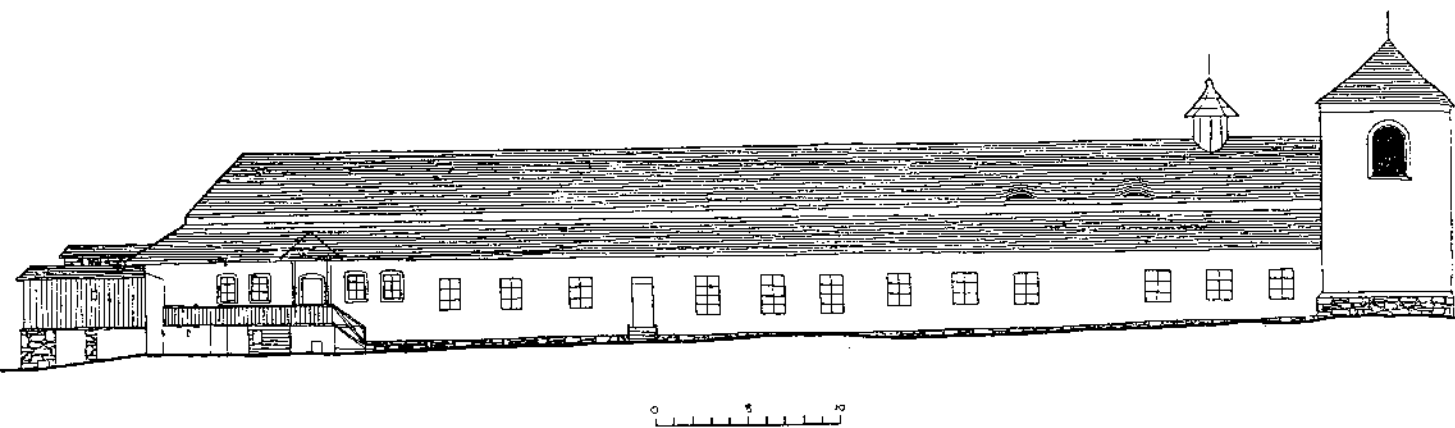

Fig. 80. Chiliile de pe latura sud. Fațada exterioară, înainte de restaurare

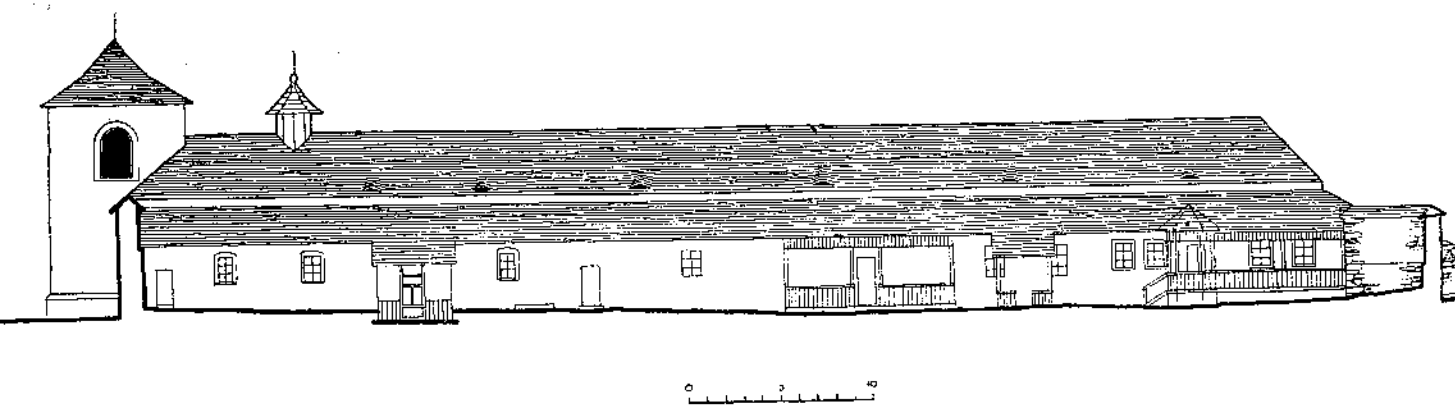

Fig. 81. Chiliile de pe latura sud. Fațada spre curte, înainte de restaurare

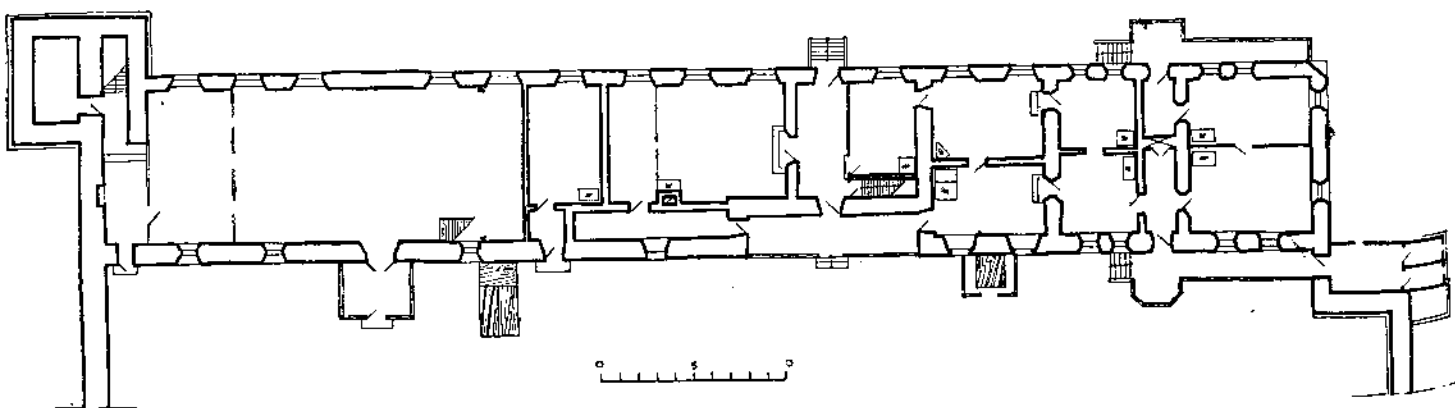

Fig. 82. Chiliile de pe latura sud. Plan, înainte de restaurare

V. LUCRĂRILE DE RESTAURARE

Din 1934, data ultimelor reparații, nu s-au mai executat lucrări la clădirile mănăstirii. Ruinele clisiarniței se năruiau în fiecare an mai mult, fiind amenințate cu dispariția, iar zidurile incintei, turnurilor și chiliilor, cu tencuielile parțial căzute, dădeau o tristă impresie de neîngrijire, cu totul nedemnă de frumosul monument de artă aflat în mijlocul lor. Unele modificări atrase de nevoile gospodărești interioare — dărîmarea ușii turnului rotund cu ocazia amenajării unei locuințe — și unele lucrări de întreținere nepotrivite — tencuirea soclului bisericii cu mortar de ciment sau spoirea periodică a pereților chiliilor, — au contribuit la accentuarea acestei lipse de unitate de care suferea incinta.

Pentru a pune capăt reparațiilor sporadice sau transformărilor dăunătoare rezultate din inițiative necontrolate, s-a întocmit în 1953 un proiect de restaurare generală a clădirilor mănăstirii, cu execuția programată în etape anuale succesive¹.

În 1954 s-au început lucrări de reparație la biserică.

A fost îndepărtată tencuiala cu mortar de ciment de la soclu, al cărei strat impermeabil împiedicînd libera trecere a umezelii, o împingea spre interior, deteriorînd tencuielile la partea inferioară a pereților și amenințînd pictura. Pentru activarea ventilației zidăria de piatră brută a soclului a fost lăsată aparentă.

La acoperiș a fost refăcută întreaga învelitoare din șîță de brad. Cu această ocazie s-a considerat necesară înlocuirea acoperișului de tablă al turlei cu un acoperiș nou, cu streșină mare și cu învelitoare de șîță. Pe de altă parte, fără a ataca problema restaurării întregului acoperiș în vechile forme cunoscute din tabloul votiv, care ar fi atras refacerea completă a unei șarpante aflate încă în foarte bună stare, s-a ameliorat situația existentă degajîndu-se bazele turlei

¹ Proiectul a fost întocmit în cadrul Atelierului de monumente istorice al Institutului Central de Sistematizare a Orașelor și Regiunilor (I.C.S.O.R.), sub controlul Direcției Generale a Monumentelor Istorice din Departamentul de Arhitectură și Urbanism al Ministerului Construcțiilor și Materialelor de Construcție (D. A. U. — M. C. M. C.).

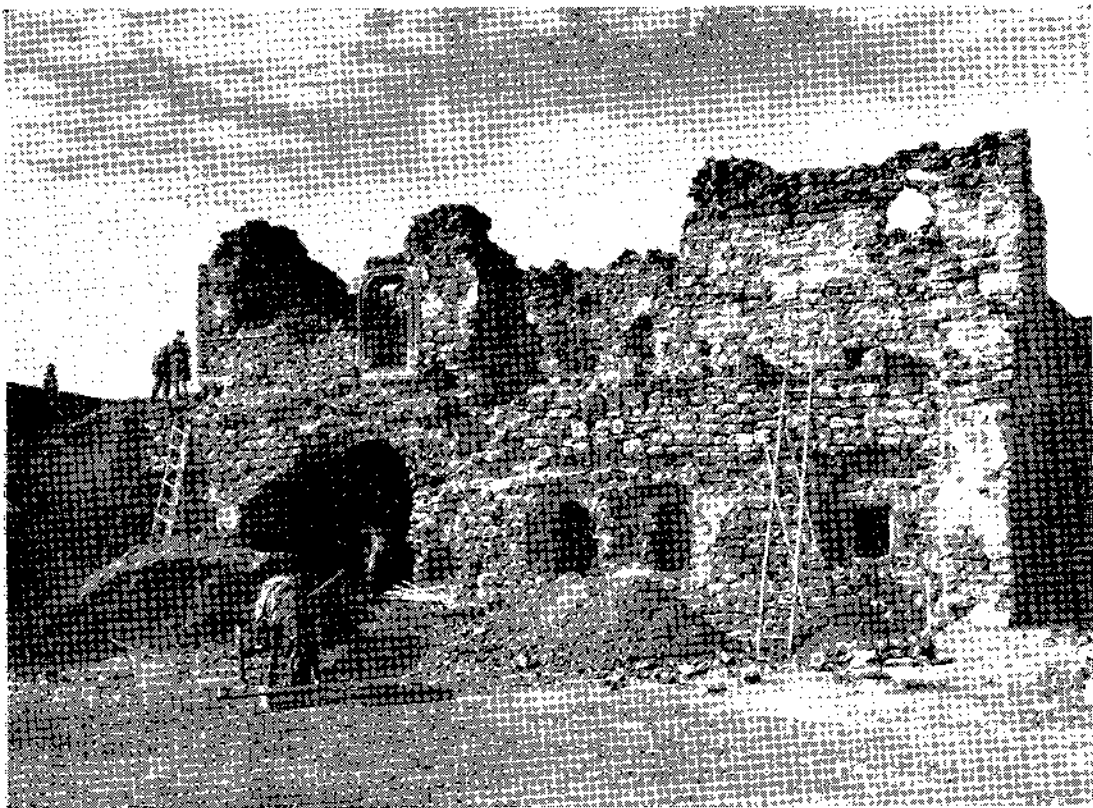

Fig. 83. Clisiarnița la începerea lucrărilor de restaurare (1954)

inglobate în acoperișul actual. Au fost astfel scoase la iveală câteva fragmente de pictură, dovedind că aceste baze fuseseră inițial aparente.

Refacerea acoperișului în vechile forme, cu transformarea streășinei existente, astfel ca să asigure o mai bună apărare a picturii exterioare, rămîne însă programată pentru o etapă viitoare.

În 1955—1957 s-a executat restaurarea clisiarniței, după un proiect complet, întocmit pe baza cercetărilor arheologice premergătoare¹. La începerea lucrărilor, ruinele, acoperite de bălării și arbuști, ale căror rădăcini dislocaseră zidăria, erau pe jumătate îngropate în pământul și molozul ridicat cu anii împrejur. După efectuarea degajărilor a reieșit că parterul era păstrat aproape în întregime, cu excepția unei porțiuni de zidărie dispărută în dreptul fostei intrări.

¹ Raportul asupra lucrărilor de degajare a ruinelor clisiarniței, efectuate în anul 1954 în cadrul colectivului de cercetări al Academiei R.P.R., șantierul arheologic Suceava, de Corina Nicolescu, este publicat în „Studii și cercetări de Istorie veche”, VI, 1955, nr. 3—4, p. 802—810, fig. 45—52.

Fig. 84. Clisiarnița. Interiorul camerei 2 de la parter, după îndepărtarea pământului

Fig. 85. Clisiarnița. Interiorul camerei 3, după îndepărtarea pământului

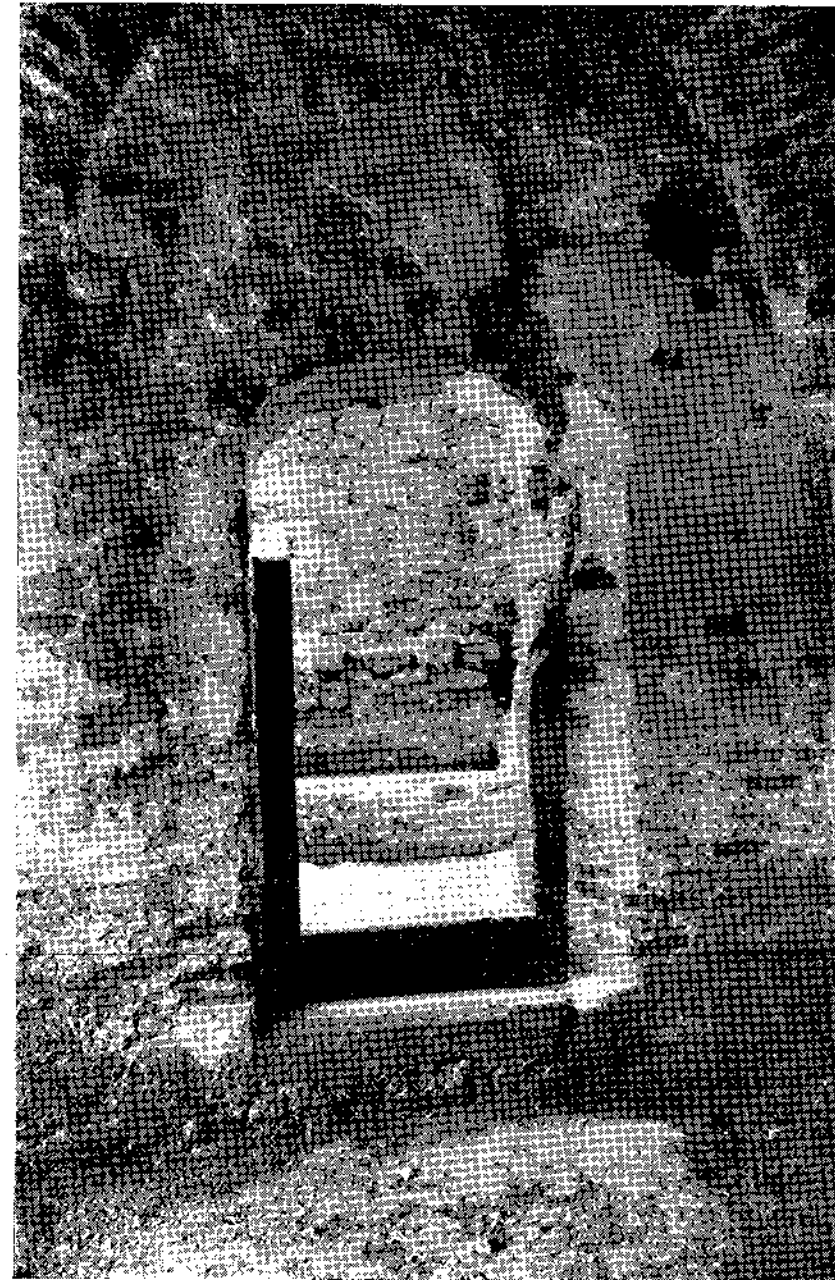

Fig. 86. Clisiarnița. Ușa de la parter, după îndepărtarea pământului

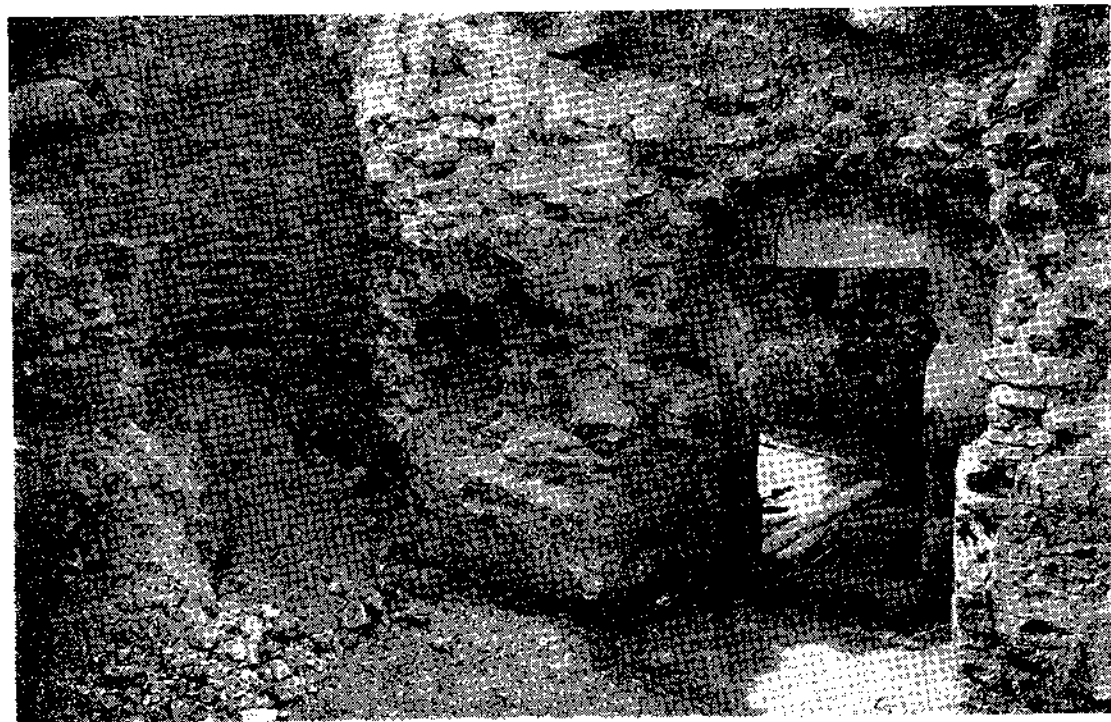

Fig. 87. Clisiarnița. Colțul de sud-vest al camerei 4 cu locul vetrei, în cursul săpăturilor

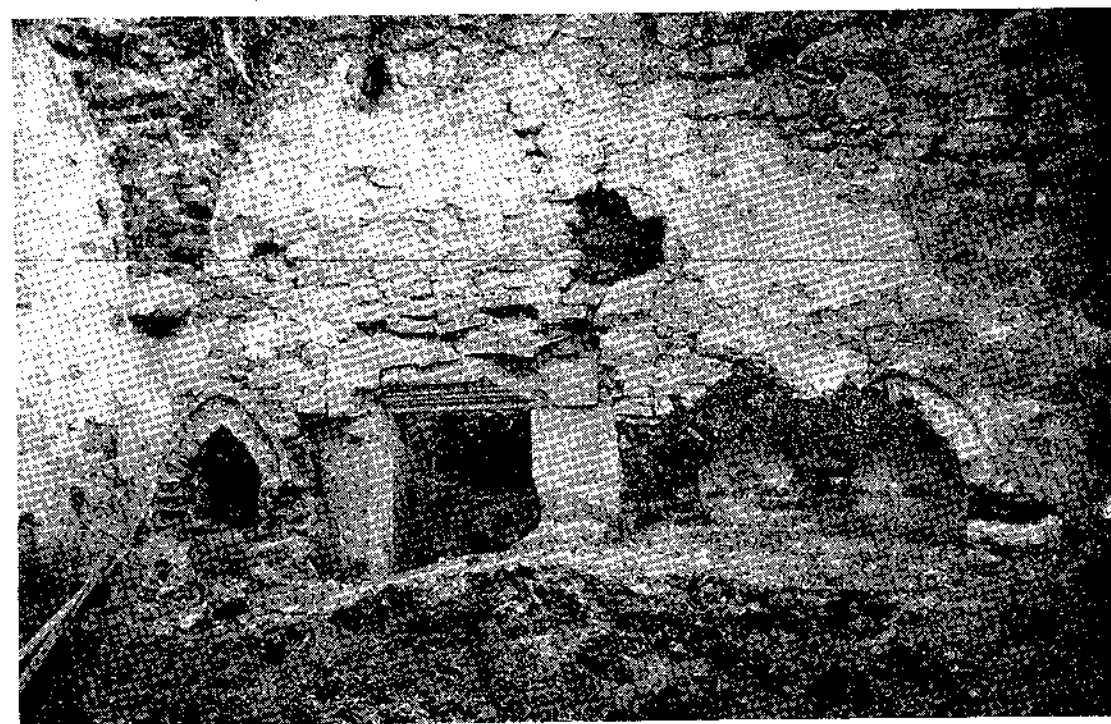

Fig. 88. Clisiarnița. Peretele est al camerei 4, în cursul săpăturilor

Fig. 89. Clisiarnița. Colțul de sud-est al camerei 4, în cursul săpăturilor

Fig. 90. Clisiarnița. Fîridă din colțul de nord-est al camerei 4, în cursul săpăturilor

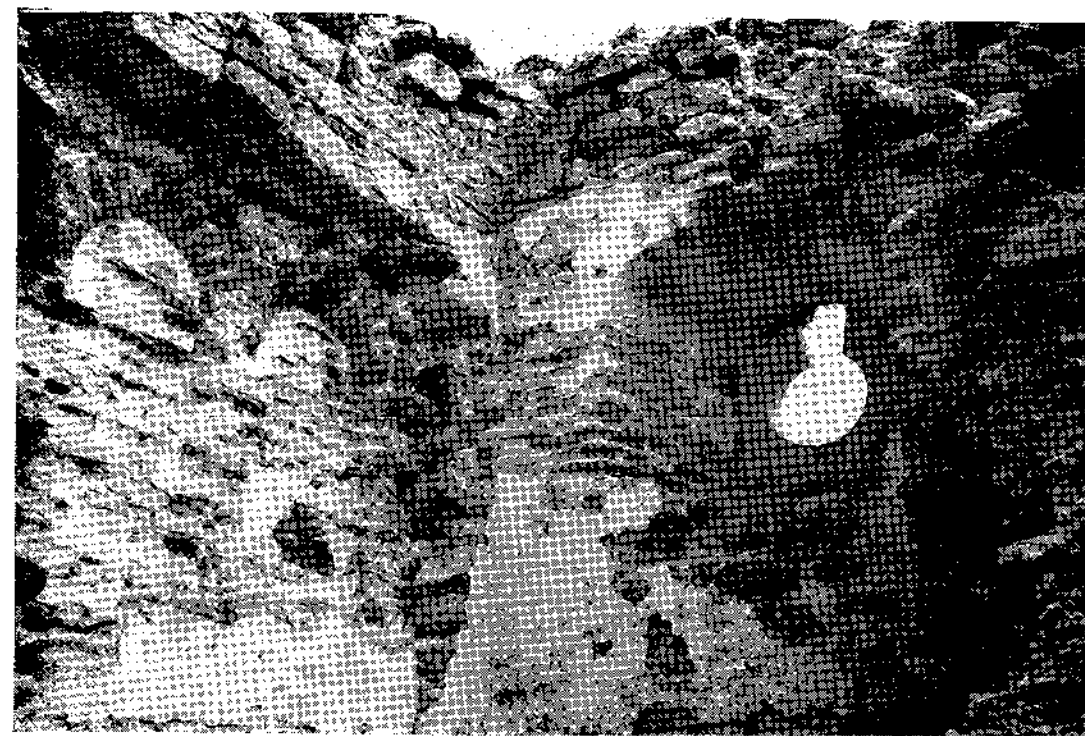

Fig. 91. Clisiarnița. Colțul de nord-est al camerei 3 de la etaj, înainte de restaurare

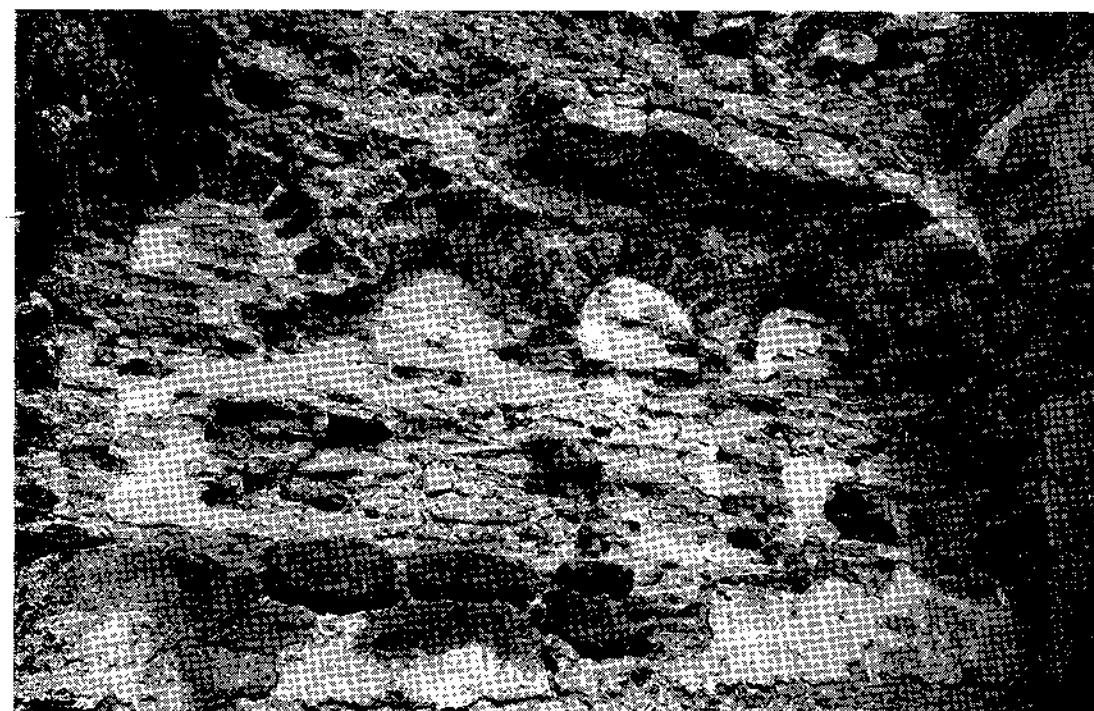

Fig. 92. Clisiarnița. Firide în peretele nord al camerei 3 de la etaj, înainte de restaurare

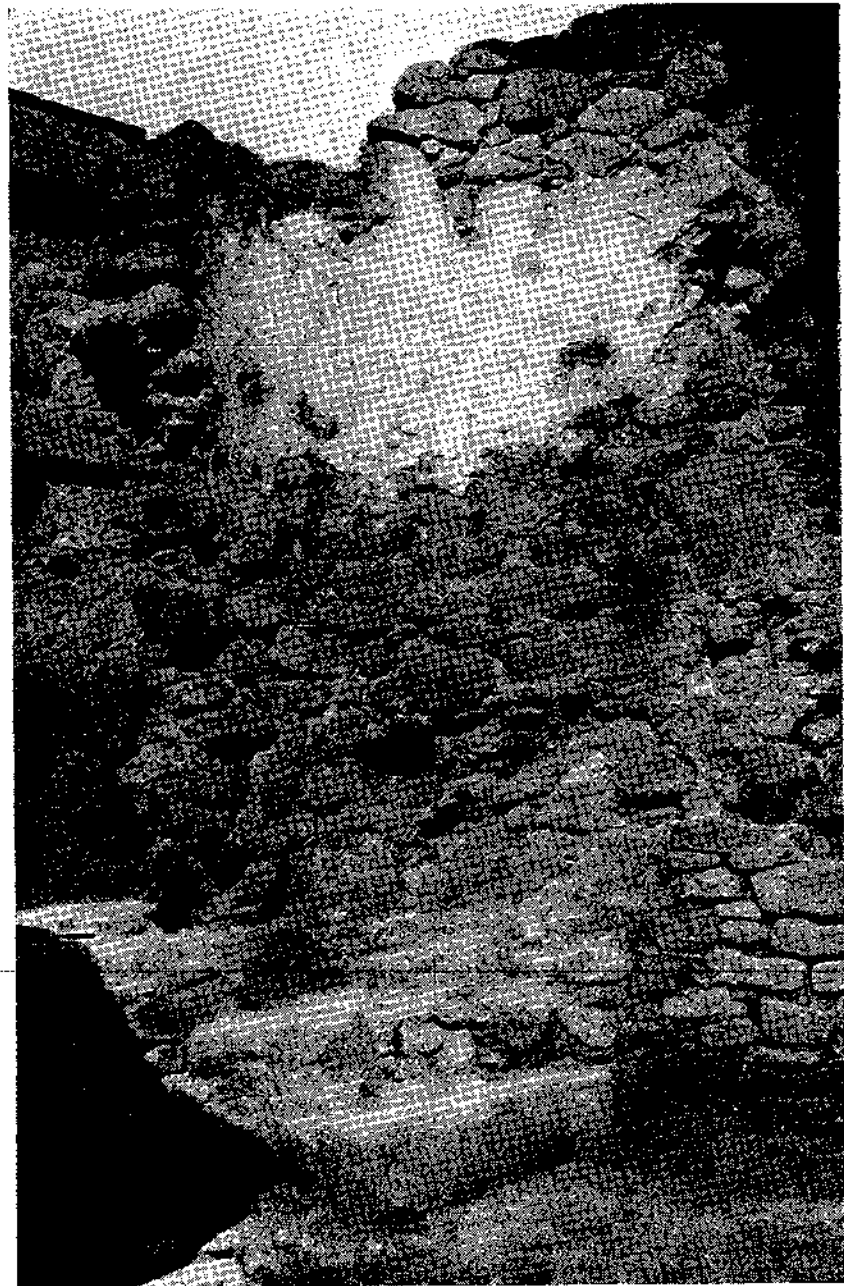

Fig. 93. Clisiarnița. Treptele turnului scării, înainte de restaurare

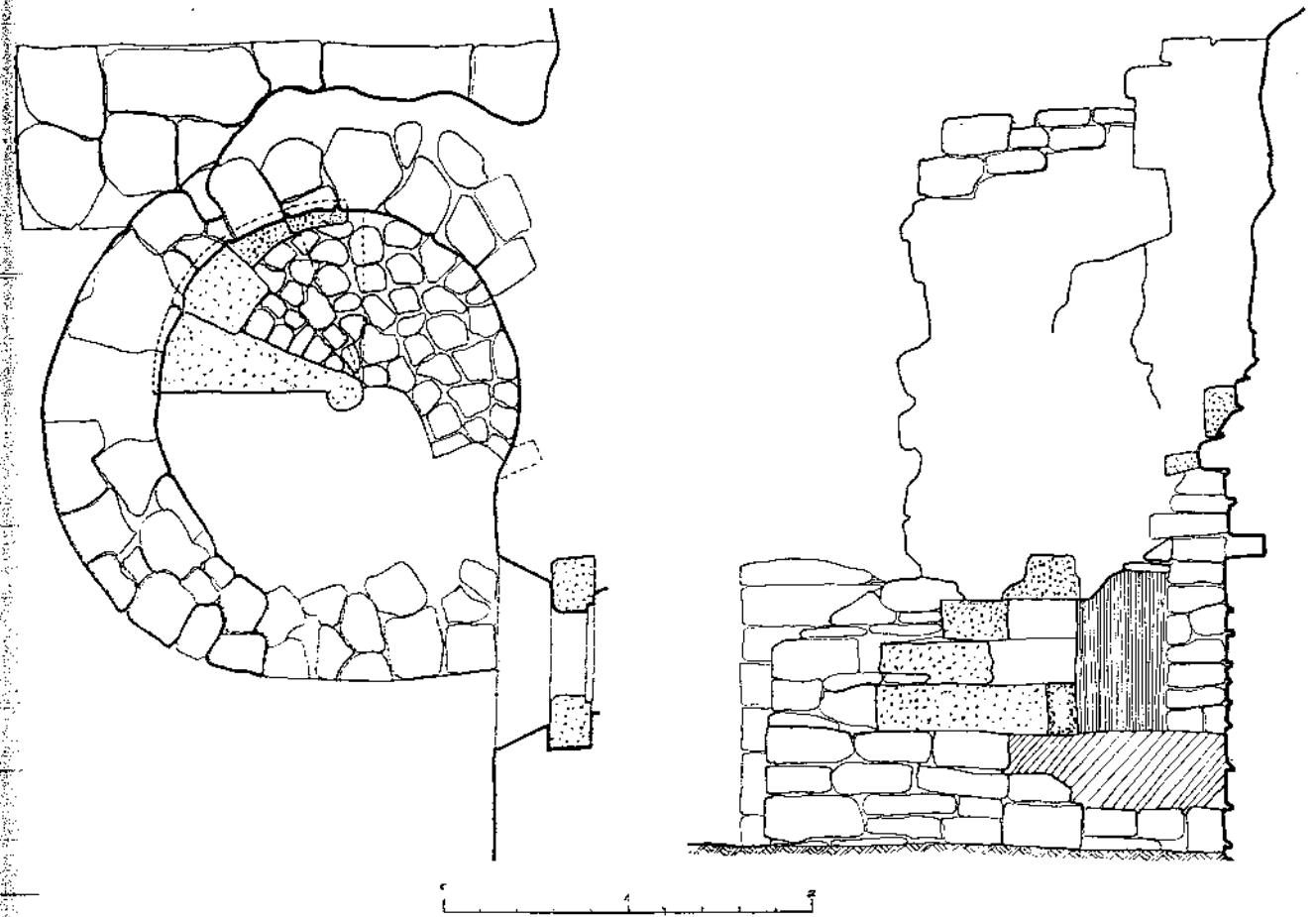

Fig. 94. Clisiarnița. Treptele turnului scării, înainte de restaurare. Plan, elevație

Fig. 95. Clisiarnița acum 30 ani

Bolțile încăperilor interioare erau și ele parțial păstrate, putînd fi ușor completate în părțile prăbușite, prin cercetarea consolelor de pornire și traseul arcelor vizibile în zidărie.

Nivelul pardoselii a fost determinat prin lespezile de piatră aflate încă în camera intrării¹ (nr. 3) și prin pavajul exterior de bolovani de rîu întins de-a lungul clădirii pe o lărgime de 60 cm. Ușile interioare au fost găsite pe locul lor, cu ancadramentele de piatră profilate, crăpate, iar ferestrele, toate egale ca formă și dimensiuni, mai păstrau încă ancadramentele originare la camerele 2 și 5.

Lucrările de completare necesare pentru această parte a clădirii, cu excepția ușii de intrare, nu au pus deci probleme în opera de restaurare.

La etaj însă, bolțile și toată partea superioară a zidăriei, precum și o bună parte din peretele fațadei, erau complet prăbușite, rămînînd vizibilă numai distribuția încăperilor interioare. Reconstituirea nu s-a putut face aci decît pe baza studiului unor fotografii mai vechi în care apar unele din elementele azi dispărute.

¹ Pardoseala nouă a fost așezată peste aceste lespezi, lăsate neatînse și ușor de cercetat în caz de nevoie.

Fig. 96. Clisiarnița după restaurare

Săpăturile au dezgropat și baza turnului circular al scării care leagă parterul cu etajul, scoțînd la iveală primele două trepte masive de piatră rămase pe locul lor. Vechiul strat de tencuială văruiată a fațadei clisiarniței, găsit între zidăria scării și fațadă, a dovedit că această scară, alipită dar nelegată de construcția veche, a fost adăugată ulterior.

În acest loc au fost dezgropate și cîteva fragmente de piatră, sculptate sau profilate, provenind poate de la vechea ușă de intrare, precum și o stea de teracotă smălțuită de culoare verde.

Fațada nu a putut fi refăcută în întregime după date sigure, din cauza dispariției unor elemente — balcon, cornișă, uși — încă înainte de a se fi făcut vechile fotografii. Fragmentele de briie în zimți păstrate la parter și etaj, consolele de piatră indicînd existența unui balcon¹, ancadramentele de piatră încă existente, nișele hramului și pisaniei de deasupra intrărilor la parter și etaj, precum și vechile fotografii au ajutat însă la restaurarea ei.

¹ Consolele de 2 m lungime, 43 cm grosime și 45 cm înălțime, erau incastrate la un capăt în zidăria etajului, sprijinite la mijloc pe retragerea zidului între parter și etaj și scoase în afară cu circa 50 cm la celălalt capăt. Din ele se mai păstrau 4 bucăți înspre partea de est, însă toate cu capetele exterioare retezate. Pentru reconstituirea lor s-au luat ca model consolele aflate la etajul turnului intrării.

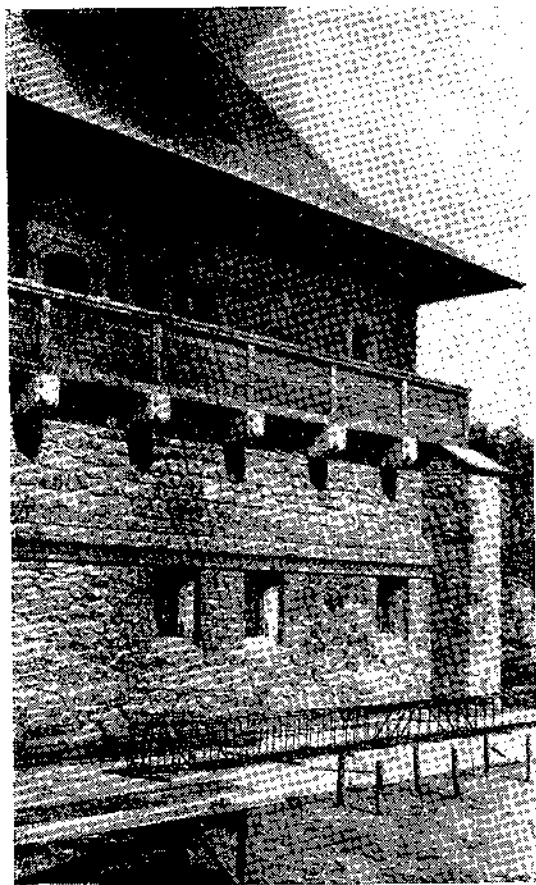

Fig. 97. Clisiarnița după restaurare

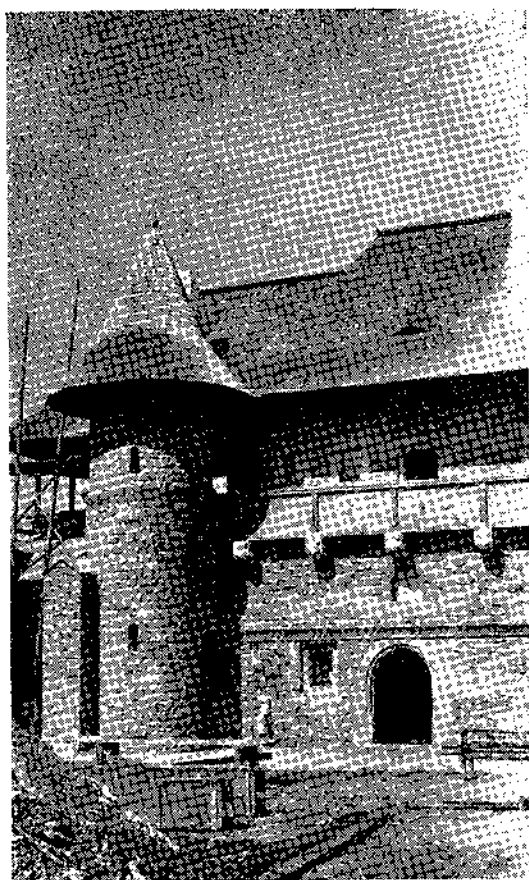

Fig. 98. Clisiarnița după restaurare

În ceea ce privește paramentul, cu toate că a reieșit că era tencuit și văruiț, s-a hotărât menținerea materialului aparent pentru a nu se mai acoperi frumoasa zidărie de piatră apărută de pe urma căderii tencuielii.

Consolidarea clădirii a necesitat folosirea în mare măsură a betonului armat introdus în structura zidăriei, din cauza proastei stări în care se aflau pereții și bolțile¹ și din cauza unor vicii de construcție², descoperite în cursul lucrărilor.

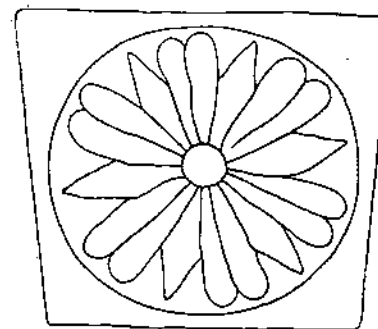
¹ Bolta camerei intrării era atât de roasă de umezeală, încât a trebuit să fie dărîmată și refăcută.

² Studiul construcției a descoperit că unele ziduri exterioare și interioare ale etajului (și anume cel de vest și cel intermediar dintre camerele de est) se găsesc așezate direct pe bolți și nu se suprapun zidurilor parterului; aceste vicii de construcție întîlnite des la vechile noastre clădiri se explică fie prin insuficiența pregătire tehnică a meșterilor, fie prin încrederea pe care aceștia o aveau în priza puternică a mortarului și în armătura grinzilor de lemn așezate două câte două și înecate în grosimea zidăriei la diferite niveluri.

Astăzi restaurarea clisiarniței este aproape terminată. Dacă nu s-a izbutit a se reda monumentului decît parțial vechile forme din trecut din cauza unor elemente dispărute, s-a realizat totuși scopul principal, adică păstrarea mai departe și redarea în folosință a acestui monument de arhitectură din trecut.

Zidul de împrejmuire și turnurile au fost curățite de porțiunile de tencuială rămase pe alocuri și apoi rostuite și lăsate aparente, pentru a dobîndi aceeași înfățișare cu restul zidăriei aparente de pe laturile nord și vest.

Chiliile care fac obiectul lucrărilor în curs de execuție, ale căror ziduri interioare au fost transformate radical încă în 1932, primesc acum o nouă distribuție interioară mai potrivită nevoilor actuale ale mănăstirii. Cu această ocazie s-a constatat că paramentul exterior, în urma îndepărtării tencuielilor, este lucrat frumos în piatră brută putînd fi lăsat aparent. Prin această ultimă eliminare a tencuielii se va obține astfel o unitate în arhitectura interioară a curții, necesară pentru o mai bună punere în valoare a monumentului central: biserica lui Petru Rareș.

VI. MOBILIERUL

Moldovița este printre puținele mănăstiri, în afară de Putna, Voroneț, Sucevița și Dragomirna, unde se mai păstrează unele dintre prețioasele obiecte care odinioară constituiau cadrul interior. Ansamblul mobilierului încă existent și cele două broderii din epoca lui Ștefan cel Mare sînt mărturiile luxului rafinat cu care era decorat odinioară interiorul unui astfel de lăcaș religios.

În biserica principală a mănăstirii se păstrează în bună stare întregul mobilier sculptat și policromat, de o deosebită valoare artistică. El datează din două perioade deosebite. Stranele mai mari și mai bogat decorate din naos și scaunul zis al lui Petru Rareș, cît și o parte dintre stranele pronaosului sînt de la mijlocul veacului XVI, iar timpla mare a bisericii, fragmentele de tîmplă, mai redusă ca proporții, păstrate în pronaos și cele două tetrapodii din naos sînt de la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului XVII.

Piesa cea mai valoroasă din acest ansamblu este scaunul domnesc zis al lui Petru Rareș, care este deosebit de celelalte strane nu numai prin proporțiile sale mai mari¹, dar mai ales prin bogăția și raritatea ornamentelor sculptate. Ca structură generală scaunul domnesc este deosebit de strane prin înălțime și mai ales prin dezvoltarea dată spetezei, terminată în semicerc, cu un șir de bumbi strujiți. Ca formă el se aseamănă cu scaunele domnești sau arhieresti păstrate la Voroneț (atribuite lui Ștefan cel Mare și mitropolitului Grigore Roșca) și Probota (scaunul atribuit lui Petru Rareș)². Decorația scaunului de la Moldovița este însă mai bogată și diferită de aceea de la scaunele citate mai sus.

În genere, mobilierul păstrat în Moldova din această perioadă atestă existența a trei sisteme diferite de ornamentație, care de multe ori apar folosite în egală măsură, chiar la aceeași piesă de mobilier. O astfel de decorație se găsește și la scaunul lui Rareș. Pe spetează, în partea superioară, domină o rozetă mare,

¹ Înălțimea maximă a spetezei 2,00 m; înălțimea părților laterale 1,24 m; lățimea brațelor 0,63 m.

² O. Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, „Artă și arheologie”, I, 1928, fasc. 3, p. 12—19. N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. II.

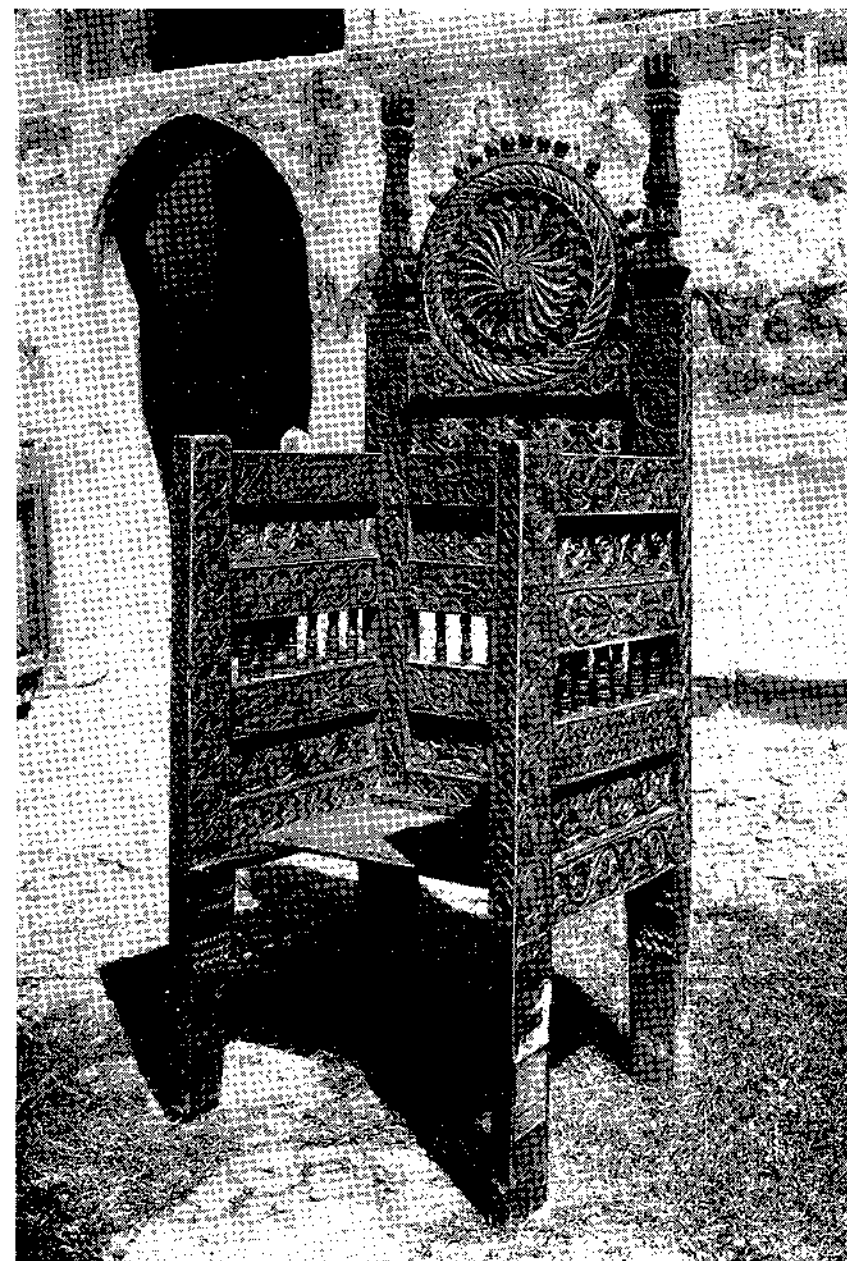

Fig. 99. Scaunul lui Petru Rareș

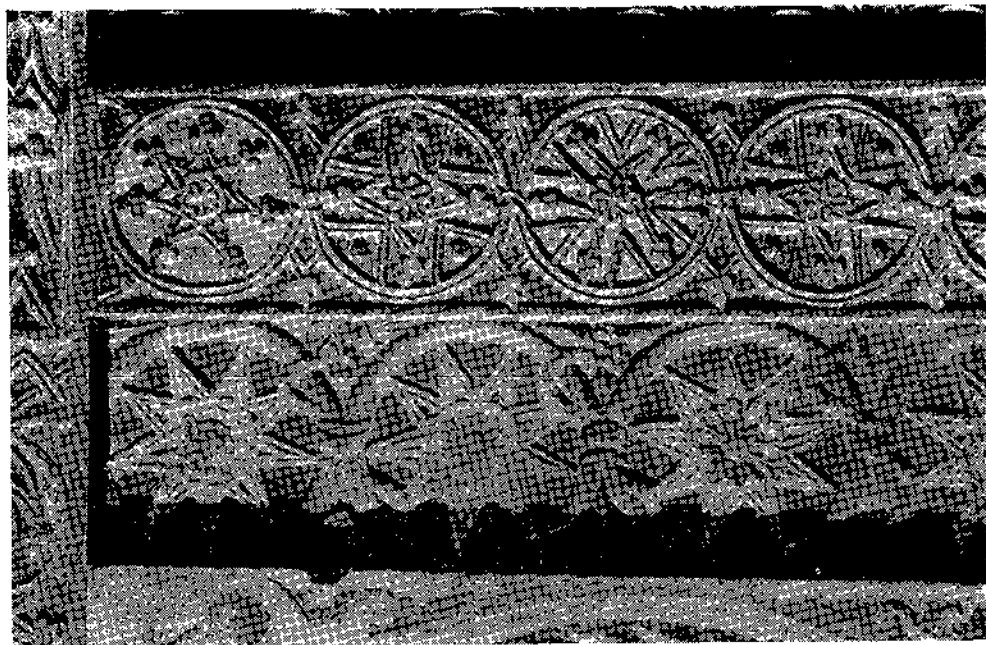

Fig. 100. Scaunul lui Petru Rareș. Detaliu

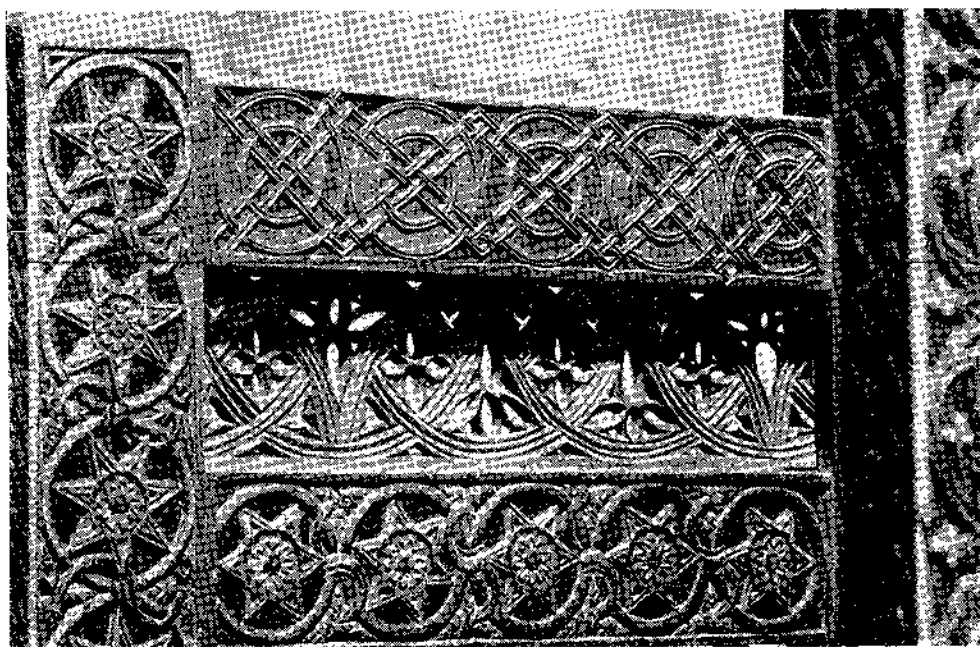

Fig. 101. Scaunul lui Petru Rareș. Detaliu

formată din îmbinarea unei rozete cu o roză a vînturilor, încadrată de un brîu reliefat puternic, în frînghie răsucită. În centrul ei este zugrăvit într-un medalion bustul Maicii Domnului, iar pe colțurile de jos, la stînga și la dreapta rozetei săpată în lemn apare stema Moldovei redusă doar la bourul purtînd o cruce sau o stea între coarne.

Această decorație a spetezei, cît și grupul de motive bazate pe diferite moduri de îmbinare a stelei, se leagă de repertoriul cunoscut al artei populare. Roata, roză vînturilor, steaua, triunghiul, căpriorii etc. sînt motivele tipice care se întîlnesc utilizate pînă azi în sculptura populară, care sînt caracteristice atît ceramicii cît și mobilierului moldovenesc din secolele XV—XVI¹.

A doua categorie de motive de pe scaunul de la Moldovița o constituie împletiturile, unele mai simple, linii frînte împletite sau linii șerpuite formînd motivul tresei și al «entrelac»-ului, altele însă sînt îmbinate cu flori mărunte crucifere. Acestea sînt caracteristice decorației sculptate, mai ales în piatră, din Georgia și Armenia—de unde prin intermediul meșterilor aduși la curțile domnești sau la mănăstiri s-au împămîntenit și la noi. Prin aceste motive, scaunul de la Moldovița se leagă de celelalte scaune amintite mai sus, de la Voroneț și Probota, la care însă decorul este constituit mai ales din împletituri.

A treia grupă și cea mai bogată este formată de motive vegetale. Vrejuri meandrice, cu semipalmete prinse în golurile create de o parte și de alta, conuri de brad, frunze de iederă, acant îmbinat cu panglici, «entrelac»-uri etc., mereu aceleași ca ideile, dar într-o continuă varietate de compoziție, completează decorația scaunului domnesc și împodobesc și stranele păstrate în naos și pronaos. Aceste elemente vegetale, dintre care unele de circulație comună atît orientului cît și artei apusene romanice, apar la mobilierul de la Moldovița, cu unele particularități în tratare, care-i dau personalitate și originalitate.

Pe spetezele stranelor din naos se observă încă o ultimă serie obișnuită de motive gotice între care sînt caracteristice frizele formate din trifoi închis în triunghiuri sau romburi cu laturile în segment de cerc, margarete închise în stele, frunze de ferigă etc. Un fragment sculptat, poate tot de la o strană, găsit la corul bisericii Mediaș, poartă motive foarte asemănătoare aceloră de la stranele din naosul Moldoviței.

Tehnica în care sînt lucrate toate aceste motive este unitară, cu un relief abia sensibil, în care toate liniile sînt curbe, sinuoase, iar reliefulurile au devenit catifelate. Mobilierul de la Voroneț, Humor sau Buhalnița, la care domină mai ales motivele de tradiție populară, este lucrat asemenea creștăturilor țărănești, în unghiuri și fațete, cunoscîndu-se urmele de daltă și cuțit. Tehnica mobilierului

¹ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 37.

O serie de discuri de ceramică care decorează fațadele bisericilor Sf. Gheorghe din Hirîlău, Bălinești, Ncamț etc. și de la Cetatea Sucevei sînt decorate cu aceste motive; ele apar și pe plăcile de decorație interioară din palatul domnesc de la Hirîlău.

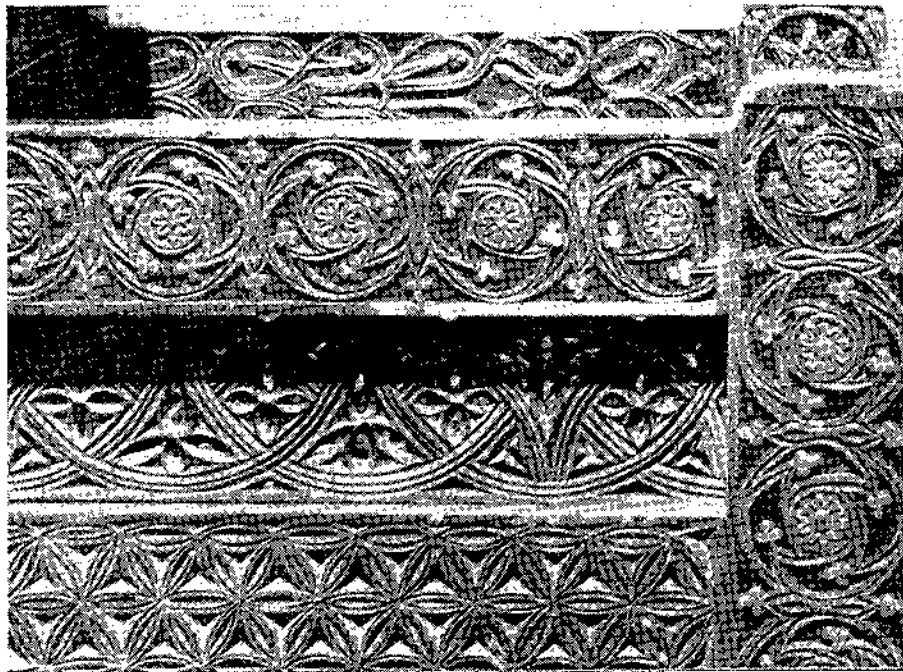

Fig 102. Scaunul lui Petru Rareș. Detaliu

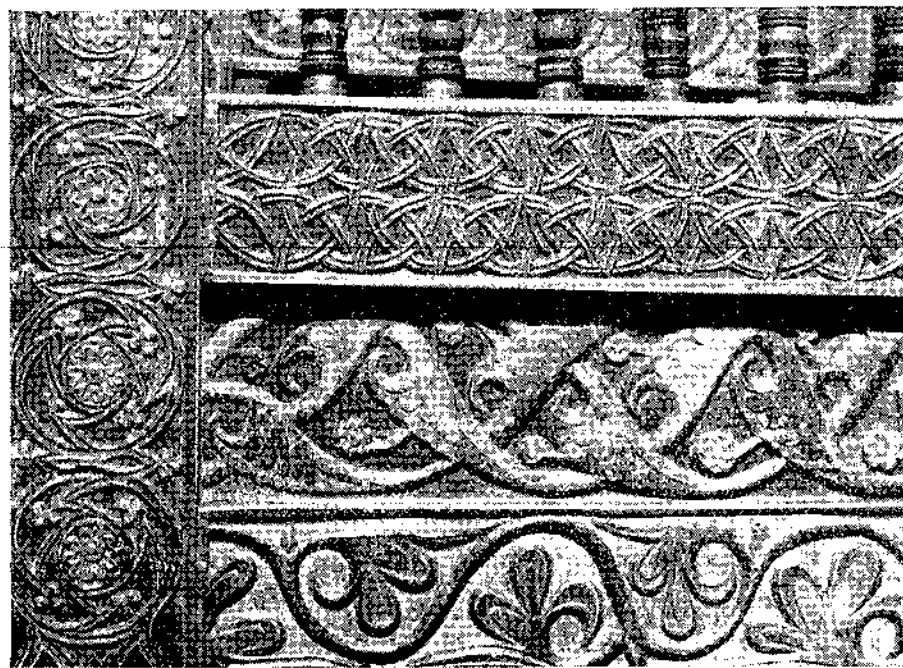

Fig. 103. Scaunul lui Petru Rareș. Detaliu

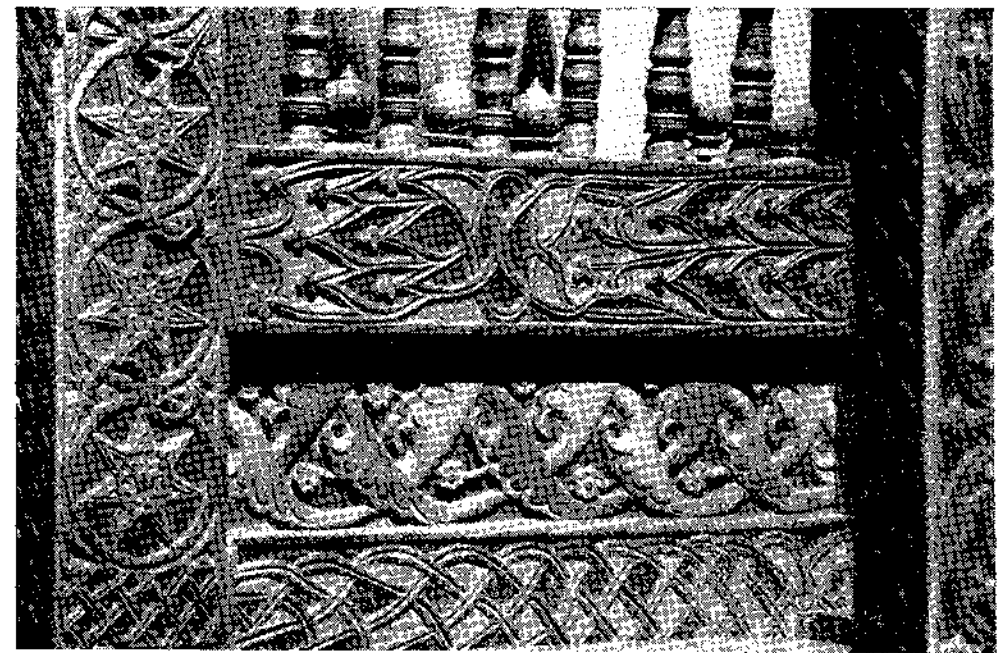

Fig. 104. Scaunul lui Petru Rareș. Detaliu

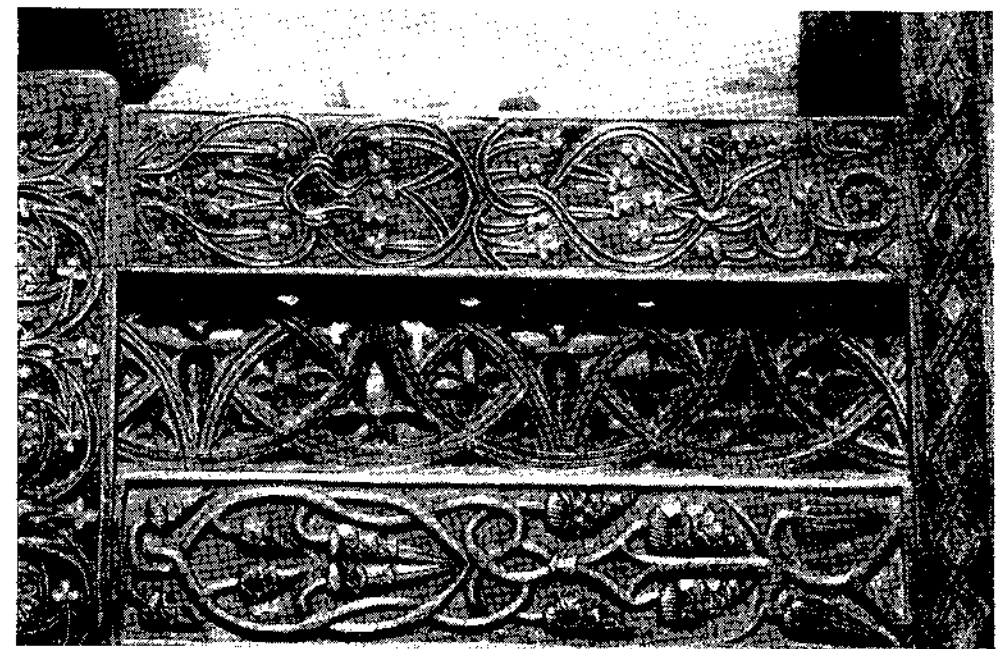

Fig. 105. Scaunul lui Petru Rareș. Detaliu

de la Moldovița însă amintește modelarea și este legată de tradiția orientală a sculpturii în lemn. Pe cînd la mobilierul celorlalte mănăstiri, de la Voroneț, Humor și Buhalnița, meșterii de țară au utilizat tehnica motivelor cunoscute lor, acelea pe care le făceau pe furci, bîte sau fluier, la Moldovița motivele sînt înrudite mai mult cu acelea din sculptura pietrelor de mormînt, a picturii și a ceramicii ornamentale. Asemănarea mai ales cu unele motive din pictură, pe care le folosește des chiar zugravul Moldoviței, merge de altfel mai departe prin aplicarea culorilor la acest gen de sculptură. Mobilierul de tradiție populară este necolorat, menținîndu-se culoarea naturală a lemnului de nuc, păr sau stejar patinat. La Moldovița și pe unele strane de la Voroneț, peste un strat fin de preparație din stuc, s-a utilizat un fond roșu cinabru și albastru cobalt pe care intervine aurul, care dă astfel sculpturii mai multă căldură și strălucire. Policromia, care constituie o caracteristică a mobilierului oriental, este folosită și în Țara Romînească, pe ușile de la Cotmeana, de la începutul secolului XV. Înrudirea între mobilierul moldovenesc și ușile de la Cotmeana este vădită chiar în compoziția și natura motivelor, dovedind o origină comună, care poate fi pusă în legătură cu influențe aduse de meșteri formați în atelierele armene și georgiene¹.

În afară de scaunul domnesc al lui Rareș, asupra căruia s-a insistat mai mult, fiind o adevărată sinteză a ornamentației moldovenești din sec. XVI, merită semnalate și stranele mai simple dar interesante. Pe unele dintre ele, decorația este compusă dintr-o margaretă dispusă în mijlocul spetezei și o friză longitudinală în partea ei de jos, cu motivele gotice amintite, întîlnite și în sculptura unor pietre de mormînt².

Pe alte strane, legate cîte trei printr-o spetează făcută din aceeași scîndură, apar mai ales motive vegetale în care domină palmeta de pe pietrele de mormînt. Sculptura acestor strane pare a fi fost necolorată, patina vremii i-a dat însă o căldură și o catifelare deosebite, amintind parcă frăgezimea plantelor cu care sînt decorate.

Un alt grup de sculpturi interesante, care se deosebesc însă de celelalte și aparțin începutului secolului XVII, sînt cele două tetrapodii din naos și fragmentul de tîmplă așezat acum deasupra intrării pronaosului.

Tetrapodiile³ de forma unui trunchi de piramidă cu opt laturi sînt sculptate de sus și pînă jos. Fiecare tăblie este încadrată de cîte trei ciubuce în trei

¹ Palmetele stilizate de pe ușa de la Cotmeana se repetă aproape identic pe un iconostas de la Probota, azi la Muzeul de Artă al R.P.R., — Secția Feudală, și pe plăci de ceramică de decorație interioară din palatul de la Hirțu — din aceeași colecție.

² Astfel de motive gotice compuse din trifoiul închis în cercuri sau triunghiuri cu laturile în segment de cerc apar în sculptura unei pietre de mormînt din biserica Precista de la Bacău, din epoca lui Ștefan (G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 282—283, fig. 471). Părțile laterale ale sarcofagului Mariei de Mangup de la Putna și al doamnei Ana la Bistrița sînt la fel decorate. Același motiv apare și pe balustrada pridvorului bisericii din Bălinești sau pe balustrada încadrată astăzi în fața bisericii Sf. Ioan din Piatra Neamț. În lemn, motive asemănătoare se păstrează pe o ușă sculptată dintr-o veche casă din orașul ardelenesc Bistrița, datînd din anul 1480. V. Roth, *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, Berlin, 1934, fig. 190.

³ Înălțimea 1,03 m; diametrul sus 0,70 m; o latură 0,30—0,26 m.

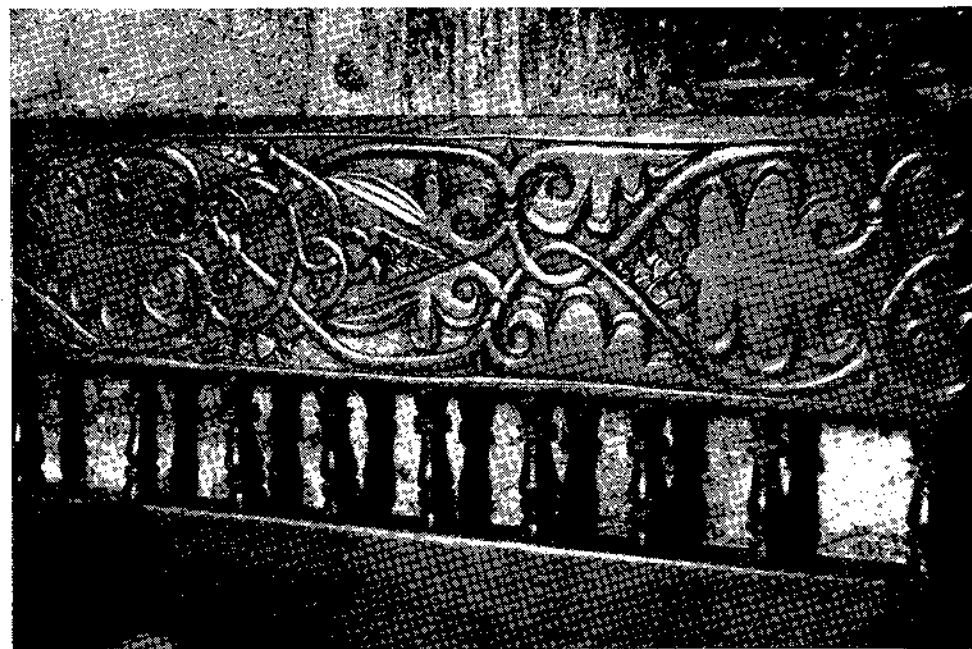

Fig. 106. Strană din naos. Detaliu

Fig. 107. Strană din naos. Detaliu

plane diferite, cel de la mijloc fiind mai reliefat decît celelalte, și este împărțit în două panouri. Motivele exclusiv vegetale amintesc pe acelea ale stofelor orientale — vrejuri împletite, care cresc din vase, încadrînd fructe de rodii, flori de garoafe etc. Ele sînt tipice pentru decorația tot mai bogată și complicată a epocii — și amintesc foarte îndeaproape ornamentele pietrelor de mormînt chiar de la Moldovița și de aiurea, precum și pe aceea a plăcilor de sobă. Cu aceleași motive este decorată și grinda de tîmplă colorată, care prin proporțiile ei pare să fi aparținut desigur unui mic paraclis adăpostit într-o încăpere a turnului de intrare sau în casa domnească¹ (clisiarniță).

¹ Lungimea 2,35 m; lățimea 0,125 m; lățimea maximă 0,32 m.

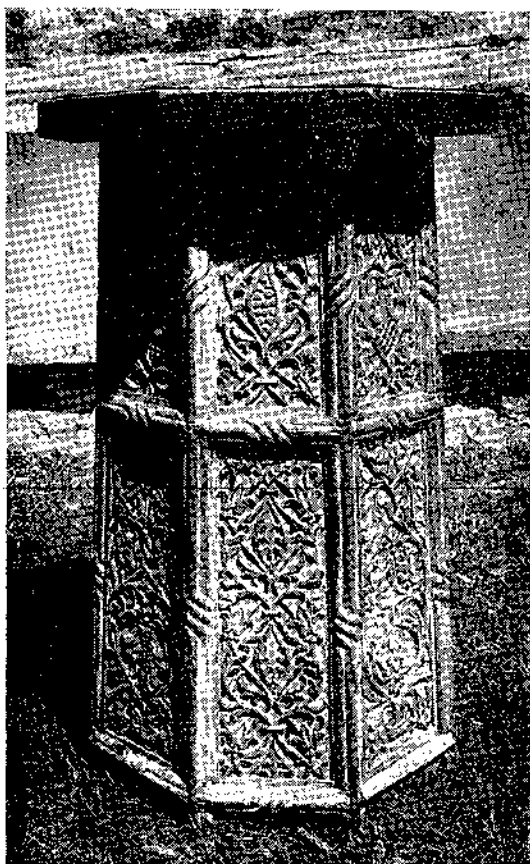

Fig. 108. Tetrapod sculptat din secolul XVII

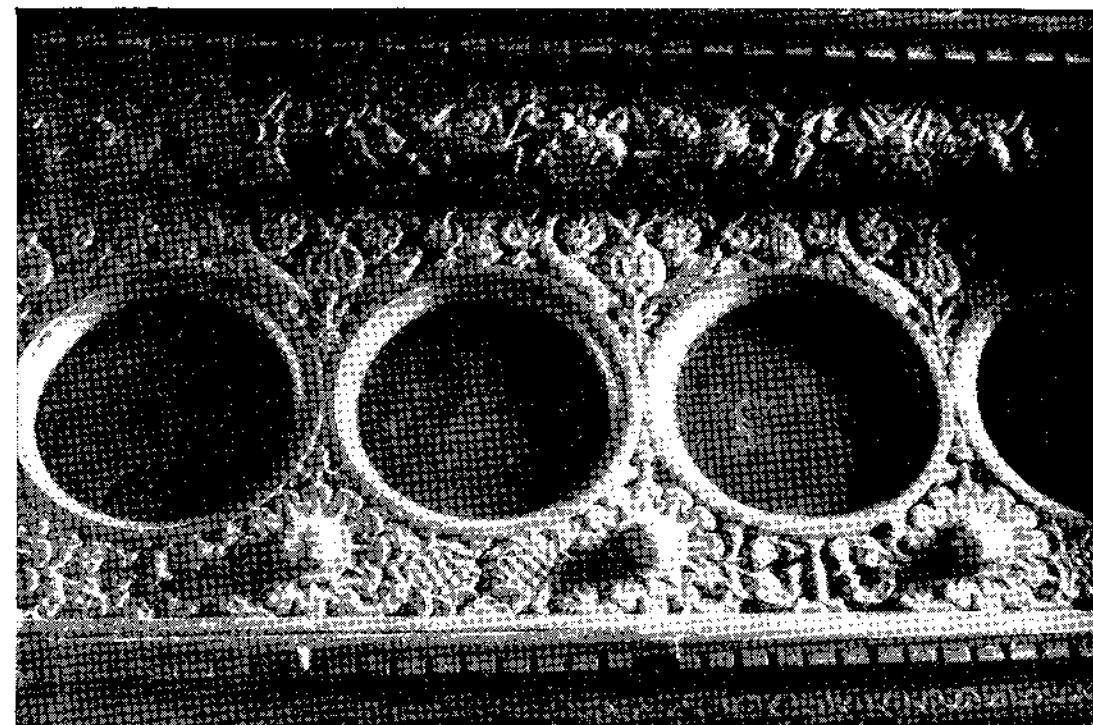

Fig. 109. Detaliu de tîmplă

Cu toate că motivele vegetale sînt folosite și aici, ele diferă prin originea și tratarea lor față de cele anterioare. Bogăția lor, tendința de a nu lăsa nici un colțișor liber nelucrat, duc la confuzie și la încâlceală. Pe cînd la cele dintii fiecare element al motivului, chiar tratat izolat, trăia prin el însuși, aici rămîne valoroasă numai compoziția în ansamblul ei. Precizia și perfecția liniilor însă au dispărut. Policromia se folosește din belșug; la acest mobilier domină aurul, care în celelalte cazuri era chemat mai mult să dea accente și să pună în valoare perfecția liniei.

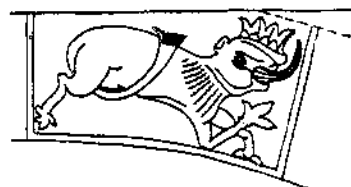
Mășterii de la Moldovița au lucrat mobilier și pentru alte mănăstiri ale Moldovei; ei erau legați desigur de activitatea lui Efrem, episcop al Rădăuților. Astfel, la Sucevița se păstrează un tetrapod aproape identic cu cel de la Moldovița, pîrînd să fie lucrat chiar de aceeași mînă.

O ultimă piesă de mobilier de un interes artistic mult mai mic este un analog pliant cu creștături pe margine și cu partea de sus din piele groasă, cu o inscripție zugrăvită în alb, în care se arată că a fost făcut de episcopul Anastasie al Rădăuților la 1659 (7157).

Tîmpla mare¹ a bisericii are o bogată decorație vegetală, în care sînt împletite și păsările grațioase. Ea se aseamănă ca motive cu tetrapodiile descrise mai sus, iar păsările prin eleganța mișcărilor lor amintesc de cele pictate pe benzile decorative de pe fațada de sud a Voronețului. Ele apar ca un element nou, neîntîlnit în sculptură decît pe piatra de mormînt a Mariei de Mangup.

Pentru bogăția sa și pentru varietatea motivelor utilizate, întregul mobilier de la Moldovița constituie o adevărată arhivă nesecată de studiu a ornamentației care se utiliza în Moldova din secolul XV pînă în secolul XVII.

¹ V. cap. VII, nr. 17.

VII. INSCRIPȚIILE MĂNĂȘTIRII¹

a) Pisaniile și inscripțiile construcțiilor

1. *Pisania bisericii*, așezată pe peretele de sud, în partea stîngă a ușii; cu ciubuce și două mici scuturi de o parte și de alta (lungimea 0,86 m, lățimea 0,55 m) (în limba slavonă).

[35, p. 187—188; 2, p. 36]

2. *Inscripție zugrăvită* deasupra ușii de intrare dintre pronaos și gropniță (în limba slavonă).

[35, p. 188; 32, p. 13—14]

3. *Pisania clisiarniței*. În urma restaurării acestei clădiri a fost așezată din nou la etaj deasupra intrării acesteia (în limba slavonă).

[35, p. 195—196]

b) Inscripțiile pietrelor de mormînt

4. *Piatră de mormînt* din pronaos, latura de nord, în dreptul ferestrei (lungimea 1,39 m, lățimea 0,65 m) (în limba slavonă).

[35, p. 193—194]

5. *Inscripție* de pe cadrul de piatră al baldachinului lui Efrem (episcopul Rădăuților, 1609—1614), de pe latura de nord a gropniței.

[35, p. 189—190]

6. *Inscripție* de pe piatra de mormînt a episcopului Efrem, așezată sub baldachin (lungimea 1,41 m, lățimea 0,62—0,54 m, grosimea 0,65 m) (în limba slavonă).

[35, p. 190, nr. III, fig. 23]

¹ Cifrele negre din parantezele drepte sînt trimiteri la bibliografie.

7. *Inscripție* de pe piatra de mormânt așezată în pronaos, pe latura sudică (lungimea 1,24 m, lățimea 0,46—0,44 m, grosimea 0,05 m) (în limba slavonă).

[35, p. 191]

8. *Piatră de mormânt* din pronaos, pe latura de sud, sub fereastră, în grosimea zidului (lungimea 1,25 m, lățimea 0,33—0,31 m, grosimea 0,50 m) (în limba slavonă).

[35, p. 192]

9. *Piatră de mormânt* așezată pe latura sudică a pronaosului (lungimea 1,35 m, lățimea 0,63—0,53 m, grosimea 0,08 m) (în limba-slavonă).

[35, p. 192—193]

10. *Piatră de mormânt* din pridvor, colțul sud-estic (lungimea 1,29 m, lățimea 0,58—0,49 m).

[35, p. 194, nr. IX]

11. *Piatră de mormânt* în pronaos, nord (lungimea 1,31 m, lățimea 0,47—0,36 m, grosimea 0,07 m) (în limba slavonă).

[35, p. 193]

12. *Piatră de mormânt* pe latura vestică a pridvorului (lungimea 1,35 m, lățimea 0,54 m) (în limba slavonă).

[35, p. 194—195, nr. X]

13. *Piatră de mormânt* pe latura sud-estică (lungimea 1,32 m, lățimea 0,64—0,55 m) (în limba română).

14. *Piatră de mormânt* în pridvor, pe latura sud-vestică (lungimea 1,35 m, lățimea 0,57 m).

c) *Inscripții pe diferite obiecte*

15. *Inscripția* de pe aerul egumenului Anastasie (în limba slavonă).

[69, p. 206]

16. *Inscripția* de pe epitaful dat Moldoviței de Ștefan cel Mare, care se află acum la mănăstirea Sucevița (în limba slavonă).

[69, p. 207—208, pl. VI]

17. *Inscripția* zugrăvită pe dosul crucii tîmplei.

[34, p. 13]

18. *Însemnarea* de pe manuscrisul dăruit de Ștefan cel Mare (f. 84) (în limba slavonă).

[69, p. 185 și urm.]

19. *Insemnarea* de pe Psaltirea episcopului Efrem 1604 (în limba slavonă).

BIBLIOGRAFIE¹

1. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Bul. Com. Mon. Ist., XVIII, 1926, fasc. 43—46, p. 168—169, fig. 257—258.
2. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, Bul. Com. Mon. Ist., XXI, 1928, fasc. 55—58, p. 31—39, fig. 25—34, p. 195—201, fig. 224, 233—244, p. 217, fig. 241—242, fig. 261—262.
3. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 328, fig. 544—545.
4. G. Balș, *Maica Domnului îndurătoarea în bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1930, p. 8, fig. 1.
5. Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 343 (călătoria episc. Parthenie).
6. Al. Bocănețu, *Mănăstirea Moldovița*, Cernăuți, 1933, 68 p. + 25 foto.
7. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, vol. I—II, 1913, indice.
8. Dr. N. D. Chiriac, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare*, Cîmpulung-Muscel, 1924, p. 29—31.
9. P. Constantinescu-Iași, *Pridvorul bisericilor moldovenești*, Iași, 1927, p. 14, fig. 6.
10. P. Constantinescu-Iași, *Decorația bisericilor moldovenești*, Chișinău, 1929, passim.
11. P. Constantinescu-Iași, *Narthexul în artele bizantine, sud-slave și romine*, Iași, 1926, passim.
12. P. Constantinescu-Iași, *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra arhitecturii românești*, București, 1951, passim.
13. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, vol. II, 1932, indice.

¹ În această bibliografie s-au dat numai lucrările cele mai importante în care s-au publicat studii, scurte informații sau imagini ale monumentului sau obiectelor din cadrul lui.

14. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, indice.
15. Narcis Crețulescu, *Istoria sfintei mănăstiri Rîșca*, Fălticeni, 1901, p. 45.
16. *Documente privind istoria României*, ed. Academiei R.P.R., seria A. Moldova, sec. XIV—XVI.
17. Corneliu Georgescu, *Monastère Moldovița*, în „Glasul Monahilor“, București, XV, 1937, nr. 964 (7 XI).
18. André Grabar, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în „Mélanges offerts à M. N. Iorga“, Paris, 1933, p. 365—382.
19. Vasile Grecu, *Darstellungen altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, Bucarest, 1924, 68 p., passim. (Extras din „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine“, tom. XI).
20. Vasile Grecu, *Eine Belagerung Konstantinopels in der rumänischen Kirchenmalerei*, în „Byzantion“, I, 1924, p. 273—289.
21. Vasile Grecu, *Din frumusețile vechilor noastre biserici*, Cernăuți, 1926.
22. Vasile Grecu, *Influente sirbești în vechea iconografie bisericască a Moldovei*, Cernăuți, 1935, 10 p.
23. Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, Paris, 1930, indice Moldovița, și album.
24. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, 1, 2.
25. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 312.
26. Grigore Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri pînă în ziua de azi*, București, 1954, p. 90, f. 111, 113.
27. N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 102.
28. N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 47, 114, 118, 346.
29. N. Iorga, *Guide historique de la Roumanie*, București, 1936, p. 130.
30. N. Iorga, *Istoria bisericii române*, ed. II, vol. I, București, 1929, indice.
31. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, București, vol. I, p. 115.
32. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, vol. II, p. 13.
33. N. Iorga, *Art et littérature des Roumains*, Paris, 1929, p. 44.
34. N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1936, vol. II, fig. 3. p. 17.
35. Dr. E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 184—196.
36. P. Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XIX, 1926, p. 126—140, 186—188.
37. P. Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XXVIII, 1935, p. 69.
38. S. Fl. Marian, *Inscripțiuni de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, vol. I, p. 111.
39. Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I, 1883, p. 54.

40. Gabriel Millet, *La vision de Pierre d'Alexandrie*, în „Mélanges Ch. Diehl“, vol. II, Paris, 1930, p. 107.
41. Gabriel Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, vol. II, p. 87—39, pl. CLXXVII, p. 107, pl. CXC, CCXIV, CCXV.
42. Corina Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV—XVII*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei“, I, 1954, nr. 3—4, p. 63—82, fig. 14—26.
43. Ion Nistor, *Mănăstirea Moldoviței. Cu ocaziunea aniversării de 400 de ani, de la sfințirea ei*, Cernăuți, 1933, 15 p.
44. Podlacha, *Malowidla sciencie, w cerkwiacth Bukowiny*, Lwow, 1912, passim.
45. Popescu-Cilieni, *Învelișurile vechilor noastre biserici*, Craiova, 1945, p. 27.
46. Simion Reși, *Călăuza monumentelor religioase din Bucovina*, București, 1937, p. 169.
47. Simion Reși, *Istoria vieții bisericesti din Bucovina*, vol. I, indice.
48. K. Romstorfer, *Die Kirchenbauten in der Bukowina*, în *Mitteilungen der k.k. Kommission*, XXI, 1895, p. 25, fig. 6—8.
49. K. Romstorfer, *Einwölbung und Dachform der moldauischen Kirchen aus dem 14. bis in das 18. Jahrhundert*, Wien, 1895, passim.
50. K. Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Wien, 1896, pl. 8, fig. 104—105, 112—113, 115, 121—124.
51. K. Romstorfer, *Rekonstruktionen an der gr. ort. Kirchenbauten in der Bukowina*, Czernowitz, 1901, 1.
52. *Studii și cercetări de Istorie veche*, VI, 1955, nr. 3—4, p. 802—810, fig. 42—52. Raport asupra lucrărilor de degajare a casei egumenești de la mănăstirea Moldovița (raionul Cîmpulung).
53. I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 111—119, pl. și indice.
54. I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, Nouvelles recherches*, Paris, 1930, p. 35—37 și album.
55. I. D. Ștefănescu, *Un chef d'oeuvre de la broderie roumaine. Le voile de calice brodé du monastère de Vatra Moldoviței*. (Extras din „L'art byzantin chez les Slaves, les Balkans. Premier recueil dédié à la mémoire de Théodore Uspensky“, partea II, Paris 1930, p. 303—309+7 fig.).
56. I. D. Ștefănescu, *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, 1936, indice.
57. I. D. Ștefănescu, *Iconographie de la Bible*, Paris, 1938, pl. XXIX b, p. 10, pl. XLVII, p. 16, pl. LXI, p. 19, pl. LXXV, p. 21, pl. LXXVIII, p. 22, pl. LXXX b, p. 23—24.
58. I. D. Ștefănescu, *Voiles d'iconostase, tentures de ciboires, aërs, aërs ou voiles de procession*. (Extras din „Analecta“, I, 1943, p. 101),

59. I. D. Ștefănescu, *Mănăstirile Bucovinei*, București, 1941.
60. O. Tafrali, *Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bucovine*, în „Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger“, Paris, 1924, vol. II, p. 457—461, pl. XXXI, fig. 87—88.
61. O. Tafrali, *Frescele bisericilor din Bucovina*, în „Îndrumări culturale“, București, f. a., p. 9—11.
62. O. Tafrali, *Asediul Constantinopolului în frescele Bucovinei*, în „Îndrumări culturale“, București, f. a. p. 11—13, passim.
63. O. Tafrali, *Sur les églises de Bucovine, Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1924, vol. I—II, passim.
64. O. Tafrali, *Frescele Moldovei*, în „Viitorul“ 1/IX, 1928.
65. O. Tafrali, *Mănăstirea Moldovei*, în „Viitorul“, 25. VIII. 1928.
66. O. Tafrali, *Sculptura în lemn românească*, în „Artă și Arheologie“, I, 1928, fasc. 3, p. 12—19, fig. 8—11, fig. 15, 17.
67. O. Tafrali, *Le monastère de Sucévitza*, Iași, 1929, p. 35.
68. O. Tafrali, *Le monastère de Sucévitza et son trésor*, în „Mélanges Ch. Diehl“, Paris, 1930, vol. II, p. 209—210, pl. XVIII, fig. 2.
69. O. Tafrali, *Le trésor du monastère de Sucévitza*, în „Artă și Arheologie“, Iași, IV, 1931—1932, fasc. 7—8, p. 1.
70. O. Tafrali, *Le siège de Constantinople et les portraits de la famille du prince Pierre Rareș dans les fresques de l'église de Moldovița*, în „Artă și Arheologie“, II, 1929, fasc. 3, p. 1—5, 3 foto + 2 pl. color.
71. Emil Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphes moldaves aux XV-e et XVI-e siècles*, București, 1941, p. 183—184, p. 206. (Extras din Cercetări Literare, IV, 1941).
72. Emil Turdeanu, *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1942, p. 185—188. (Extras din Cercetări Literare, VI, 1943).
73. Fr. A. Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldovitz*, în „Moldowa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina, I. Abteilung“, Wien, 1862, 242 p.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
CUVINT ÎNAINTE	5
I. AȘEZAREA MĂNĂSTIRII	7
II. TRECUTUL MĂNĂSTIRII	11
III. MOLDOVIȚA VECHĂ	23
IV. MOLDOVIȚA LUI PETRU RAREȘ	27
a) Biserica «Buna Vestire»	27
b) Clisiarnița	62
c) Zidul de împrejmuire și turnurile	78
d) Chiliile	91
V. LUCRĂRILE DE RESTAURARE	95
VI. MOBILIERUL	110
VII. INSCRIPȚIILE MĂNĂSTIRII	121
BIBLIOGRAFIE	123

Releveele și desenele au fost executate de: St. Baiș, Dan Corneliu, Adina Nichiforel, Virginia Toma și Maria Ghika-Budești, după materialul documentar aparținând Arhivei Institutului Central de Sistematizare al Orașelor și Regiunilor, Atelierul de Restaurarea Monumentelor Istorice.

Fotografiile nr. 1, 4, 5-6, 10-13, 24, 27-28, 41, 55, 58, 61, 64, 69-72, 74, 77-78, 83-82, 99-109 au fost executate de Ștefan Butak; nr. 7, 17, 20, 38-40, 50, 54, 60, 62, 65-66, 79, 92, 96-98 de Corina Nicolescu. Ele aparțin arhivei I. C. S. O. R.

Fotografiile nr. 8-9, 18, 32-37, 95 sînt din arhiva fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice, actualmente în arhiva Muzeului de Artă al R. P. R., secția de Artă Feudală.

Responsabil de carte: Arh. Ruxandra Vlahuța
Tehnoredactor: Ion Tudor
Corector responsabil: Claudia Bălăiță

Dat la cules 1.17.1958. Bun de tipar 14.08.1958. Hirtie crețată de 80 g/m², 54×84/8. Coli editoriale 8,69. Coli de tipar 16. Comanda NNR 4138 A. 07160. E 15740. Indicele de clasificare pentru bibliotecile mari 726.7 (4) (ROM). Indicele de clasificare pentru bibliotecile mici 726.

Tiparul executat sub comanda nr. 387 de Intreprinderea Poligrafică Sibiu, str. I. V. Stalin nr. 15 — R.P.R.

ERATĂ

Pag.	Rîndul	În loc de:	Se va citi:
25	2 jos	500 ani	50 ani
35	14 jos	îngustă	îngust
98	5-6 jos	ridicat cu anii împrejur	ridicat, cu anii, împrejur

Mănăstirea Moldovița